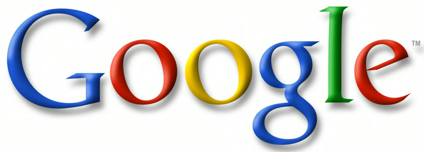

NEDERLANDSCH ARCHIEVENBLAD.

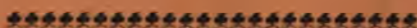

ORGAAN

VAN DE

VEREENIGING VAN ARCHIVARISSEN

IN NEDERLAND.

1894—1895.

GRONINGEN. — ERVEN B. VAN DER KAMP. — 1895.

1837
ARTES
VERITAS
SCIENTIA
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
CIRCUMSPICE

NEDERLANDSCH ARCHIEVENBLAD.

NEDERLANDSCH

ARCHIEVENBLAD.

ORGAAN

VAN DE

VEREENIGING VAN ARCHIVARISSEN

IN NEDERLAND.

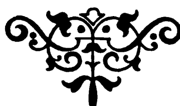
1894—1895.

GRONINGEN. — ERVEN B. VAN DER KAMP. — 1895.

Gedrukt bij Erven B. van der Kamp, Groningen.

INHOUDSOPGAVE.

Vereeniging van ARCHIVARISSEN
in
NEDERLAND.

De ALGEMEENE VERGADERING zal volgens het ten vorige jare genomen besluit worden gehouden te 's Gravenhage en wel op WOENSDAG 20 JUNI 1894, des voormiddags te half twaalf precies, in een der zalen van het Zuid-Hollandsch Koffiehuis.

AGENDA:

1. Huishoudelijke bezigheden.
   a. Verslag over het afgeloopen jaar door den Voorzitter.
   b. Rekening en verantwoording van den Penningmeester.
   c. Voorstellen en mededeelingen.
   d. Vaststelling der plaats voor de eerstvolgende jaarvergadering.
   e. Verkiezing van een bestuur.

2. Punten van behandeling.

Door mr. S. Gratama zullen worden verdedigd de volgende stellingen:

1. Bij de ordening van een archief dient in het oog te worden gehouden, dat de stukken en protocollen, welke de handelingen der corporatie of van haar bestuur behelzen, het geraamte vormen, om hetwelk de andere stukken moeten worden gegroepeerd.

—

2. Aan het bijzonder oordeel moet worden overgelaten, op welke wijze de toepassing moet geschieden, bepaaldelijk òf — en zoo ja — op welke wijze, en ten aanzien van welke stukken afscheiding is gewenscht, en bijeenvoeging in serieën is aangeraden; veelal zal hierbij vroegere ordening den doorslag moeten geven.

Zoo er na de behandeling dezer stellingen voldoende tijd overblijft, zullen de volgende theses, door mr. S. MULLER FZN. te verdedigen, aan de orde worden gesteld:

1. Bij het ordenen van een archief beginne men met het samenstellen der seriën (notulen, brieven, protocollen, rekeningen, acquitten enz.) Eerst daarna kan beoordeeld worden, in welke orde de losse stukken vereenigd moeten worden.

2. De losse stukken, waarvan door inwendige of uitwendige aanwijzingen blijkt, dat zij vroeger deel hebben uitgemaakt van seriën of dossiers, moeten zoo mogelijk weder tot seriën of dossiers vereenigd worden. De papieren, waarvan dit niet blijkt, kunnen naar omstandigheden tot seriën of dossiers vereenigd of afzonderlijk gelaten worden.

3. In den regel behoort men geene minuten en grossen, geen origineelen en afschriften van gelijksoortige stukken met elkander in dezelfde serie op te nemen.

Na afloop zal een **gemeenschappelijke maaltijd** plaats hebben in het *Hôtel de la Promenade*, à *f* 2.50 per couvert, zonder wijn.

Men gelieve zich tot deelneming aan het diner op te geven **vóór 16 Juni** aan mr. J. E. HEERES te '*s Gravenhage*, Witte de Withstraat 2.

Namens het Bestuur:
SEERP GRATAMA,
secretaris.

1894/5. No. **1.**

Nederlandsch Archievenblad.

Orgaan van de VEREENIGING VAN ARCHIVARISSEN in Nederland.

Goedgekeurd bij Kon. besl. van 29 *Sept.* 1891.

Berichten, enz.

Benoemd:

tot adjunct-archivaris mr. J. E. Heeres, commies aan het Algemeen Rijksarchief te 's Gravenhage.

De jaarlijksche algemeene vergadering der Vereeniging zal dit jaar te 's Gravenhage op 20 Juni a.s. plaats vinden. Daar zullen blijkens de agenda aan de orde zijn de ten vorigen jare niet behandelde stellingen van mr. S. Gratama, en wel de twee eerste (zie p. 68 van den vorigen jaargang) meer bepaaldelijk over de ordening handelende, en voorts, zoo er voldoende tijd beschikbaar blijkt te zijn, nog eenige punten hetzelfde onderwerp betreffende, welke door mr. S. Muller Fzn. ter sprake zullen worden gebracht.

Bij kon. besluit is een regeling vastgesteld omtrent het beheer van het archiefdepot van het Kabinet der Koningin.

In Januari j.l. werd het gebouw der Sassenpoort te Zwolle aan het Rijk overgedragen, ingevolge het op pag. 99 van den vorigen jaargang bedoelde besluit van den Raad dier gemeente. Het rijksarchief in de provincie Overijsel zal dus spoedig daar worden geborgen.

De gemeenteraad van Zwolle heeft op 20 Februari j.l. met 15 tegen 2 stemmen besloten de betrekking van gemeente-archivaris nog te bestendigen tot 1 Januari 1897.

Door den gemeenteraad te Dordrecht werd aangenomen het voorstel om een huis aan het Grootekerksplein aldaar aan te koopen, tot berging van het archief en tot tijdelijk kantoor van den havenmeester.

Op den tweeden Duitschen geschiedvorschersdag van 29 tot 31 Maart j.l. onder leiding van prof. dr. K. LAMPRECHT gehouden, kwam o. a. ook ter sprake het- reeds ten vorigen jare aan de orde gestelde maar niet behandelde vraagpunt: welke grondbeginselen zijn te volgen bij de uitgave van stukken betreffende nieuwere geschiedenis? Naar in het Museum, Maandblad voor philologie en geschiedenis no. 3, wordt medegedeeld, gaf prof. STIEVE (München) hierover een veertiental stellingen, welke na eenige bespreking werden aangehouden tot een volgende vergadering, met verzoek om ze tot grondslag eener grondige discussie te maken.

Het beroemde archief te Sevilla wordt ernstig bedreigd door den boekworm. Aangezien de vakken, welke aan de wanden zijn aangebracht, geheel met boeken bezet zijn, heeft men zich genoodzaakt gezien de werken, welke over de revolutie-geschiedenis der spaansche koloniën handelen, eenvoudig op den grond uit te spreiden. In deze boeken nu heeft zich de worm genesteld en reeds een groot aantal documenten vernield. Men is begonnen door middel van naphta aan deze verwoesting een einde te maken.

Eenige mededeelingen betreffende krijgsarchieven.

FRANKRIJK.

Het zal zeker niemand verwonderen, dat ik over de krijgsarchieven onzer naburen spreek, zoo ik het feit durf vaststellen, dat van militaire zijde wel eene steeds toenemende belangstelling in het archiefwezen valt waar te nemen, doch dat een Nederlandsch krijgsarchief nog ver te zoeken is.

Ik ben met de studie van het fransche krijgsarchief begonnen, omdat over dit onderwerp eene rijke literatuur bestaat, en Frankrijk over het algemeen de meeste zorg voor het bewaren der krijgshistorische documenten heeft gedragen.

Ten einde hen die nog twijfelen — en onder militairen schuilen nog twijfelaars — aan het nut van nasporingen in archieven ten behoeve der krijgsgeschiedenis te overtuigen, geef ik vooraf een citaat weer, dat in gedachten als „motto" boven dit opstel geplaatst wordt.

„Il y a lieu de présumer, que le général Bonaparte lui-même, chargé en 1795 de rédiger des plans de campagne pour le comité de salut public, tira bon parti des documents du Dépôt de la guerre, et recueillit dans les enseignements du passé une *nouvelle lumière pour son génie.*"

Frankrijk heeft zooveel geoorloogd, de fransche natie heeft ten allen tijde zooveel belang gesteld in alles wat de glorie der wapens betreft, dat het niet meer dan natuurlijk is, zoo daar reeds vroeg een streven bestaan heeft, alle op den oorlog betrekking hebbende documenten zorgvuldig te bewaren. Reeds in de jaren 1617 en '19 behoorde tot de ver-

plichtingen van den secretaris van oorlog het lezen of laten voorlezen van alle belangrijke stukken, en het laten maken van uittreksels in tweevoud.

Verder werd hem aanbevolen alle stukken maandsgewijze in bundels saam te voegen, registers aan te leggen van stukken, brieven, memories enz. en eindelijk nauwkeurig aanteekening te houden van elk stuk, dat nieuw werd opgelegd.

Men kan zich voorstellen, welk een arbeid vereischt werd om die bepalingen na te komen.

Daar de tijden niet gunstig waren voor eenen rustigen arbeid en het aantal ambtenaren waarover de secretaris beschikken kon zeer klein was, zoo kwam er weinig tot uitvoering.

Eerst onder het bestuur van MICHEL LE TELLIER, vader van den minister FRANÇOIS MICHEL LE TELLIER, markies DE LOUVOIS, en onder DE LOUVOIS zelf begint orde en regel in de massa's documenten te komen, eene orde door LE TELLIER vroeger zoo voortreffelijk gehandhaafd als intendant bij het leger in Italië.

De korte inhouden welke hij liet maken van de voornaamste depêches werden tot het einde der 17ᵉ eeuw als model gebezigd.

Hij liet de gewichtigste stukken afschrijven, jaarsgewijze rangschikken en na ingebonden te zijn, voorzien van het geslachtswapen des ministers.

Deze verzameling, later het fonds Le Tellier genaamd, vormde eenen schat van 300 boekdeelen, eerst vermaakt aan de Koninklijke bibliotheek te Versailles, later overgebracht naar de bibliotheek in de straat Richelieu, en daar geplaatst onder den naam van „fonds français."

Later was men zoo gelukkig 28 deelen brieven te kunnen aankoopen, waardoor die collectie — zoo belangrijk voor de kennis der toestanden van 1640—1660 — compleet was.

De papieren bleven echter particulier eigendom en waren volstrekt niet bestemd om door ieder te worden geraadpleegd. 't Is dan ook niet te verwonderen, dat ten behoeve van het oorlogsdepôt van die collectie transscripten werden genomen.

Tot nu toe blijkt uit niets dat men de oprichting van een bepaald depôt van oorlog beoogde. Die eer komt toe aan den minister LOUVOIS, welke in 1688 M. DE BELLOU last gaf de papieren van het ministerie van oorlog volgens de instructiën van 1619 en 1643 te bewaren, en de belangrijkste stukken van alle bureau's te Parijs en Versailles, van gewezen ministerie-ambtenaren en van particulieren liet overnemen of opkoopen om ze in het hotel Louvois op te bergen.

Merkwaardig is het dat men officiëel den naam van depôt van oorlog of depôt der Invaliden eerst in het jaar 1701 ziet bezigen, toen de minister CHAMILLART 4 vertrekken in het „hotel des Invalides" bestemde

voor het opleggen der documenten van het ministerie van oorlog, en alle stukken van het hotel Louvois daar liet plaatsen.

Nu waren de handschriften wel overgebracht, doch men had alle kaarten en schetsen op de oude plaats gelaten, wat zeer ten nadeele van het archief kwam. In 1761 begreep men dit zoo goed, dat de 2 depôts met elkander vereenigd werden, om na eene korte scheiding voor goed in 1771 door den generaal DE VAULT bijeengebracht te worden.

Na den dood van dien generaal rekent men het oud-archief voor afgesloten en rangschikt men alle na dien tijd inkomende stukken onder de rubriek nieuw-archief.

Het historische archief wordt namelijk in 2 seriën gesplitst. Het eene, het oud-archief loopt over de regeering van Lodewijk XIII tot Lodewijk XVI, het nieuw-archief van de republiek tot heden. Ook worden tot het oud-archief eenige verspreide documenten van vóór het jaar 1627 gerekend.

In elke serie zijn de documenten verdeeld naar regeeringen, elke regeering onderverdeeld naar legerkorpsen.

De stukken bestaan meestal uit brieven en orders van het gouvernement aan de korpschefs; de registers der correspondentiën van de bevelhebbers, van de chefs der generale staven, en van de officieren die zelfstandige commando's hadden gevoerd. Belangrijk zijn de documenten over strategische handelingen der legers, en over de bijzondere opstellingen van elk hunner.

Van dien grooten voorraad stukken bestaat geen gedrukte catalogus, wel een beknopte inventaris in manuscript, waarmede men in 1861 is aangevangen, en dien men tot op heden heeft bijgehouden.

Die voorraad bestaat uit 166 doozen en 4000 boekdeelen tusschen de jaren 1617 en 1790 bijeengebracht, gerangschikt, geregistreerd en wat vooral van belang is, van kaarten en schetsen voorzien, welke bij de verschillende veldslagen behooren.

De juistheid van elk dezer schetsen werd met zorg nagegaan, het ontbrekende aangevuld, het verkeerde gewijzigd.

Het zou te uitvoerig worden, wanneer ik de werkzaamheden der opvolgende directeuren van het depôt van oorlog opsomde, het zal echter voldoende zijn in korte trekken het van 1756 tot 1792 van kracht zijnde reglement voor den directeur van het archief te beschrijven.

Dit reglement werd onder den graaf de MILLEBOIS het eerst vastgesteld, en bevat onder meer de volgende bepalingen:

De inhoud der portefeuille's zal bestaan uit brieven over hetzelfde onderwerp, de stukken die op gelijktijdige veldtochten in verschillende landstreken betrekking hebben, worden van elkaar gescheiden.

Stukken over de verpleging worden in afzonderlijke portefeuille's geborgen, en van speciale opschriften voorzien.

Elke veldtocht heeft minstens 4 portefeuille's noodig, namelijk twee

voor de militaire operatiën, een voor de voeding en een voor den geneeskundigen dienst en de verpleging van het paard.

Er bestaat eene afzonderlijke afdeeling voor de artillerie en het geniewezen, welke de stukken moet bevatten over het beheer en onderhoud, en over de versterking van plaatsen met de daarin aangebrachte wijzigingen.

Stukken van gelijken datum en op dezelfde zaak betrekking hebbend, worden gedeponeerd in volgorde van den rang der onderteekenaars.

De stukken worden in portefeuille's gebonden om diefstal te voorkomen, en ruimte te sparen, ook worden zij geregistreerd en van alphabetische tabellen voorzien.

Uit die tabellen wordt wederom een algemeene catalogus opgemaakt, welke aan moet geven, waar het stuk te vinden is, dat ingeschreven staat.

In het vertrek waar de stukken over onderscheidingen, militaire gebouwen, grensreglementen en varia voorkomen, wordt eene afzonderlijke verzameling besluiten geplaatst.

Verloren geraakte stukken tracht men op te sporen, de ingekomen stukken worden onmiddellijk verzameld, op de verschillende bureau's in orde gebracht, geregistreerd en van tabellen voorzien, daarna overgegeven aan den bewaarder van het depôt.

Een afzonderlijk ambtenaar is belast met de uitgifte der tot bestudeering gevraagde stukken, waarvoor schriftelijke toestemming van den minister of directeur noodig is. Hij houdt een register van uitgegane stukken aan, en ziet bij terugkomst de stukken nauwkeurig na.

In dien geest werd gewerkt tot het jaar 1792, op welk tijdstip een nieuw reglement verscheen, dat de verplichtingen van den directeur van het depôt van oorlog op andere wijze vaststelde.

Onder anderen werd nu de zeer practische bepaling gemaakt, dat de kennis van den directeur en zijne 2 adjuncten meer ten bate der regeeringsplannen moest worden aangewend. Zoo werd hij al spoedig over voor- en nadeelen van grensbepalingen, over het aanleggen van wegen, bruggenbouw, kanalisatie enz. geraadpleegd.

Twee officieren konden aan den directeur worden toegevoegd om hem ter zijde te staan bij het uitwerken van hem gegeven opdrachten. Eischte de dienst in het leger echter de aanwezigheid dier officieren, dan staakten zij tijdelijk hunne werkzaamheden.

Hebben we vroeger gezien, dat het archief naar Versailles was overgebracht, omstreeks dezen tijd verplaatste men het weder naar Parijs in een gebouw N°. 17 op de Place Vendôme.

Ook maakte men in dien tijd weinig werk van het archief, en wisselden tal van directeuren elkander af, wat zooals te begrijpen is zeer ten nadeele eener degelijke studie der stukken was. Het feit moet echter geconstateerd worden, dat het Comité van algemeen welzijn en het Directoire de archiefstukken ijverig raadpleegden. Het scheen wel, alsof het archief

maar geen vaste bestemming kon krijgen; want alweer werd het overgebracht en nu naar het Hôtel d'Harcourt in de rue de l'Université. Tegelijk (1798) stelde men eene nieuwe instructie voor de werkzaamheden aan het historisch archief vast.

Hoewel het niet bepaald gezegd wordt, zoo zullen en de verplaatsing en de nieuwe instructie noodzakelijk geworden zijn door het verbazend aangroeien der stukken over de vele veldtochten der revolutiejaren, welke meer ruimte en meer werkkrachten vereischten.

In 1800 werd de directie van het depôt van oorlog belast met het maken van uittreksels der historische documenten; deze moesten eerst chronologisch en vervolgens inhoudsgewijze gerangschikt worden met eene afzonderlijke aanduiding der belangrijkheid van elk stuk.

Een algemeen repertorium zou dan een beknopt overzicht geven van alle stukken welke in het depôt berustten. Voor deze werkzaamheden werden nog 9 officieren bij het depôt geplaatst.

Later werd de gewichtige en zoo noodzakelijke bepaling aan deze instructie toegevoegd, dat alle papieren van generaals bij hun overlijden moesten worden verzegeld, om de stukken welke van staatsbelang waren in het depôt van oorlog te kunnen plaatsen.

Nog eens en nu in 1817 werd het depôt van oorlog verplaatst naar het hôtel de Noailles. Daar werd het tot een eenvoudig bureau, een onderdeel van de 3e afdeeling van het ministerie teruggebracht.

Wel werden in 1819 door den toenmaligen minister van oorlog krachtige maatregelen genomen om orde en regelmaat in de steeds aangroeiende massa documenten te brengen, wel werden 28 officieren tijdelijk aan het bureau gedetacheerd om de stukken te excerpeeren, en volgens de datums te rangschikken, doch het was 1822 aleer het archief weder als afzonderlijk depôt van oorlog hersteld werd. Men verdeelde het toen in afdeelingen welke in 1831 acht, later slechts 5 in getal waren.

In het begin van 1830 verscheen het memoriaal van het depôt van oorlog, ten einde aan de krijgshistorische studiën meerdere bekendheid te geven, door overzichten van de voornaamste werken en stukken op krijgsgeschiedkundig gebied te publiceeren.

Het jaar 1834 was getuige van eene drukke werkzaamheid in alle afdeelingen van het krijgsarchief. Tal van officieren werden door den generaal Pelet aangewezen om de militaire mémoires van den luitenant-generaal De Vault af te werken, en wel geheel naar de door hem gevolgde methode.

Te betreuren bleef het echter, dat de officieren van den generalen staf, welke bij het depôt gedetacheerd werden, zoo dikwijls hunnen arbeid door andere werkzaamheden zagen vervangen, en bovendien slechts tijdelijk werkten.

Het vaste personeel bestond toen uit een kolonel van den generalen

staf als chef en 6 hoofdofficieren van den staf aan hem toegevoegd. Een gepensioneerd kolonel van den staf was bewaarder van het archief, terwijl 6 ambtenaren aan de historische afdeeling verbonden waren, waarvan 1 den titel van translateur droeg.

Van 1843—1850 geraakte het depôt van oorlog zeer in verval, zelfs de naam verdwijnt, en het personeel verricht geheel bijzondere werkzaamheden voor den minister.

In 1850 echter benoemde men weder eens eene commissie om den toestand van het geheele depôt van oorlog na te gaan en daarna de verschillende seriën van het nieuw-archief te doen inventariseeren.

Datzelfde depôt werd in 1852 het 6e der zeven directiën van oorlog met 2 afdeelingen: eene voor landmeten en terreinleer, de ander voor geschiedenis en archiefwezen.

Aan die 2e afdeeling, waarover de chef van den generalen staf het beheer had, was maar een officier — een luitenant-kolonel — vast verbonden.

De laatste wijziging welke tot op heden van kracht is gebleven, had plaats in 1871 toen men van het vroegere depôt één bureau maakte waartoe het archief behoorde, en welk bureau een onderafdeeling werd der eerste directie van het kabinet des ministers.

Het gedeelte nieuw-archief geheeten, bevatte 3500 dossiers en 7000 registers, welke dagelijks toenemen. Onder meer vindt men er de stukken over oefeningskampen van 1683—1870, de regimentsgeschiedenissen en de krijgsgeschiedkundige mémoires van Lodewijk XIV en Lodewijk XV, welke van groote waarde zoowel voor Frankrijk als voor ons land zijn.

De volgende stukken ook voor onze krijgsgeschiedenis van belang treft men in het nieuw-archief aan:

Camps sur les côtes (camp de Nimègue devenu armée de Hanovre et camp d' Utrecht 1803—1805).

Lettres des maréchaux Moncey, Bernadotte, Bessières, Oudinot etc. sur le corps d' observation en Holland (1809—1810).

Expédition de Belgique et siége d' Anvers (1831—1832).

Zij, die vergunning van den minister van oorlog hebben, kunnen 2 dagen in de week op het archief werken, doch de stukken, welke na 1851 opgemaakt zijn, mogen niet ter bestudeering verstrekt worden.

Behalve dit historisch archief bezit het ministerie van oorlog ook een administratief. Dit bestaat uit veertien seriën, en is eveneens zeer belangrijk voor de geschiedenis van Frankrijk en zijn leger.

Men vindt er 32000 registers, 45000 dossiers, 1200 liassen en meer dan 400.000 bundels pensioenlijsten.

Het publiek heeft tot dit archief geen toegang, hoewel het wat oudheid en geschiedkundige waarde betreft gelijk staat met het historisch archief.

Ten slotte mag niet onvermeld blijven, dat het depôt van oorlog eenen

krijgsgeschiedkundigen atlas bezit, welke uit 7000 kaarten en schetsen bestaat, deels geteekend, deels gedrukt, welke door de zorg van den heer A. TURPIN, sectiechef aan het archief van het depôt van oorlog, is bijeengebracht.

Een twaalftal teruggevonden schetsen, welke in 1820 gemaakt waren ten behoeve van het militair onderwijs aan den hertog van Bordeaux, vormde den grondslag van den thans bestaanden atlas van alle fransche oorlogen.

Groningen, 10 April 1894. A. J. MORKS, 1e Luitenant.

Het sorteeren der archiefstukken.

Naar aanleiding van de stellingen, die de heer GRATAMA op zich genomen heeft in de eerstvolgende vergadering onzer Vereeniging te verdedigen (zie Archievenblad 1893, blz. 68), zij het mij vergund eene enkele opmerking onder de aandacht der lezers van dit blad te brengen; want het schijnt mij niet gewenscht de bezwaren, die bij mij tegen den inhoud der stellingen gerezen zijn, eerst in de vergadering zelve ter sprake te brengen. Èn het onderwerp èn de inleider hebben aanspraak op eene meer uitvoerige bespreking der stellingen, dan op de vergadering uit den aard der zaak mogelijk is; bovendien heb ik de hoop nog niet opgegeven den heer GRATAMA althans gedeeltelijk tot mijne inzichten te bekeeren, ik wil het in elk geval beproeven.

Waarom, zou ik naar aanleiding der eerste stelling willen vragen, vormen de resolutiën — want die bedoelt de heer GRATAMA met „de stukken en protocollen, welke de handelingen der corporatie of van haar bestuur behelzen" — het geraamte van het archief; wat is tusschen beiden het tertium comparationis? Het antwoord kan geen ander dan dit zijn: omdat men aan de registers van resolutiën den bouw van het archief kan herkennen, gelijk men in het geraamte den bouw van het dierlijk lichaam ziet weergegeven. Intusschen schijnt het mij toe, dat de vergelijking, door den heer GRATAMA gekozen, hoe gelukkig in vele opzichten ook, toch niet in alle opgaat. In de eerste plaats kan zich het geval voordoen, dat de resolutiën geenszins het geraamte van het archief uitmaken. In archieven van kleine waterschappen b.v. is het mij herhaaldelijk voorgekomen, dat de resolutiën, voorzooverre zij niet genomen werden op de jaarvergadering, waarop de gemeenelandsrekening werd afgehoord — in welk geval zij achter die rekening werden geregistreerd — op losse blaadjes papier werden opgeschreven, die dan met al wat op die resolutiën betrekking had of er uit voortvloeide, conditiën van aanbesteding b.v. van het op de convocatie voorgenomen werk, één dossier vormden. Nu kan men toch bezwaarlijk zeggen, dat die losse bladen, gelicht uit de dossiers, waartoe zij behooren, het geraamte van het archief uitmaken; integendeel in zulk een geval zijn juist de serieën jaarlijksche rekeningen het geraamte, daaromheen moeten de overige stukken zooveel mogelijk worden gegroepeerd: niet alleen de acquitten,

bijzonder oordeel van den archivaris, waaraan de heer **Gratama** de beslissing laat, een juist oordeel is, dan zal het immers uit het gegeven beginsel geene andere conclusiën kunnen trekken, dan die, welke een maar ook de bestekken, de correspondentie en verdere stukken behooren naar de verschillende rekeningen te worden gesorteerd. Dit komt vooral uit, wanneer men, zooals mij wel eens voorkwam, twee serieën waterschapsrekeningen vindt; men dient dan de stukken, die op de verschillende gemeenelandswerken betrekking hebben, al naarmate de kosten er van in eene der serieën rekeningen verantwoord worden, tot twee verschillende rubrieken te brengen.

Men veroorlove mij nog een ander voorbeeld tot staving mijner meening bij te brengen. Gesteld, dat het bestuur eener stad eene dubbele serie registers voor zijne resolutiën had ingericht: in de eerste werden de resolutiën betreffende het stadsbestuur, in de tweede die betreffende het aandeel der stad in het provinciaal bestuur aangeteekend. [1]) In zulk een geval zou deze dubbele serie resolutiën zeer duidelijk den bouw van het archief weergeven en dus het geraamte er van vormen. Maar zou dat minder het geval zijn, wanneer het stadsbestuur, niet zoo consequent, wel alle resolutiën in één register had bijeen gebracht, maar twee serieën ingekomen stukken of twee serieën minuten van uitgaande stukken had aangelegd? Mij dunkt, neen. In het laatste geval kan men den bouw van het archief aan die serieën ingekomen of opgemaakte stukken even duidelijk herkennen. Die serieën vormen dus het geraamte van het archief of althans een gedeelte er van.

De slotsom van mijn betoog omtrent stelling A-1 is dus deze: de resolutiën als zoodanig vormen niet het geraamte van het archief, maar alle reeksen registers, rekeningen, liassen of oude pakken, alle serieën in één woord, maken deel van dat geraamte uit, omdat men aan die allen den bouw van het archief herkennen kan.

Tegen stelling A-2 heb ik een overwegend bezwaar: zij schijnt mij, al naar gelang men haar opvat, overbodig of voorbarig toe. Overbodig is zij, omdat, ook wanneer deze stelling niet wordt aangenomen, de beslissing in deze materie aan het bijzonder oordeel van den archivaris verblijft; maar nog veel bedenkelijker komt zij mij voor, wanneer de bedoeling van den steller is, dat het noch *wenschelijk* noch *mogelijk* is dit onderwerp nader te regelen. Waarom zou het inderdaad niet wenschelijk zijn uit de eerste stelling de noodzakelijke conclusiën te trekken? Als men het over het beginsel eens is, is er geene reden, waarom men ook niet over de conclusiën tot overeenstemming geraken zou. Zoo het

---

[1]) De hier aangenomen onderscheiding is mij in werkelijkheid nimmer voorgekomen, maar ten bewijze mijner bewering, dat een gemeentebestuur zich soms van meer parallel loopende serieën registers van resolutiën bediende, kan ik mij beroepen op het archief van IJselstein; zoo worden ook thans nog de notulen van het gemeentebestuur van Utrecht, al naarmate zij finantiën of fabrikage betreffen, in verschillende registers opgeteekend.

ander even juist oordeel er uit afleidt, en zoo er verschil in de gemaakte gevolgtrekkingen mocht blijken te bestaan, dan bewijst dit toch alleen, dat het oordeel van den eenen archivaris juister is dan dat van den anderen. Het is dus gewenscht, dat ieder zijn gevoelen zegge, opdat onze Vereeniging na een nauwgezet onderzoek haar oordeel over de verschillende geschilpunten uitspreke.

Indien het mij geoorloofd is mijne meening onverbloemd weer te geven, dan zou ik willen opmerken, dat de heer GRATAMA bij het ontwerpen zijner stelling te veel aan zich zelf en te weinig aan de algemeene strekking er van heeft gedacht. „Hanc veniam petimusque damusque vicissim", dacht de heer GRATAMA bij zich zelf, maar zoodoende ging hij m. i. te ver. Wanneer de beteekenis der stelling in kwestie deze was, dat men den heer GRATAMA vrijheid laten moet bij de toepassing van zijn beginsel op de door hem te regelen archieven, dan zou ik die stelling gaarne willen aannemen; maar die vrijheid, die ik den heer GRATAMA van harte gun, toe te staan aan ieder, die, hoe onervaren misschien ook, met de regeling van een archief wordt belast, heeft zijne bedenkelijke zijde. Onze archivarissen ontvangen in den regel voor hun ambt geene bijzondere opleiding, zij nemen soms zelfs hun archivarisambt slechts als eene bijbetrekking waar, en hebben dus geene gelegenheid zich zoo rekenschap van hun archiefarbeid te geven, als de heer GRATAMA dat doet. Onder die omstandigheden dunkt mij het geven van een zoo volstrekten vrijbrief niet aanbevelenswaardig.

Ook schijnt het mij voorbarig reeds nu, nu de discussie nog nauwelijks begonnen is, te verklaren, dat het niet mogelijk is over dit onderwerp eenigen regel vast te stellen. Mij dunkt, men kan het althans beproeven. Als eene zoodanige proeve beschouwe men dan ook de volgende opmerkingen, die het onderwerp geenszins uitputten, maar de bedoeling hebben op enkele punten de aandacht te vestigen.

Vóór alles wensch ik omtrent een paar punten, die tot misverstand aanleiding zouden kunnen geven, eene opmerking te maken. [1]) Zoo ik het wenschelijk acht, dat zekere algemeene regelen worden vastgesteld, waarnaar zich de archivaris bij de sorteering der archiefstukken hebbe te gedragen, dan bedoel ik daarmede geenszins aan te bevelen het vaststellen van een bepaald schema, waarnaar alle archieven behooren te worden ingericht, gelijk zulks in Frankrijk is geschied. Integendeel zulk een onveranderlijk schema schijnt mij bedenkelijk, omdat het geene rekening houdt met het feit, dat de aard van het eene archief aanmerkelijk van dien van het andere kan verschillen. Zoolang men een archief niet kent, kan men de wijze, waarop het geordend moet worden, niet vaststellen,

1) Deze en de volgende alinea zijn door mij met vergunning der Redactie bij de correctie ingevoegd, omdat mij uit een schrijven van den heer GRATAMA gebleken was, dat het ontbreken er van aanleiding gegeven had tot het verkeerd verstaan mijner bedoeling, en het mij wenschelijk scheen dit misverstand reeds vóór de vergadering uit den weg te ruimen.

maar men is daarom toch wel in staat te beoordeelen, op welke wijze de archivaris bij de regeling van het archief behoort te werk te gaan.

Eene tweede opmerking betreft de reden, waarom ik in het algemeen het herstel der oude orde wenschelijk acht. Ook mij is het herstel dier orde niet doel, maar het middel om tot eene goede groepeering der stukken te geraken. M. i. zal echter het herstel der oude orde bijna altijd het eenige middel daartoe zijn, omdat die orde is ingevoerd door de vroegere beheerders van het archief, die, beter nog dan de archivaris, met het archief bekend waren, en vooral ook omdat de oude orde in den regel (in de registers) zulke onuitwischbare sporen heeft nagelaten, dat de invoering eener ordening, die op zichzelf de voorkeur verdiende, toch ondoenlijk zou blijken of slechts tot verwarring aanleiding geven zou. Er kunnen enkele archieven zijn (b.v. die, welke geheel uit charters bestaan), waarbij het behoud der oude orde onverschillig is, maar die gevallen zijn zoo zeldzaam, dat ik meen ze in de volgende regelen als eene quantité négligeable te kunnen behandelen.

De heer Gratama heeft in zijne eerste stelling het archief met het dierlijk organisme vergeleken en den archivaris met hem, die aan de overblijfsels van een geraamte den vorm van het dier tracht te herkennen; men vergunne mij die vergelijking tusschen den archivaris en den palaeontoloog eenigszins verder voort te zetten, want inderdaad er bestaat veel overeenkomst tusschen hen: beiden toch trachten uit enkele overblijfselen een beeld van een levend organisme te ontwerpen, beiden trachten uit brokstukken van een geraamte een wezen van vleesch en bloed te reconstrueeren. Wat zou men nu echter zeggen van een handboek voor palaeontologen, waarin deze stelling voorkwam: „aan het bijzonder oordeel van den palaeontoloog moet worden overgelaten, of — en zoo ja — op welke wijze en ten aanzien van welke deelen van het geraamte afscheiding is gewenscht"? Ik geloof, dat weinig palaeontologen deze stelling zouden beamen. Integendeel, zouden zij zeggen, wat van het oude organisme is overgebleven, is juist datgene, wat niet uit elkander genomen mag worden. Het is juist daarvan, dat de palaeontoloog-archivaris moet uitgaan, en waaruit hij trachten moet het verloren beeld te herstellen. Dat behoort de regel te zijn, die moet worden vooropgesteld. Wel zijn daarop enkele uitzonderingen toe te laten, maar die uitzonderingen moeten in het beginsel zelf hare rechtvaardiging vinden.

Wanneer den palaeontoloog met zekerheid blijkt, dat het exemplaar van den mastodon of den mammouth, welks geraamte hij gevonden heeft, een of ander toevallig gebrek had, dat niet aan de natuur van het dier maar aan eenig ongelukkig toeval te wijten was, een verdraaiden poot b.v., dan zal hij bij het ontwerpen van het beeld van het dier dat gebrek herstellen, hij zal trachten het in onbedorven vorm weer te geven. Niet anders de archivaris. Ook deze moet de toevallige gebreken, die hij met

zekerheid in de oude archiefregeling aanwijzen kan, herstellen. Zoo b.v. bij het inbinden der rekeningen een verzuim heeft plaats gegrepen, en eene er van, na als processtuk dienst gedaan te hebben, niet op hare plaats is teruggebracht, of zoo te midden der plechten een transport is geliasseerd, dan herstelt hij zulk een verzuim, als het althans mogelijk is; want, als een transport in het plechtenregister is ingeschreven, dan kan het er niet meer uit verwijderd worden, en de archivaris moet met eene verwijzing volstaan. Maar op één ding moet hier wel de aandacht gevestigd worden: de palaeontoloog-archivaris mag niet aan het verbeteren gaan, tenzij hij zeker wete, dat hij zoodoende slechts recht doe wedervaren aan de natuur van het organisme zelf.

Nog in een ander geval kan de palaeontoloog-archivaris zich niet streng aan het vooropgestelde beginsel houden. Het dier, dat hij tracht te reconstrueeren, kon zich vroeger, toen het nog leefde, vrij naar de behoeften van het oogenblik bewegen, telkens nam het een anderen stand aan; het is den palaeontoloog niet mogelijk aan het dier het leven weer te geven, hij kan het slechts in enkele, in de meest kenmerkende standen afbeelden. Niet anders gaat het den archivaris, ook hij kan in zijn inventaris niet de veranderlijkheid weergeven, die het archief zelf bezat, toen het nog dagelijks gebruikt werd en de rangschikking zich naar de behoeften van het oogenblik wijzigde, ten hoogste kan hij eenige hoofdperioden onderscheiden, maar binnen die perioden is hij aan zekere gelijkvormigheid gebonden. Wanneer dus b.v. de secretarissen van eene gemeenschap de vaste gewoonte hebben gehad de ingekomen stukken in bepaalde serieën bijeen te voegen, maar die regel is voor eene korte poos onderbroken geweest, dan mag de archivaris deze onregelmatigheid herstellen. Evenzoo kan het wenschelijk zijn verschillende stukken, die anders afzonderlijk zouden moeten worden beschreven, in één nummer bijeen te brengen, nl. wanneer die stukken een zelfde onderwerp behandelen, maar vele jaren uit elkander liggen. Die stukken zijn alleen daarom oorspronkelijk niet bij elkander gevoegd, omdat hun bestaan of hun verband den achtereenvolgenden archiefbeheerders niet duidelijk voor den geest stond.

Nog één voorschrift, dunkt mij, zou een populair handboek der palaeontologie niet mogen achterwege laten. Hij, die de fossielen van een of ander voorwereldlijk dier vindt, zij vóór alles uiterst voorzichtig. Hij neme niets uit elkander, vóór hij zich volkomen rekenschap hebbe gegeven van wat hij gevonden heeft. Zoolang hij nog in twijfel verkeert, late hij het in denzelfden toestand, anders loopt hij gevaar te bederven, wat later niet meer te herstellen is. Hetzelfde geldt voor den archivaris: ook hij neme nooit eene lias, nooit een oud pak uit elkander, zoolang hij niet heeft uitgemaakt, waarom deze stukken tot eene lias of een pak vereenigd zijn. Zoolang hij dat niet weet, kan hij niet beoordeelen, of de reden van bijeenvoeging juist of onjuist is, gehandhaafd moet blijven of niet.

Het motief der bijeenvoeging kan verkeerd zijn of zijne werking verloren hebben, maar zonder motief is de bijeenvoeging niet geschied, en dat motief heeft men dus eerst vast te stellen. Heeft men eens de stukken uit elkander genomen, dan is het meestal onmogelijk de oude orde te herstellen. Ieder, die ooit een archief geregeld heeft, dat vroeger reeds zoogenaamd geordend werd, zal mij begrijpen, als ik tegen het uiteenhalen van oude pakken waarschuw.

Zelfs wil ik nog verder gaan: ook bijeenvoegingen, die niet tijdens de wording van het archief maar eerst later ontstonden, moeten soms geëerbiedigd worden. Wanneer b.v. in later tijd verschillende archiefstukken, die oorspronkelijk niet bij elkander behoorden, in één band vereenigd zijn, dan is het niet altijd gewenscht aan die bijeenvoeging zonder meer een einde te maken. Het deel kan in zijn laatsten vorm door verschillende geleerden geraadpleegd en aangehaald zijn. Hunne citaten zouden onverstaanbaar zijn, zoo men den band uit elkander nam zonder nauwkeurig aan te teekenen, waarheen men de verschillende stukken verplaatst.

Nog eene enkele opmerking ten slotte naar aanleiding van het laatste gedeelte der besproken stelling. Daarin worden het chronologisch en het dossier-systeem tegen elkander over gesteld.[1]) In beginsel is dat natuurlijk juist, maar men heeft toch in het oog te houden, dat men niet licht een eenigszins belangrijk archief vinden zal, waarin niet beide systemen voor een gedeelte zijn toegepast, niet alleen omdat de daarvoor noodige consequentie aan de verschillende archiefbeheerders wel altijd zal ontbroken hebben, of omdat men ten allen tijde ook bij het bijeenvoegen der stukken tot serieën van enkele belangrijke documenten, die men voorzag veel te zullen moeten naslaan, eene uitzondering zal hebben gemaakt, maar vooral omdat de vraag, of een stuk in eene der chronologisch geordende serieën moest worden ingevoegd, of wel met eenige andere tot een dossier moest worden vereenigd, vóór alles eene vraag van praktische beteekenis was; de omvang van de documenten bepaalde in den regel, waar zij werden geborgen: een dikke bundel processtukken kon niet aan de lias worden geregen maar moest afzonderlijk geborgen worden, een paar blaadjes papier konden daarentegen samen geen dossier vormen, maar werden best aan de lias bewaard.

Ziedaar enkele opmerkingen, die ik naar aanleiding van de beide eerste stellingen van den heer GRATAMA meende te moeten maken. Zijne volgende stellingen wil ik thans niet bespreken: zij betreffen een geheel

[1]) Ter voorkoming van misverstand, doe ik hier opmerken dat ik onder een dossier versta eene verzameling archiefstukken betreffende hetzelfde onderwerp, ook al is die verzameling chronologisch gerangschikt, zoo slechts de verzameling blijkens den aard van het onderwerp, waarover de stukken handelen, niet bestemd is te blijven doorloopen. De chronologisch geordende correspondentie tusschen de Staten van Gelderland en Utrecht vormt dus eene serie, die tusschen beide colleges over hunne aanspraken op de heerlijkheid de Marsch zou een dossier uitmaken, hoewel dit geschil eeuwen heeft geduurd en nooit is uitgemaakt.

ander onderwerp. Hadden toch de beide eerste in hoofdzaak betrekking op het sorteeren van de archiefstukken, in de volgende is het beschrijven er van aan de orde. Dat is een onderwerp, dat eene afzonderlijke bespreking verdient, maar dat, naar het mij voorkomt, in de eerstvolgende vergadering nog wel niet in behandeling komen zal. Ik meen derhalve met het bovenstaande te mogen volstaan.

In de plaats der door den heer Gratama voorgestelde stellingen zou ik dus de volgende willen zien aangenomen:

1. *De serieën resolutiën, protocollen, rekeningen en andere stukken, die sedert hunne opneming in het archief in banden, liassen of pakken vereenigd zijn, vormen het geraamte van het archief, waarbij de losse stukken zich aansluiten.*

2. *Bij de regeling van een archief behoort vóór alles zooveel doenlijk de oorspronkelijke orde te worden hersteld. Eerst daarna kan beoordeeld worden, of en in hoeverre het wenschelijk is van die orde af te wijken.*

3. *De oorspronkelijke orde mag worden gewijzigd om afwijkingen van den algemeenen bouw van het archief te verbeteren, onverschillig of die afwijkingen aan vergissingen van beheerders van het archief zijn toe te schrijven, dan wel voortgevloeid zijn uit eene wijziging van voorbijgaanden aard in het systeem van bewaring der archiefstukken.*

4. *Geen deel, lias of oud pak mag uit elkander genomen worden, zoolang het motief, dat tot de bijeenvoeging der stukken heeft geleid, niet gebleken is.*

R. Fruin Th.Azn.

Naar aanleiding van „Het sorteeren van archiefstukken" door mr. R. Fruin Th.Azn.

Bijzonder aangenaam was het mij, dat mr. Fruin aanleiding heeft gevonden de stellingen, welke ik in den vorigen jaargang liet afdrukken, hoewel zij niet in behandeling waren genomen op de te Amsterdam in 1893 gehouden jaarvergadering, schriftelijk nader te bespreken. Het doel is daarmede bereikt, al had ik gehoopt, dat nog anderen ook in dezen hun licht hadden laten schijnen over de in de theses neergelegde denkbeelden.

Mr. Fruin heeft zich bepaald tot de twee eerste, welke meer in het bijzonder over het punt der ordening loopen, in de veronderstelling, dat in dat onderwerp voldoende stof tot debat en bespreking te vinden was om den voor onze jaarvergadering beschikbaren tijd te vullen.

Het is mogelijk dat hij daarin gelijk heeft gehad. In ieder geval heeft hij, zoo hij niet met profetischen blik het later genomen bestuursbesluit heeft vooruitgezien, dan toch daarmede volkomen in overeenstemming gehandeld. Overeenkomstig het gevoelen van den Voorzitter immers is

aangenomen, om niet van dit onderwerp af te stappen en een nieuw n.l. de beschrijving en inventariseering aan te vatten, vóór het van alle zijden voldoende was toegelicht. Iets dat, meende men, ook na de bespreking der bedoelde stellingen niet het geval zoude zijn. Desniettemin dienden, overeenkomstig het ten vorigen jare op de algemeene vergadering genomen besluit, mijne theses, voor zoover zij de ordening raakten, in de eerste plaats te worden behandeld. Daarna konden dan nog andere betreffende „het sorteeren der archiefstukken" ter sprake komen.

Nu ik er toe overga op enkele punten van het betoog van mr. Fruin eenige kantteekeningen te maken, zal ik mij natuurlijk ook bepalen tot de ordening, mij onderwerpende aan het werkplan door het bestuur als het meest wenschelijke voor deze en de eerstvolgende vergaderingen aangenomen.

Bij den aanvang van zijn schrijven spreekt mr. F. de hoop uit mij tot zijne inzichten te zullen bekeeren. Ik schijn dus wel in zijne oogen een afgedwaalde zondaar te zijn, die tot de rechtzinnige leer, als wier verkondiger de S. optreedt, moet worden teruggebracht. Het kan zijn, dat ik reeds verre van het rechte pad ben afgeweken, toch geloof ik niet, dat de weg, dien ik dan op eigen gelegenheid tracht te vinden, zoo ver verwijderd is van dien, welken mr. F. wil gaan. Dat òf ik een algeheele bekeering zoude moeten ondergaan, òf bij een afvallige worden van de door hem gehuldigde leer is, zie ik wel, niet het alternatief, waarvoor wij staan. M. a. w. het komt mij voor, dat tusschen ons, althans in de practijk slechts een verschil bestaat van meer of minder.

Hoe dit zij, als ik bekeerd moet worden, dan zal dit zeker niet geschieden door de uitwerking, welke mijn welwillende bestrijder aan de door mij in de stelling gebruikte uitdrukking heeft gegeven. Ik wil eerlijk bekennen, dat mijne gedachten bij het gebruik van het woord „geraamte" niet die hooge vlucht hebben genomen, die mr. Fruin schijnt te veronderstellen. Aan de gelijkenis tusschen een archivaris en een palaeontoloog heb ik in de verste verte niet gedacht. Ik ben veel lager bij den grond gebleven. In tegenstelling met mijn' Utrechtschen bekeerder zweefde mij meer de volgens het Woordenboek der Nederlandsche Taal „algemeene" beteekenis van het woord geraamte voor den geest en wel, zooals t.a.p. aangegeven, van „het samenstel van die vaste deelen van een voorwerp, welke met de overige deelen omkleed of aangevuld worden." Ik zou dan ook liever het werk, hetwelk de archivaris bij het ordenen van een archief heeft te verrichten, willen vergelijken met dat van den timmerman, die uit oude balken en planken weder een schuur of tent moet opbouwen, die vroeger gestaan heeft, of althans met het aanwezige materiaal een geheel moet samenstellen, zóó dat het ook nu en voor het vervolg nog bruikbaar is, en men er zich spoedig en zonder veel moeite in te huis gevoelt. Werken wij de vergelijking nog eenigszins nader uit,

dan springt het in het oog, dat onder de bedoelde omstandigheden, daar andere bouwstoffen niet aanwezig zijn en niet kunnen worden gebruikt, het nieuwe gebouw in hoofdzaak met het oude zal moeten overeenstemmen. Aan de hoofdbalken, die gezamenlijk het geraamte vormen, kan niet worden veranderd. Voor de samenstelling of de reconstructie van het gebouw zijn zij onmisbaar niet alleen, maar zij kunnen ook slechts in den vorm, waarin zij worden aangetroffen voor het beoogde doel worden aangewend. Iets anders is het met de latten en planken, met welke het gebouw moet worden afgetimmerd. Waar zij nog in hun vroeger verband een geheelen zijwand of zoldering vormen, is het natuurlijk aangewezen ze in hun geheel weder als zoodanig te gebruiken. Doch dikwijls zullen zij in hopelooze verwarring dooreen liggen, soms gebroken en vernield; enkele kunnen geheel zijn weggeraakt. Andere zullen nog merken dragen, hoe zij vroeger aan elkaâr hebben gepast. Daarvan zal natuurlijk nog al eens kunnen worden gebruik gemaakt. Kunnen, zeg ik, noodwendig zal het niet zijn. Daarbij vergete men niet, dat aan het object, waarop wij het oog hebben, reeds vroeger door opeenvolgende timmerlieden kan gewerkt zijn, zoowel bij den eersten opbouw als bij daarna beproefde herstellingen. En ten slotte kunnen de eerste werklieden eenvoudig de bouwstoffen hebben aangesleept en ze zonder meer ter plaatse hebben neergeworpen, al of niet met de bedoeling om later weder orde in de verwarring aan te brengen. Een verwarring, die hun zelve niet zoo lastig zal zijn geweest als hunnen opvolgers, daar zij wisten hoe en waar zij het materiaal hadden bij elkaâr gelegd of opgehoopt.

Doch laten wij de gelijkenis niet langer voortzetten. Iedere vergelijking gaat mank, wij weten het wel. Maar op één hoogst gewichtig punt doet zij dit zeker veel minder dan de door mr. FRUIN gekozene bij zijne uitwerking van het in de stelling gezegde. Hij toch doet het voorkomen, alsof wij bij een archief te doen zouden hebben met een natuurlijk geheel, uit verschillende deelen samengesteld en gevormd volgens eeuwige, onveranderlijke wetten, dus als een levend organisme opgegroeid, terwijl wij dan toch ten slotte slechts met menschenwerk te doen hebben. En nu zoude mr. FRUIN mij kunnen tegenwerpen, dat ook de mensch in zijn doen en laten aan vaste, bepaalde wetten onderworpen is, dat ten slotte zijn wil geheel een product is der op hem werkende omstandigheden, misschien dat de mensch alle zelfbepaling mist. Maar op zoo hoog philosophisch terrein volg ik hem niet; want zij zullen het er wel over eens zijn, hoe dan ook over de vraag van den vrijen wil wordt gedacht, dat een dier, zelfs een voorwereldlijk, op andere wijze ontstaat en gevormd wordt dan een tent of schuur. En juist op dit punt heeft een archief zeker meer van de laatste.

Nu zoude ik hierbij niet zoo lang zijn blijven stilstaan als mr. FRUIN niet juist in verband met zijne vergelijking den indruk had gegeven, dat hij de

vroegere ordening als iets min of meer onschendbaars beschouwt, althans als iets, naar welks herstel, zoo immer mogelijk moet worden gestreefd, en waarvan de bereiking op zich zelve is het doel, hetwelk den archivaris bij de ordening van een archief voor oogen moet staan.

Uit de boven met eenige trekken uitgewerkte vergelijking is op te maken, dat dit naar mijne opvatting het geval niet is. Wel echter zal de organisatie van het archief, de globale indeeling, hoofdzakelijk bepaald door die stukken en protocollen, welke ik het geraamte van het archief noem, niet te veranderen zijn. En daarom zal in dit opzicht de aard der bescheiden zelve, waaruit wij een geheel moeten samenstellen, medebrengen dat de oorspronkelijke orde worde hersteld. Verandering zoude in dezen dikwijls onmogelijk, in allen gevalle niet wenschelijk zijn.

En hier moet ik opkomen tegen een beperkende uitlegging, welke de heer Fruin aan de eerste stelling geeft, maar die zijn particulier eigendom is en moet blijven om de eenvoudige reden, dat zij niet in de bewoordingen der thesis ligt. Integendeel deze dwingen m. i. tot een veel ruimere. Immers volgens hem zoude ik daarin slechts de „resoluties" hebben bedoeld. Mij is dit niet duidelijk, waar bepaald het woord: handelingen wordt gebruikt.

In het ter verdere bestrijding der thesis aangevoerde voorbeeld zoude ik meenen, dat de handeling der jaarsvergadering is het nazien der gemeenelandsrekening en het vaststellen van den uitslag daarvan. Nu behoort het stuk hiervan opgemaakt tot het geraamte, terwijl daaromheen de andere bescheiden moeten worden gegroepeerd. Hoe — dit juist wensch ik aan het bijzonder inzicht over te laten. Volstrekt ligt het niet in de bedoeling noch van de eerste noch van de tweede thesis, en kan daarin evenmin worden gelezen, dat dit stuk moet worden afgezonderd; het kan met de andere zeer goed bijeen worden bewaard. Dat de thesis scheiding zoude bedoelen is, geloof ik, niets dan een ongerechtvaardigde gevolgtrekking van mijn geachten bestrijder. Ik zou er dan ook allerminst voor zijn om de losse bladen, waarop zulke handelingen worden vermeld, uit de dossiers te lichten. Toch noem ik niet alle bijbehoorende stukken het geraamte, noch serieën van dergelijke stukken, om de eenvoudige reden, dat deze meer zijn en wel, om met het Woordenboek nog eens te spreken, die deelen, met welke de vaste deelen worden omkleed en aangevuld. Bovendien volgde men mr. F's opvatting in dezen, dan zoude er van een archief bij juiste ordening niet veel meer overblijven, daar verreweg de meeste stukken dan tot dergelijke serieën zullen behooren, of daarin zullen kunnen worden ingevoegd.

Wat het tweede voorbeeld aangaat. Ook in het daar gestelde, maar volgens mr. Fruin zelven „noch nicht dagewesen" geval zoude m. i. het oordeel van den archivaris, waren werkelijk deze twee serieën volgehouden als systeem door de vormers of vroegere beheerders van het archief,

natuurlijk medebrengen om deze wijze van groepeering der stukken om het geraamte te laten bestaan. Van de andere zijde zoude ik er zeer goed toe kunnen komen, als een zoodanige inrichting slechts gedurende enkele jaren of onder het beheer van één ambtenaar was gevolgd en later weder opgegeven, de stukken van elkaâr te nemen en ze in de doorloopende serie in te voegen.*)

Ten allen overvloede echter merk ik nog op, dat er echter zeer goed andere redenen kunnen bestaan, welke dien maatregel ongewenscht maken. Ik noem slechts verwijzingen in andere stukken; registers enz. Maar men zegge niet a priori, de ordening door vroegere beambten aangenomen is per se de beste; zij toch waren beter van alles op de hoogte dan wij. Immers juist de laatste omstandigheid kan maken, dat hunne rangschikking voor ons absoluut onbruikbaar is. Ik wijs slechts op eene in verband met kasten en laden, die niet meer aanwezig zijn. Daarbij komen menschelijke zwakheden, welke ook bij die voorgangers van het tegenwoordige ambtenaarsgeslacht niet zullen hebben ontbroken, als slordigheid, onnauwkeurigheid, †) verwaarloozing enz. Verder kan ook de omstandigheid, dat men de stukken voor andere doeleinden noodig had, dan waartoe zij oorspronkelijk waren opgemaakt, hebben veroorzaakt, dat zij van hunne oude plaats geraakten, terwijl men vergat of om nu niet meer bestaande redenen ongewenscht achtte ze daar terug te brengen.

Na al het voorgaande zal het duidelijk zijn, dat, waar mr. FRUIN nader opgeeft wat hij zoude durven veranderen in de bestaande ordening, zooals die door hem bij het sorteeren van archiefstukken wordt aangetroffen, ik in hoofdzaak het met hem eens ben. Ook waar hij waarschuwt tegen het ondoordacht uiteennemen van pakken en liassen. Bij de laatste bestaat zeker nog te meer aanleiding tot voorzichtigheid en overleg. Maar dat de reden der samenvoeging zoude moeten duidelijk zijn, alvorens men ze uiteen mag nemen, dit schijnt mij toe wederom een afgodisch ontzag voor de handelingen der voorgangers. Ik zou dienaangaande weder het bijzonder oordeel willen laten beslissen. En juist dit punt heb ik met zooveel woorden in de tweede stelling aangeroerd. Op welke wijze serieën het best, d. w. z. het best met het oog op onze tegenwoordige administratieve en wetenschappelijke behoeften, worden samengesteld, hiervoor zijn zoovele omstandigheden van belang, dat ik voor mij geen kans zie daaromtrent regels te geven. Wel en dit zij nogmaals in het licht gesteld, moet dit oordeel, eerst worden gevestigd, nadat op alle omstandigheden die van gewicht kunnen zijn, rijpelijk is gelet — en daaronder bekleedt vroegere ordening een belangrijke, zoo niet de voornaamste plaats.

*) Hoe zeer mr. FRUIN en ik hierin elkander naderen kan men zien op p. 12, toch zou het zeer goed kunnen zijn, dat wij in een gegeven geval tot een verschillend resultaat kwamen, desniettemin zoude ik dan durven zeggen: Variis modis bene factum est.

†) Mr. FRUIN zoude er bijvoegen: inconsequentie; zie p. 40 van den vorigen jaargang.

Hetzelfde geldt van het laatste gedeelte der stelling: de keuze tusschen dossier- of chronologisch systeem.

Al ben ik het niet met mijn' geachten tegenpleiter eens omtrent het belang, hetwelk hij met het oog op de toepassing der twee daar bedoelde systemen aan den vorm der stukken hecht, toch geef ik hem gereedelijk toe, dat in een eenigzins uitgebreid archief, beide gedeeltelijk zullen zijn toegepast. In dit opzicht zou dit deel der thesis aanleiding tot misverstand kunnen geven. Mijne bedoeling was echter niet de toepassing naast elkaâr in eenzelfde archief uit te sluiten, maar ook nu weder aan het bijzonder oordeel over te laten, of ordening der bescheiden, welke om het geraamte van het archief moeten worden gegroepeerd, uitsluitend naar tijdsorde dan wel naar mate der daarin behandelde onderwerpen moet geschieden. Groepeering naar tijdsorde noem ik een chronologisch systeem, hetzij dat die orde afhankelijk is van de data in de stukken zelve uitgedrukt, hetzij dan dat zij wordt bepaald door den tijd, op welken zij bij de corporatie wier archief het geldt, zijn ingekomen en behandeld. Dat dit laatste het door mij bedoelde is, behoef ik eigenlijk niet op te merken. De vraag welk systeem zal moeten worden gevolgd, naar omstandigheden meer of minder uitgebreid in een zelfde archief, komt ten slotte neer bij hare toepassing op de beantwoording der vraag, of en zoo ja, welke stukken in serieën moeten worden bijeengevoegd en welke van elkander gescheiden. Ter voorkoming van het bedoelde misverstand kan het tweede gedeelte als in het eerste begrepen, worden weggelaten.

Alles goed overwogen komt het mij voor, dat deze stelling noch overbodig, noch voorbarig is. Overbodig is zij niet, dit blijkt uit het feit alleen reeds, dat mr. F. meent afdoende regels te kunnen stellen en de wenschelijkheid daarvan bepleit. Maar zij is het ook bepaaldelijk niet, omdat de omstandigheden, welke hier den doorslag moeten geven van zóó verschillenden aard zijn, dat een formule die daarmede rekening houdt, m. i. niet is te geven. En moge hier het oordeel van den eenen archivaris juister zijn dan dat van den ander, zeker is het ook, dat slechts met kennis van die alle *het* juiste oordeel kan worden geveld. Dat enkele dier omstandigheden niet nader kunnen worden omschreven, beweer ik niet. Vindt men dat wenschelijk, ik zal mij daartegen niet verzetten. En evenmin daartegen dat dit in een aantal regels geschiede, waarbij het belang van ieder nader wordt aangeduid. Maar men kome daarbij niet met elementaire voorschriften, die in een handboek misschien t'huis behooren, maar toch moeilijk het onderwerp eener discussie op onze vergaderingen kunnen zijn. En mocht het waar zijn, dat de een of ander in het op den voorgrond stellen van het bijzonder oordeel een vrijbrief vond tot de vreemdste toepassingen — waarschijnlijk is dit echter niet — het zij zoo, dit nog liever dan een dwangbuis, voor ieder gereed gemaakt, maar waarin alle vrije beweging, alle iniatief onmogelijk wordt. En daarom is de thesis

evenmin voorbarig. Het schijnt mij in den zoo even uiteengezetten zin wenschelijk uit te spreken, dat het gewicht der verschillende omstandigheden, welke de keuze bij de ordening bepalen, moet worden afgewogen door hem, die de ordening verricht. Hij, als het beste op de hoogte der zaak zelve oordeele, maar drage ook de verantwoordelijkheid. De gelegenheid worde hem niet geboden zich achter regels en stellingen te verschuilen, waar zij tot min wenschelijke of af te keuren gevolgen hebben geleid.

Wanneer ik ten slotte het gehouden betoog samenvat, meer in het bijzonder met het oog op de verschilpunten, welke tusschen mijn' geachten bestrijder en mij bestaan, dan wensch ik 1°. mijne eerste stelling onveranderd te handhaven. Niet omdat aan de „reeksen registers, rekeningen, liassen of oude pakken", niet de bouw van het archief zoude zijn te kennen, maar omdat deze veel meer zijn dan het geraamte, bij een geheel afgeloopen ordening zelfs het geheele gebouw vormen. De door mij gekozen uitdrukking sluit zich bovendien m. i. aan aan het in de ten vorigen jare goedgekeurde stelling 2*c* neergelegde denkbeeld, waar de overeenstemming tusschen de organisatie van het archief en de inrichting der gemeenschap, als iets dat in hoofdzaak van zelf spreekt, wordt aangenomen. Die inrichting toch wordt door de handelingen, de functies harer organen bepaald.

2°. Van de tweede thesis kan het laatste gedeelte wegvallen; daar het misschien tot misverstand zoude kunnen leiden en in den boven uiteengezetten zin reeds kan worden begrepen in het onmiddellijk daaraan voorafgaand gedeelte.

3°. Om ten slotte bewijs te geven, dat ook door mij roekelooze omverwerping van vroegere ordening wordt afgekeurd, maar tevens uit te doen komen dat zonder reden daaraan vast houden, alleen omdat zij bestaat of zelfs maar bestaan heeft, niet is gerechtvaardigd, voeg ik aan het slot wederom toe: veelal zal vroegere ordening hierbij den doorslag moeten geven.

De theses zullen dus nu luiden:

1. Bij de ordening van een archief dient in het oog te worden gehouden, dat de stukken en protocollen, welke de handelingen der corporatie of van haar bestuur behelzen, het geraamte vormen, om hetwelk de andere stukken moeten worden gegroepeerd.

2. Aan het bijzonder oordeel moet worden overgelaten, op welke wijze de toepassing dient te geschieden, bepaaldelijk of, — en zoo ja — op welke wijze en ten aanzien van welke stukken afscheiding is gewenscht en bijeenvoeging in serieën is aangeraden; veelal zal vroegere ordening hierbij den doorslag moeten geven.

Seerp Gratama.

NASCHRIFT.

Het bovenstaande was reeds gedrukt, voordat ik kennis kon nemen van eenige zinsneden, welke de heer Fruin in zijn opstel heeft meenen te moeten inlasschen. Door zijn' welwillendheid kreeg ik tijdig genoeg daarvan inzage om er alsnog in mijn schrijven op te kunnen letten. Het was nu de vraag, of ik alsnog daarin eenige wijzigingen zoude aanbrengen of er iets aan toevoegen.

Het laatste scheen mij de meer geeigende weg, omdat ik het betoog tegen m. i. te ver doorgevoerde regeling en den hang om in dit opzicht het bijzonder oordeel te zeer aan banden te leggen in zijn geheel meende te moeten laten niet alleen, maar ook om op te komen tegen het per se handhaven van vroegere ordening.

In beide opzichten blijkt de S. niet zoo kwaad te zijn als eerst het geval scheen te zijn. Ook tegen strenge regelen betrekkelijk het opleggen van een systeem van indeeling blijkt hij gekant te zijn. Het is de moeite waard hier even de aandacht op te vestigen, als ook op het feit, dat herstel „der oude orde" voor hem slechts middel is, zij het dan *het* middel bij uitnemendheid om tot een goede ordening van het archief te geraken. Welk een groot verschil dit oplevert met het oog op gevolgtrekkingen, welke uit de door den S. uitgewerkte vergelijking zouden kunnen worden gemaakt, springt in het oog.

Maar mr. Fruin heeft meer gedaan, hij heeft zich niet bepaald tot de bestrijding mijner theses, maar er andere voor in de plaats gesteld. Op de vergadering kan dit misschien aanleiding tot eenige moeilijkheid geven, met het feit zelf ben ik zeer ingenomen. Immers het blijkt dat van de stellingen welke nu aan het slot worden gegeven, de derde — bij welker toepassing toch zeker een zeer groote speelruimte aan het persoonlijk oordeel wordt gelaten — door mij zoude kunnen worden onderschreven.

Over den inhoud van de eerste en vierde zeide ik reeds mijne meening, en ook waarom ik ten aanzien der eerste mijne formuleering verkies boven die door mr. F. gekozen, en waarom ik mijne stem tegen de laatste, zooals zij nu luidt, zal moeten uitbrengen.

Wat eindelijk de derde aangaat. Herstel der vroegere ordening, zelfs der oorspronkelijke is m. i. als vaste regel niet „vóór alles" noodig. Wel zal noodig zijn, zoo er werkelijk van een oorspronkelijke of vroegere ordening sprake kan zijn, na te gaàn welke de leidende gedachten daarbij waren, en of die nog voor ons en voor het beoogde doel, een goede ordening hare waarde niet hebben verloren. Zal het antwoord hierop bevestigend zijn, dan moet het natuurlijk vóór alles geschieden, en dan ook kan eerst worden nagegaan, of afwijkingen op enkele punten geoorloofd en wenschelijk zijn. Maar in het omgekeerde geval zie ik in het herstel der oorspronkelijke orde — dit zal dikwijls in bijzonderheden

doorgevoerd een hoogst moeilijk en subtiel werk zijn — niets dan zoo al niet nutteloos, dan toch onnoodig verrichte arbeid, die beter had kunnen worden aangewend.

Ten slotte nog één opmerking. Mocht mijne tweede stelling worden aangenomen, dan zullen de theses van mr. FRUIN niet in haar geheel behoeven te vervallen. Over de laatste drie zal dan nog zeker vruchtbare discussie mogelijk zijn, en als wenken om tot een wel overwogen „persoonlijk oordeel" te geraken, gelijk ik boven bedoelde, zullen zij, zij het dan in gewijzigden vorm, den in het hierna volgend stuk van mr. MULLER bedoelden beginner tot leiddraad kunnen strekken.

Nog eenige regelen voor het ordenen van archieven

door

MR. S. MULLER FZ.

Op gevaar af van de aanwezigen te vermoeien, kom ik nog aandragen met een paar stellingen betreffende de ordening van archieven, ter behandeling op onze aanstaande Algemeene vergadering. Dit stout bestaan vereischt eenige toelichting. Ik kan die geven, doch alleen door een tipje op te lichten van den sluier, die gewoonlijk het behandelde in de bestuursvergaderingen bedekt. In de onlangs gehoudene bijeenkomst van het bestuur werd besloten, daar de voorbereiding van onderwerpen van anderen aard nog niet vèr genoeg gevorderd was, ook in de aanstaande Algemeene vergadering uitsluitend stellingen over de ordening en beschrijving van archieven aan de orde te stellen. Ten einde echter eenige orde in die behandeling te brengen, werd besloten om een soort van programma vast te stellen, dat de te bespreken categoriën van onderwerpen bevatte. Achtereenvolgens zou, meende men, gehandeld moeten worden over:

1°. het sorteeren der archiefstukken.
2°. het beschrijven der archiefstukken.
3°. verdere beschrijvingsmaatregelen.
4°. het samenstellen van den inventaris, in verband met het indeelen van het depot.
5°. de materiëele zorgen voor het archief.
6°. uitgave van archiefstukken.

Tot de eerste rubriek behooren de stellingen, ten vorigen jare besproken en vastgesteld (althans die sub 2° *a*—*c*), en ook de stellingen, door MR. GRATAMA destijds aangekondigd sub A 1 en 2. Deze laatste stellingen zullen dus allereerst ter hand genomen worden, terwijl die sub B 1—3 voor de volgende vergadering zullen gereserveerd worden. Het scheen toch wenschelijk, om liever dan door de behandeling dezer stellingen de tweede categorie van onderwerpen (die betreffende het beschrijven van archiefstukken) aan de orde te stellen, te trachten vooraf de eerste

categorie thans zooveel mogelijk volledig af te handelen. Ik verklaarde mij bereid, om met dit doel te formuleeren de opmerkingen, die ik met betrekking tot deze categorie nog meende te moeten maken. En ziehier dus de aanleiding, waarom ik mij genoopt zie, de lezers van dit tijdschrift weder bezig te houden met het ordenen van archieven; ik zeg: de lezers van dit tijdschrift, want als de beraadslagingen ter Algemeene vergadering zoo breedvoerig zijn als het vorige jaar, vrees ik, dat aldaar voor de behandeling van zoovele stellingen nauwelijks gelegenheid zal zijn.

Ik stel mij voor eenen archivaris, die zich den dag nadat hij in functie getreden is, geplaatst ziet voor een totaal ongeordend archief. Ik neem aan, dat hij gewapend is met eenige algemeene notiën omtrent de inrichting der corporatie, wier archief hij zal gaan ordenen; doch dat hij met het archief nog volkomen onbekend is. Ik meen echter thans te mogen onderstellen, dat hij (gelukkiger dan ik zelf en mijne tijdgenooten!) kennis heeft kunnen nemen van hetgene in onze vorige Algemeene vergadering is voorgevallen en ook van hetgene waarschijnlijk in den aanvang van de volgende Algemeene vergadering voorvalllen zal. Hij is het dus met zich zelven eens geworden, wat eigenlijk een archief is; hij weet ook, dat zijn streven voorloopig moet gericht zijn op het herstel van de oude organisatie van het archief en dat hij dus voorzichtig moet zijn, om de sporen dier oude organisatie, die nog aanwezig mochten zijn, niet te verstoren.

Wat zal hij nu, staande voor de massa van geheel ongeordende oude stukken, die hij in het archieflokaal bijeenvindt of uit vergetene kasten en van donkere zolders heeft verzameld, beginnen te doen? Naar het mij voorkomt, als hij praktisch is, allereerst dit. Hij zal trachten de bij elkander behoorende deelen en liassen uit den berg af te zonderen en zoo komen tot het herstellen der seriën van notulen, brieven, protocollen, rekeningen, acquitten enz., die hij dan chronologisch ordenen kan. Deze handelwijze heeft reeds dadelijk het onmiskenbare voordeel, dat de verwarde berg stukken zonder groote moeite zeer belangrijk verminderen, wellicht zelfs tot $^{1}/_{10}$ van zijn aanvankelijken omvang slinken zal.

Een groot en onmiskenbaar voordeel! Doch het is niet het eenige, noch zelfs het belangrijkste, dat de archivaris zoodoende verkrijgt. Van veel grooter belang voor hem is het inzicht, dat hij zich aldus verovert in de oude organisatie van het archief, en wel in dat deel der oude organisatie, waaraan hij, hij moge willen of niet, onherroepelijk gebonden is. De herstelde seriën, die met geene mogelijkheid in eene andere orde gebracht kunnen worden dan de natuurlijke, chronologische, geven hem als het ware de hoofdlijnen aan, waarlangs hij zich bij zijne verdere ordeningswerkzaamheden zal hebben te bewegen: hij heeft thans (om bij het gelukkige beeld van Mr. Gratama te blijven) de in verschillende stukken gebrokene hoofdbeenderen

voor zich, die hij later zal hebben ineen te zetten, om het geraamte van het archief te herstellen. Wat hij overhoudt zijn de zoogenaamde losse stukken, namelijk de op zich zelf staande deelen, pakken en losse papieren, voor wier rangschikking hij een leiddraad behoeft, die hij thans verkregen heeft. Als eerste stelling wensch ik dus het volgende te formuleeren:

Bij het ordenen van een archief beginne men met het samenstellen der seriën (notulen, brieven, protocollen, rekeningen, acquitten enz.) Eerst daarna kan beoordeeld worden, in welke orde de losse stukken vereenigd moeten worden.

De archivaris begeeft zich thans aan het ordenen dezer losse stukken. De op zich zelf staande deelen legt hij voorloopig ter zijde [1]: zij moeten later beschreven worden en zijn voor die beschrijving gereed. De pakken (dossiers) verkeeren in hetzelfde geval, indien het oude, oorspronkelijke dossiers zijn. Is dit *niet* het geval, dan behoort nagegaan te worden, of zij onstaan zijn uit verschillende gelijksoortige dossiers, die dan met weinig moeite weder hersteld kunnen worden, — dan wel of zij samengesteld zijn door eene onervarene hand, die gemakshalve allerlei papieren over hetzelfde onderwerp in een pak vereenigd heeft, in welk geval het pak gelijk staat met de losse papieren, die eenvoudig op nieuw geordend moeten worden.

Deze ordening der losse papieren nu is verreweg het moeielijkste deel der taak van den archivaris. Zoo het eenigszins mogelijk is [2]), moeten zij weder in hun oud verband gebracht worden. Het kan b.v. zijn, dat een gedeelte der papieren bestaat uit losgeraakte liassen met brieven of acquitten: het springt in het oog, dat de beste regeling van dergelijke papieren is, om die liassen weder te herstellen en zoodoende de leemte, die natuurlijk in de vroeger gerangschikte serie liassen moet bestaan, weder aan te vullen. Het kan ook zijn, dat vele papieren behooren tot een dossier met stukken, behelzende de nalatenschap eener commissie of het materiaal van een rapport: natuurlijk komen dan deze tallooze afschriften, korte aanteekeningen en andere op zich zelf onbeduidende papieren eerst tot hun recht, wanneer het dossier weder hersteld is. Dergelijke herstellingswerkzaamheden zijn moeielijk: op allerlei kleine aanwijzingen moet gelet worden, wil men daarin slagen. Behalve de inhoud der stukken, die dikwijls op den

[1]) Wel te verstaan alleen die deelen, die geene notulen, brieven, protocollen, rekeningen, acquitten enz. bevatten. De omstandigheid, dat eene serie niet verder vervolgd is dan één deel of dat er in één deel ruimte was voor de geheele serie, vermindert haar belang niet als aanwijzing voor het herstel van den bouw van het archief. Dergelijke deelen met notulen enz. behooren dus bij de andere seriën gevoegd te worden.

[2]) Dit is niet altijd het geval. Zoo is b.v. het hier te lande ingevoerde Fransche systeem van archiefordening, dat den ambtenaren vreemd was, na 1813 bijna overal geheel verstoord. Het is meestal niet zonder ontzaggelijke moeite mogelijk, dit praktische maar ingewikkelde stelsel te herstellen, en ik heb dan ook den berg met stukken uit dien tijd in mijne beide depots eenvoudig chronologisch geordend als bijlagen bij de Indicateurs, waarbij zij behooren. De moeite van het herstellen scheen mij onevenredig aan het te bereiken resultaat.

ouden samenhang daarvan wijst, kunnen ook uitwendige merkteekenen dienst doen, zooals de gaatjes van de liassen, de vouwen van het papier, de aanteekeningen op het buitenste vel van het dossier, gelijkvormige watervlakken, die op alle bladen voorkomen, enz.

Men behoeft m i. bij dit werk niet lang te aarzelen over de vraag, of het serie-systeem dan wel het dossier-systeem bij de corporatie, wier archief men regelt, in gebruik is geweest. Het komt mij toch voor, dat het debat, onlangs in dit tijdschrift gevoerd over de vraag, of het wenschelijker is de losse papieren chronologisch in seriën of systematisch in dossiers te vereenigen, gemakkelijk kan beslist worden. Men is feitelijk bijna altijd in hoofdtrekken aan de oude organisatie gebonden. En naar mijne overtuiging hebben oudtijds beide systemen altijd of bijna altijd *naast elkander* in dezelfde archieven, zoo die eenigen omvang hebben, bestaan. In goed geordende archieven was het serie-systeem (het chronologisch liasseeren of binden der inkomende stukken) regel. Daarnaast moest echter noodzakelijk ruimte gelaten worden voor het dossiersysteem. De heer FRUIN in zijn boven aangeduid artikel geeft dit toe, door aan te nemen, dat bijzonder belangrijke stukken gewoonlijk aan het liasseeren onttrokken en voor het gemakkelijk gebruik bij voorkomende gelegenheden ter zijde gelegd werden. Ik wil dit geenszins ontkennen: inderdaad is dit gebeurd. Aan zeer precieuse inkomende stukken (tractaten, contracten, koopbrieven) b.v. werd, ook al waren zij op papier geschreven en onbezegeld, eene plaats ingeruimd in de charterkast [1]. Maar veel meer kwam het toch voor, dat uitwendige, materiëele redenen het liasseeren of binden van stukken in eene serie onmogelijk maakten [2]. Wanneer b.v. in eene vergadering inkwam een lijvig rapport eener commissie met vele bijlagen, — wanneer na het eindigen van een proces de bundel met overgelegde processtukken werd terugontvangen, — wanneer eene commissie na het eindigen harer taak haar archief ter beschikking van haren lastgever stelde, — dan was het in deze en vele andere gevallen *onmogelijk*, deze paketten, evenals de andere ter vergadering ingekomene stukken, achter de notulen te binden of aan eene lias te rijgen. Zoo *moesten* dus ontstaan de zoogenaamde dossiers, die men in de lengte dubbelvouwde, met een band samenbond en van buiten van een opschrift voorzag. Voor dergelijke dossiers was b.v. in de provincie Holland de in het Algemeene Rijksarchief beroemde *Loketkast Holland* ingericht, terwijl toch daarnaast de seriën ingekomen stukken steeds chronologisch bleven doorloopen [3]. Geheel op dezelfde wijze werd gehandeld, wanneer inkomende stukken, al stonden ze op zich zelf, door hunnen vorm voor

[1]) Een speciaal geval van denzelfden aard is het ontstaan van de Secreete kas der Staten-Generaal, zooals ons dit door den Alg. Rijksarchivaris beschreven is in zijne *Griffie van H. H. M.*

[2]) Over het geheel ben ik van meening, dat uitwendige, materiëele redenen *in de meeste gevallen* den doorslag gaven, wanneer men afweek van de algemeene organisatie van het archief.

[3]) Evenzoo de bekende in verschillende seriën verdeelde liassen der Staten-Generaal, waarnaast de verzameling van „geseponeerde" dossiers of „trousseaux" bestond.

liasseering ongeschikt waren. Wanneer b.v. een stuk, dat van een uithangend zegel voorzien was, ter vergadering inkwam, dan bergde men het, al was het niet bijzonder belangrijk, in eene lade: zoo moesten er charterkasten ontstaan ook dan, wanneer het belang der stukken de aanschaffing van zulke meubels niet dringend noodig maakte. Men ziet het, er was hier in den regel geene quaestie van een verschillend systeem van organisatie van het archief, maar materiëele redenen maakten eenvoudig soms eene tijdelijke afwijking van de gewone bergingsmethode noodzakelijk. Die afwijkingen behoeven dan ook, *wanneer alleen materiëele redenen daartoe geleid hebben*, door ons niet meer geëerbiedigd te worden, waar het mogelijk is daarop nog thans terug te komen. Maar — in de meeste gevallen (zooals bij dossiers) is dit *niet* mogelijk zonder de geheele inrichting van het archief te verstoren, en men dient ze dus wel te behouden.

Ook na de zorgvuldigste schifting der papieren, die tot hun oud verband teruggebracht kunnen worden, blijven er echter natuurlijk steeds nog vele over, die in geen verband passen. Hoe moet daarmede gehandeld worden? Het is niet gemakkelijk daarvoor regelen te geven: de aard van het voorhandene moet hierbij beslissen. Zijn b.v. de ingekomene brieven niet in liassen vereenigd geweest, dan zal men steeds een vrij groot aantal dezer stukken aantreffen. Het is dan meestal wenschelijk, die eenvoudig chronologisch te rangschikken, omdat deze verzameling zich van zelf zal aansluiten bij de notulen van het college, waaraan ze gericht zijn. Vindt men daarentegen, zooals dikwijls het geval zal zijn, tal van ingekomene requesten, dan is het wel wenschelijk, die bijeen te voegen, maar het schijnt meer aanbeveling te verdienen, ze systematisch dan wel chronologisch te ordenen. Immers het was oudtijds de gewoonte, de genomene beslissing gemakshalve *op het request zelf* aan te teekenen en het stuk zoo aan den requestrant *terug te geven;* alleen de belangrijkste dier beslissingen werden gewoonlijk zeer kort in de notulen aangeteekend. Het is dus duidelijk, dat de losse requesten, die men in een archief aantreft, gewoonlijk alleen de onafgedane verzoeken bevatten; men vindt deze dus *niet* in de notulen vermeld en er is dan ook geene aanleiding, om ze in de orde der notulen te rangschikken: de ordening volgens de behandelde onderwerpen is voor den gebruiker gemakkelijker.

Eén regel behoort altijd bij het samenvoegen van losse papieren in acht genomen te worden. Men geve nauwkeurig acht, bij welk college of bij welke commissie de stukken ingekomen zijn, of, zoo het minuten zijn, van welk college of commissie ze afkomstig zijn. Slechts papieren, die behooren tot het archief van hetzelfde college of dezelfde commissie, mogen bijeengevoegd worden. Immers de losse papieren, op zich zelf meestal van geringe waarde, hebben steeds belang als toelichting der notulen, protocollen en rekeningen, die wij reeds van deze colleges en commissies aantroffen; zij staan daarmede altijd in eenig verband, en de gelegenheid behoort dus te bestaan, ze later bij het ineenzetten van

den inventaris daarmede in dezelfde afdeeling te plaatsen. Mijne tweede stelling luidt derhalve aldus:

De losse stukken, waarvan door inwendige of uitwendige aanwijzingen blijkt, dat zij vroeger deel hebben uitgemaakt van seriën of dossiers, moeten zoo mogelijk weder tot seriën of dossiers vereenigd worden. De papieren, waarvan dit niet blijkt, kunnen naar omstandigheden tot seriën of dossiers vereenigd of afzonderlijk gelaten worden.

Nog ééne opmerking wensch ik te maken omtrent het vereenigen van losse papieren tot seriën. In den regel behoort men minuten, grossen en afschriften van gelijksoortige stukken niet in dezelfde serie te plaatsen. Het is toch *onmogelijk*, dat dezen oorspronkelijk te zamen tot hetzelfde verband behoord hebben. Stellen wij ons b.v. voor, dat wij in het archief der stad Utrecht van denzelfden brief de minuut, de grosse en een afschrift vinden. De geschiedenis dezer drie stukken is met eenige waarschijnlijkheid te bepalen. De minuut is door het stedelijk bestuur bewaard en aan de lias der uitgaande brieven geregen. De grosse is bestemd geweest om verzonden te worden, en zoo zij thans in het archief gevonden wordt, kan de reden daarvan alleen zijn, dat bij nader inzien die verzending onraadzaam geoordeeld is of dat het stuk later teruggezonden is met eene begeleidende nota; in beide gevallen zijn er waarschijnlijk andere stukken, die op deze zaak betrekking hebben, in het archief te vinden. Het afschrift eindelijk moet gemaakt zijn bij eene gelegenheid, toen de in den brief behandelde zaak nogmaals ter sprake gekomen is: het vindt dus eigenaardig zijne plaats met andere zoogenaamde retroacta in het dossier eener commissie of als bijlage bij een besluit, dat genomen is lang nadat de oorspronkelijke brief geschreven en verzonden is. De drie exemplaren van onzen brief behooren dus in geheel verschillende afdeelingen van het archief en men zou de volledigheid der eene afdeeling benadeelen, zoo men ze in eene andere plaatste [1]).

Het bovenstaande gelde als algemeene regel; het spreekt echter van zelf, dat dikwijls in deerlijk geschondene archieven van dien regel afgeweken kan worden en in het belang der praktijk afgeweken *moet* worden. Wanneer men b.v. in het archief eener corporatie slechts zes uitgaande brieven vindt, waarvan twee in minuut, twee in grosse en twee in afschrift, zou het natuurlijk dwaas zijn, deze zes brieven in drie afzonderlijke nommers van den archief-inventaris te plaatsen. Het moge volkomen waar zijn, dat dit zeer nauwkeurig en zeer logisch zou zijn, het zou niet minder onpraktisch moeten heeten. Als derde stelling wensch ik dus het volgende op te geven:

In den regel behoort men geene minuten en grossen, geene origineelen en afschriften van gelijksoortige stukken met elkander in dezelfde serie op te nemen. S. M.

[1]) Nog duidelijker blijkt dit, als men aan de minuut, de grosse en het afschrift van een schepenbrief denkt: de minuut, behoorende aan de liassen der schepenbank, — de bezegelde grosse, als eigendomsbewijs behoorende aan het stadsbestuur zelf, waarvan het archief afkomstig is, — en het afschrift, afkomstig van een partikulier, die het in een proces heeft overgelegd.

Een en ander over alfabetische naamregisters.

Het is eene schijnbaar onbeduidende zaak, waarover de volgende opmerkingen handelen, maar zij is van grooter belang dan men oppervlakkig zou meenen. De bruikbaarheid van een archief berust voor een groot deel op naam- en zaakregisters. In den inventaris weêrspiegelt zich de inrichting, de organisatie van het archief; men moet hem opslaan om te weten, welke registers men zal raadplegen om het gezochte te vinden. Maar die registers zelven zijn vaak zoo uitvoerig dat ze zonder indices schier niet zijn doorteworstelen. Wat zij behelzen, moeten de indices klappen, welnu, het is van overwegend belang dat dezen juist klappen. Doen zij het niet, dan is de acte die zij of niet of verkeerd vermelden, voor goed begraven. Want, geeft de index geen succes, dan zal bijna nimmer het register zelf toch nog worden opgeslagen. Daarom, veel liever geen index dan een verkeerd ingerichte.

De gewone inrichting der naamregisters nu, om ditmaal bij dezen te blijven, bestaat in het strict alfabetisch rangschikken der namen overeenkomstig de in de acten gevolgde spelling. Soms worden de namen met S en die met Z beginnende, bijeengevoegd, ook wel worden bij de K de klanken Ca, Co en Cu ingelascht.

De gedachte, die hieraan ten grondslag ligt, zou ik consequent willen toepassen m. a. w. niet alfabetiseeren volgens de aangetroffen spelling, maar op den klank, de uitspraak af. De *ae* beschouwe men als *aa*; den dubbelen klinker vóor een medeklinker, gevolgd door een *e* als een enkelen, b.v.b. *Looten* als *Loten*, *Raave* als *Rave*; de *ck* worde *kk*, dus *Breecker* in verband met het vorige *Breker*; de *ch* worde in den regel *g* en evenzoo de *ey ei*. In den regel, want bij de klanken *ei*, *ey*, *y* en *i* moet men naar omstandigheden handelen, evenzeer als bij *oe* en *ou*. *Lourens* behoort bij *Laurens* thuis, maar andere *ou* klanken kunnen met de *oe* gecombineerd worden. In allen gevalle zorge men, dat niet de spelling van denzelfden naam dan eens zus, dan weer zoo worde opgevat. Het voordeel van de besproken methode is juist dat daardoor alle personen van denzelfden familienaam bij elkander worden gesteld. Dit is het streven althans. Want dat *Adriaans* en *Aryens*, *Aalberts* en *Alberts*, *Thonis* en *Anthonis*, *Aarts* en *Arents*, *Battist* en *Baptist*, *Opdam* en *Obdam*, *Mathys* en *Thys*, bij elkander behooren te staan, spreekt van zelf en men zal ook al licht bijeenstellen *van der Molen* en *van der Meulen*, *Mulder* en *Muller*, *Osenbrug* en *Osnabrug*, men zal de *Schra* als *Sra* lezen, men zal *Scholten* wellicht zelfs met *Schouten* identificeeren en den genitivus wegwerpende, *Otten* in den nominativus *Otto* veranderen. Maar men stuit toch nog al eens op gevallen, waarin combinatie gewaagd is en dan spreekt het van zelf dat men in dubio abstinet.

Waar men toevallig vindt dat *Opdenend* elders *Opgeenend* heet, is nog de vraag, waar de plaats van dat heerschap is; gerekte uitspraak heeft spellingen als *van Sullick*, *Sparrena*, *Ruwel*, *Oosterum*, *Oorringen* doen ontstaan, die niet altoos zonder tegenspraak reduceerbaar zijn. Het voorvoegsel *van* kan men als niet geschreven beschouwen, maar waar de hoofdnaam met een klinker begon, is soms door de verdubbeling der *n* die klinker naar den tweeden grond verschoven, zoo bij menigen *van Nes*, die eigenlijk *van Es* heette.

Andere voetangels en klemmen leggen de buitenlandsche namen; de regel ligt voor de hand daarvoor de oorspronkelijke spelling te herstellen, maar hoe moeielijk is dit niet. In het Duitsch komt de *oe* zijn plaats als *u* opeischen, maar elke Duitsch klinkende naam is niet die van een Duitscher; bij het Fransch en hoevele duizende namen in die taal komen in Holland niet tusschen 1640 en 1700 voor, komen de vertalingen ons parten spelen. *Werk* voor *Travaille*, *Ketel* voor *Chaudron*, *Vermouth* voor *Fremeaux*, komen mij het eerst in de gedachte, maar er zijn honderden anderen.

Alle deze gevallen doen vaak weifelen, maar in den regel, de ondervinding heeft het mij geleerd, is eene rangschikking in den geest als hier door mij wordt voorgestaan, praktisch uitnemend uitvoerbaar. De 40000 stroken, het alfabeth vormende op de Leidsche trouwboeken ten Raadhuize zijn aldus geordend. Op veel grooter schaal zijn de één à anderhalf millioen fiches in de Bibliothèque de l'Eglise Wallonne evenzoo herschikt, nadat aanvankelijk de zuiver alfabetische volgorde was aangenomen. Ook daar geeft het veel gemak bij 't zoeken. Verwijzingen en een lijst van alle spellingen voegen natuurlijk aan het werk zekerheid toe.

Men bewere niet dat de hier aanbevolen weg, die van willekeur is en men hem volgende, allicht een naam op een geheel verkeerde plaats brengt. Dit schrijven is voor archivarissen bestemd en ik behoef dus niet toetelichten, hoe secretarissen en andere schrijvers van vroegere dagen met de spelling omsprongen. Geen opvatting, maar slordigheid beheerschte hun schrijfwijze. Mijne bedoeling is juist voor *hun* willekeur een systeem in de plaats te stellen.

Een ander punt hierbij als van zelf ter sprake komende is het volgende. Zooals men weet, slaan de naamregisters van vroeger tijden tot aan het einde der 18e eeuw allen op den voornaam, wij alfabetiseeren den familienaam en doen dit ook, waar deze een patronym is. Is dit juist gezien, althans wat den tijd vóór 1600 betreft? Later is de patronym veelal familienaam geworden. Oppervlakkig doet het er weinig toe of men *Jan Pieters* op de *J* of op de *P* stelt. Zijn persoon kan den een belang inboezemen als zoon van zijn vader, de P wordt dan opgeslagen, den ander als vader van zijn zoon, de J moet dan het antwoord geven. Het is dus zeker het best dubbel te alfabetiseeren. Maar wil men dit niet,

dan moet, dunkt mij, de schaal doorslaan naar de zijde van den voornaam en onzen voorouders treft dan alleen het verwijt, dat zij het oudtijds goede stelsel volgehouden hebben ook, toen tot verandering de tijd gekomen was. Ik behoef hier niet te betoogen, hoe in de latere middeneeuwen de familienamen meer aanwezig waren dan men uit het weinig gebruiken er van zou opmaken. Menigeen komt herhaaldelijk alleen met den naam zijns vaders als toenaam voor en onverwachts blijkt dat hij een bekende familienaam droeg. Alleen door hem in het alfabeth op zijn voornaam te stellen, komen de nummers der bladzijden, waarop hij voorkomt, aldaar naast elkander te staan. In Oud-Holland gaf ik indertijd een sprekend voorbeeld, hoe in dezelfde familie door aanneming van moeders of grootmoeders naam, verschillende van's voorkwamen. Het aannemen van vreemde geslachtsnamen was in de 15ᵉ en 16ᵉ eeuw zeer veelvuldig Het zou dus ook waar een familienaam voorkomt, voor die tijdperken verwarring geven, alleen daarop te alfabetiseeren.

Het hier ter sprake gebrachte onderwerp is met het bovenstaande niet uitgeput, ik heb thans alleen op het gewicht er van willen wijzen. Wellicht zal men de gemaakte opmerkingen overbodig achten als te eenvoudig en van zelf sprekende. Zij liggen zeer zeker voor de hand, zijn mogelijk reeds elders neergeschreven, maar terwijl ten deze overeenstemming zeer gewenscht is, worden zij, meen ik althans, weinig of niet toegepast. In dit tijdschrift is immers juist de plaats om over dergelijke punten van archiefregeling van gedachten te wisselen.

CH. M. DOZY.

Boekbespreking.

Schrijven van MR. A. TELTING aan MR. R. FRUIN TH. AZN.

Den Haag, 16 Februari 1894.

Amice,

'tZal u zeker wel niet verwonderen van mij een brief te ontvangen naar aanleiding van uwe recensie van den Leeuwarder Archief-inventaris in het laatste nummer van het Archievenblad, en wel in antwoord op het slot daarvan. Want het is inderdaad zonderling en moet op het eerste gezicht een vreemden indruk maken op de leden onzer vereeniging van Archivarissen, dat twee hunner medeleden, die zich nooit tegen de in den laatsten tijd behandelde en aangenomen stellingen betreffende de inventarisatie van archieven hebben verzet en dus geacht konden worden daarmee in te stemmen, debet blijken te zijn aan een werk, zoo afwijkende van de vastgestelde principes.

Doch dit werk heeft eene *geschiedenis*, zooals ge terecht in het begin

uwer bespreking met nadruk mededeeldet, en door die geschiedenis nog nader bekend te maken, hoop ik het gedrag van den heer SINGELS en mij te kunnen verklaren en rechtvaardigen. Vergun mij die geschiedenis hier min of meer uitvoerig te beschrijven.

Toen ik mij in 1882 te Leeuwarden tot gemeentearchivaris zag benoemd, vond ik, nagelaten door den heer EEKHOFF, niet alleen een reeds geheel gerangschikt (en dat naar chronologische orde) archief maar ook al een uitvoerigen inventaris van de verschillende daarin opgenomen stukken en deze zelfs tot op het laatste vel afgedrukt en voor uitgave gereed. Terstond bleek mij echter, dat er van de uitgave van het werk, zooals het daar lag, niet kon komen. De opvatting van den heer EEKHOFF omtrent hetgeen wel en hetgeen niet in archieven behoort opgenomen te worden, was, op zijn zachtst uitgedrukt, zoo zonderling, de opzet van den inventaris was zoo breed, de wijze van bewerking van regesten was zoozeer afwijkende van de toen in de nieuwste oorkondenboeken gehuldigde, dat ik meende den gemeenteraad te moeten adviseeren de uitgave niet te doen plaats hebben, maar mij eene omwerking van den inventaris op te dragen. Ik zeg eene *omwerking*, want ik dacht er op dat oogenblik niet aan een ander systeem van rangschikking der archivalia te gaan aannemen, en dit om zeer natuurlijke redenen. De kwestie, in den laatsten tijd brandend geworden: chronologische of systematische orde, bestond hier toenmaals nog niet, ten minste alle mij bekende inventarissen waren, als de Leeuwarder, chronologisch ingericht, en nu is het wel waar, dat ik hier en daar de bezwaren, aan die rangschikking verbonden, moest gevoelen en, zooals op verschillende plaatsen in den inventaris blijkt, ook gevoelde, maar tot een ander systeem kwam ik begrijpelijkerwijze niet, ook omdat, toen eerst flauw, later (te Zwolle) duidelijker het meer wenschelijke van een systematische behandeling bij mij opkwam, zich daarbij in mijne oogen ook al weer bezwaren en vragen opdeden, die mij, ten minste voor een klein archief als dat van Leeuwarden, afhielden van verandering. Ik wijs alleen maar op de vraag, hoe te handelen met vele oude charters, die niet in een systeem zijn te passen, en de varia die steeds in aanzienlijken getale zullen overblijven, en die dus ten slotte toch naar chronologische volgorde zullen moeten worden beschreven. Hoe het ook zij, ik zette mij aan den arbeid om den inventaris te wijzigen naar nieuwere behoeften en bracht die omwerking, als ik mij niet vergis, tot het jaar 1495 in gereedheid.

Ik vertrok toen naar Zwolle, en de veel besproken inventaris bleef een paar jaar liggen. De heer SINGELS, na den heer FONTEIN TUINHOUT tot archivaris benoemd, vatte het werk weer op, en toen hij mij vroeg, of hij op denzelfden voet, als ik dat had gedaan, de zaak zou voortzetten, meende ik dit hem niet te mogen ontraden. Dit alles, en daarop moet ik hier bepaald de aandacht vestigen, gebeurde een vrij geruimen tijd,

voordat onze vereeniging zelfs bestond, laat staan de kwestie van regeling van archieven aan de orde was. De heer SINGELS zette nu den arbeid voort en zond mij bij gedeelten zijne kopij om die na te gaan en zoo noodig met het door mij bewerkte in overeenstemming te brengen, en ziedaar waartoe mijne medewerking, die in de voorrede van het werk wel wat breed is uitgemeten, zich bepaalde. Ook dit werk was al vrij geruimen tijd geleden in manuscript gereed, ja was wellicht al ter perse, voordat er in de vergadering onzer vereeniging over de verschillende stelsels één woord gesproken was, en met deze mededeeling zal wel het raadsel zijn opgelost, dat ik, die, ook door het in de vergaderingen behandelde, meer en meer aanhanger van het nieuwe stelsel geworden ben, op geenerlei wijze opponeerde en toch mijn naam aan een naar oude wijze bewerkten inventaris verbonden zag. Nu is 't waar, daarvan had iets moeten blijken in de voorrede of inleiding tot het werk, en dat zou ook wel gebeurd zijn, wanneer ik die voorrede mee had helpen stellen, doch dit laatste is niet geschied, wat mij om meer dan ééne reden spijt. Ik kreeg het werk na het aandeel, dat ik in de onderlinge vergelijking der regesten genomen had, kant en klaar thuis, en toen was er natuurlijk niets meer aan te veranderen.

Mochten nu deze mededeelingen uwe opinie over de houding van den heer SINGELS en mij in deze zaak hebben gewijzigd, dan zult ge mij zeker wel het genoegen willen doen, daarvan aan de lezers van het Archievenblad met een enkel woord te doen blijken. Intusschen blijf ik met vriendelijke groeten als steeds

t. t.

A. TELTING.

Antwoord van MR. R. FRUIN TH.AZN aan MR. A. TELTING.

Utrecht, 12 Maart 1894.

Amice,

Wanneer hetgeen gij in het bovenstaande schrijven (dat gij mij in de gelegenheid gesteld hebt in ditzelfde nr te beantwoorden) mededeelt, vermeld geweest ware in de voorrede van den Leeuwarder inventaris, dan zou ik zeker de laatste alinea mijner beoordeeling van dien inventaris, die gij in den aanhef van uw brief ter sprake brengt, niet geschreven hebben, althans u daarin niet hebben betrokken. Uit uwe verklaring toch zal wel ieder begrijpen, dat gij geenszins eenig gebrek aan deferentie tegenover de Vereeniging van Archivarissen hebt bedoeld. Zoo het mij dus leed doet, dat de verschijning van den Leeuwarder inventaris u heeft verrast, zoodat gij geene gelegenheid hadt in de voorrede er van uwe

veranderde zienswijze aan te roeren, aan de andere zijde verheug ik er mij in, dat deze omstandigheid u aanleiding heeft gegeven om, uitvoeriger en nadrukkelijker wellicht dan anders, te verklaren, dat ook gij de chronologische rangschikking van een archief niet meer verdedigt, maar een aanhanger van de systematische indeeling geworden zijt. Laat ons hopen, dat zij, die nu nog eene chronologische regeling van de archieven voorstaan, spoedig uw voorbeeld mogen volgen, en geloof mij steeds

t. t.

R. FRUIN TH.AZN.

Mijnheer de Redacteur,

In het eerste nummer van het Ned. Archievenblad verklaarde het Bestuur onzer Vereeniging dat „anti-critieken in het algemeen zullen worden geweigerd."

Ik wil niet trachten U tot ontrouw aan die vooropgestelde uitspraak te verleiden door U eene anti-critiek ter plaatsing aan te bieden op de beoordeeling van de hand van Mr. FRUIN van den Leeuwarder Archief-Inventaris. Ik acht dit ook niet noodig, vooral om deze reden, dat de inhoud van die critiek voor het grootste deel voortvloeit uit zijn bezwaar tegen de in dien Inventaris nog gehuldigde chronologische behandeling.

Gaarne wil ik zelfs erkennen dat, als ik mijn werk nog van meet aan moest beginnen, ik van het over dat onderwerp in de vergaderingen onzer Vereeniging verhandelde een dankbaar gebruik zou maken.

Wat ik U bij dezen dan ook alleen verzoek is om onder de toelichtende missive van Mr. A. TELTING ook nog plaats te geven aan eene enkele opmerking van mijne hand.

Vooraf nog een woord over dat schrijven van Mr. A. TELTING. Hij schreef aldus na met mij in overleg te zijn getreden en ik behoef dus niet te zeggen dat ik den inhoud daarvan geheel onderschrijf en mede voor mijne rekening neem. Tot bevestiging van hetgeen hij omtrent het ontstaan van dien Inventaris meldde voeg ik nog daarbij, dat deze reeds in het begin van het jaar 1892 was afgewerkt en dat in den loop van dat jaar met den druk reeds een aanvang was gemaakt. De uitgave was dus werkelijk anterieur aan de bespreking over de samenstelling van Inventarissen door de Vereeniging van Archivarissen, en de grief van Mr. FRUIN dat ik daarmeê geen rekening hield kan dus door dezen veilig worden teruggenomen.

Maar nu het punt, waarover ik mij verplicht gevoel eenige nadere verantwoording te geven.

Mr. FRUIN had gewild dat ik in de Inleiding gewezen had op de geschiedenis, die het ontstaan van dien inventaris heeft gehad. Hij had

dan niet gesproken van het bedenkelijke feit dat leden onzer Vereeniging nog een chronologische behandeling in bescherming nemen, terwijl zij die op de jaarvergadering met geen enkel woord kwamen verdedigen.

Ook Mr. A. TELTING geeft toe dat het beter was geweest, als ik in de Inleiding daarvan melding had gemaakt. Maar nu vraag ik: hebben de Heeren dan het begin van die Inleiding niet gelezen? Heb ik daar niet duidelijk genoeg gezegd dat de Heer EEKHOFF († 1880) de uitgave van dien Inventaris reeds had voorbereid, dat Mr. A. TELTING de uitgave in dien vorm ontried en begon den Inventaris om te werken en dat ik in overleg met den laatste die omwerking heb voortgezet en voleindigd?

Was 't nu niet duidelijk genoeg, dat er nog al eenige jaren liggen tusschen het begin en de voltooiing van dien arbeid?

Zeker, ik had dat alles uitvoeriger kunnen mededeelen, maar ik achtte dit onnoodig omdat ik meende dat „à bon entendeur demi-mot suffit", en ik toch niet uitsluitend een Inleiding schreef ten behoeve van de Vereeniging van Archivarissen.

Intusschen verblijd ik mij over de nadere toelichting, die thans mede uit mijn naam in dit blad aan de mannen van het vak gegeven is. Mij dunkt, daardoor is nu opgehelderd wat aan Mr. FRUIN eerst zoo vreemd voorkwam. Ook hoop ik, dat voor hem het bedenkelijke zal zijn weggenomen, ten minste dat zijn oordeel eenigermate zal zijn verzacht.

Leeuwarden, April 1894. J. C. SINGELS.

Literatuurkroniek

door

MR. J. E. HEERES.

(Schrijvers en uitgevers, die werken in dit Tijdschrift wenschen besproken te zien, gelieven ze te zenden aan de redactie.)

J. A. G. C. TROSEE. Het verraad van George van Lalaing, graaf van Rennenburg, baron van Ville, stadhouder en kapitein-generaal van Friesland, Overijsel, Groningen, de Ommelanden, Drente, Linge, enz. 's Hertogenbosch, Robijns. 1894. (8°). CCVI, 197, IV bldzz. (*f* 4.75 of *f* 5.60).

In dit boek wordt een gedeelte der resultaten neergelegd van een omvangrijk onderzoek, door den schrijver ingesteld in verschillende archieven in Europa, welk onderzoek zich „uitstrekte over den tijd, waarin de Unie van Utrecht voorbereid, gesloten en aanvankelijk ten uitvoer gelegd werd." Het nu gepubliceerde gedeelte der resultaten heeft betrekking op Rennenburgs verraad. Het zijn nieuwe en onbekende stukken, die beter licht werpen op deze gebeurtenis, en wier inhoud verwerkt is in eene uitstekende, met zorg geschreven inleiding. De meeste er van bevinden zich in België en Spanje; van de Nederlandsche archieven hebben 's Rijks Algemeen Archief, het Rijksarchief te Utrecht, het Koninklijk Huisarchief en het Gemeentearchief te Kampen eenige documenten geleverd.

L. Wichers. De secreete negotiatiën van den Raad-Pensionaris Mr. L. P. van de Spiegel en den Engelschen gezant Auckland met den Franschen Generaal Dumouriez, door tusschenkomst van den Franschen gezant M. E. de Maulde — Hosdan. Nov. 1792—Febr. 1793. [*Bijdragen voor vaderlandsche geschiedenis en oudheidkunde.* 3e reeks, VIII (1894), bldz. 211—318.]

Tot nog toe ontbraken „alle bijzonderheden omtrent deze onderhandelingen", die „gevoerd zijn geworden nadat de Fransche legers, onder het opperbevel van den Generaal Dumouriez, de Oostenrijksche Nederlanden in het begin van November 1792 hadden veroverd." Wichers had echter gelegenheid, „het archief van den Raadpensionaris van de Spiegel" te raadplegen, kon daardoor „de bijzonderheden dezer geheime onderhandelingen openbaar maken en een leemte vullen in het geschiedverhaal van het laatst der vorige eeuw." Een 50-tal bijlagen, evenzoovele onuitgegeven documenten, besluiten dezen arbeid.

F. H. A. Sabron. De oorlog van 1794—95 op het grondgebied van de Republiek der Vereenigde Nederlanden. 2 deelen en 2 portefeuilles met kaarten. Breda, Broese. 1892—1893. (8°). 4, II, 4, 366, LXXXVII, 2 en 8, 238, LXXXI bldzz.

Deze studie, „bewerkt onder toezicht van den Chef van den Generalen Staf" en uitgegeven „voor rekening van de Koninklijke militaire academie" behandelt zeer uitgebreid het onderwerp, door den titel voldoende aangeduid. Een aantal documenten, in den tekst verspreid of als bijlagen opgenomen, zijn afkomstig uit 's Rijks Algemeen Archief, het Archief van het Departement van Oorlog, dat van Prins Frederik en enkele particuliere verzamelingen.

J. J. S. Sloet. Een vonnis van het gericht in Neder-Betuwe van 12 October 1460. [*Verslagen en Mededeelingen der Vereeniging tot uitgave der bronnen van het oude vaderlandsche recht.* III (1894), bldz. 207—209].

Rijksarchief te Arnhem.

H. G. Hamaker. De stad Leiden in staat van faillissement. [*Versl. en Meded. Ver. Oud Vad. recht.* III (1894), bldz. 181—207].

„Tegen het einde van de 15de eeuw verkeerde geheel Holland in eenen gedrukten en pijnlijken toestand." Vooral Leiden „was gebukt onder een grooten last, zoo van los- en lijfrenten als van andere schulden" en die liep zoo hoog, dat „de regenten het best (oordeelden), hun eigen vorst om hulp te verzooken." Zij zonden „in 1494 aan Philips den Schoonen een smeekschrift, waarin zij hem baden, hun *eenen Staat* te willen verleenen", „een reglement of staat", die voorzag in verschillende moeilijkheden, waarin eene stad was geraakt „die evenals Leiden onder een drukkenden schuldenlast gebukt ging" en die „verstandig gebruikt haar uit den

nood kon redden." In 1494 werd dan een dergelijke staat aan Leiden verleend en ook later, o.a. in 1504. Deze laatste wordt hier uit de nagelaten papieren van Dr. H. G. Hamaker gepubliceerd. Hij berust op 't gemeentearchief van genoemde stad.

B. J. LINTELO DE GEER. De heerlijkheid van Langerak en hare rechten. [*Versl. en Meded. Ver. Oud Vaderl. recht.* III (1894), bldz. 163—181].

Stukken van 1366--1578 naar afschriften uit het begin der 18de eeuw, in privaat bezit, „gemaakt deels naar authentieke kopien van den notaris Gerard Dirks van Asperen (wanneer?), deels naar afschriften van den secretaris van Langerak A. Ooms" (1666—1670).

M. G. WILDEMAN. Het voorstel van mr. A. de Wit c.s. in zake de oude kerkregisters van 's Gravenhage. (*Maandblad van het genealogisch, heraldiek genootschap „de Nederlandsche Leeuw"*. 1894).

De S. behandelt uitvoerig de lotgevallen van dit voorstel, strekkende om afschriften dier registers te doen vervaardigen, en vermeldt ten slotte, dat op het verzoek afwijzend werd beschikt (verg. bldz. 99 van den vorigen jaargang).

Rotterdamsch Jaarboekje onder redactie van J. H. W. UNGER. Vierde jaargang. — Rotterdam, Bazendijk. 1894. (8°). 4, XXXI, 279 bldzz.

In dezen jaargang worden een aantal archivalia uit het gemeentearchief van Rotterdam in extenso medegedeeld, vooral in de bijdrage van den redacteur: *De correspondentie in de Rotterdamsche vroedschap.* (Bldz. 1—105, jis bldz. 106—111).

W. BEZEMER. Keurboekje van Edam. [*Versl. en Meded. Ver. Oud Vad. recht.* III (1894), bldz. 129—163].

Een handschrift in de gemeentelijke bibliotheek van Rotterdam, (vermoedelijk) een kopie van een Edamsch Keurboek, vóór 1468, misschien 1467, opgesteld en tot dusver hoogstwaarschijnlijk onbekend.

P. N. VAN DOORNINCK. Inventaris van het oud archief der gemeente Spaarnwoude en Haarlemmerliede, met lijsten van Schouten en Predikanten. — Haarlem, Van Brederode. 1894. (8°). VI, 72 bldzz. (*f* 1.—).

243 nummers chronologisch regestsgewijze geordend (1389—1813). De „Burgerlijke Stand" loopt over 1598 - 1835. De gerechtelijke archieven „in depot bij het Rijks-archief te Haarlem" loopen over de jaren 1575—1811 (Spaarnwoude), 1574—1811 (Haarlemmerliede), 1578—1811 (Hofambacht), 1727 - 1805 (Houtrijk en Polanen), 1642—1811 (Nieuwerkerk, Zuid-Schalkwijk en Vijfhuizen). De gemeente „is ontstaan uit de vereeniging van: Haarlemmerliede, Spaarnwoude, Hofambacht, Zuidschalkwijk, Vijfhuizen en Nieuwerkerk aan den Drecht, zoomede Houtrijk en Polanen." In 1844 hield de toen nog zelfstandige gemeente Spaarnwoude een opruiming van „zoodanige oude papieren uit de archieven der gemeente, als beschadigd of ten eene maal onnut

zijn." Misschien zijn bij die schifting ook wel stukken van waarde verloren gegaan, „waardoor wellicht verklaard wordt, waarom van Houtrijk en Polanen bijna alles, zelfs de schepenprotocollen, ontbreken." Aan het slot geeft Van Doorninck eenige regesten van „acten, betrekking hebbende op Spaarnwoude uit de Grafelijkheidsregisters van Holland" (1274—1451). — Een alphabetisch register besluit den arbeid.

R. FRUIN TH.AZN. Informatie omtrent verschillende punten van ieenrecht, geldende in de provincie Utrecht (1570). [*Versl. en Meded. Ver. Oud. Vad. recht.* III (1894), bldz. 110—128].

Thans „ingelijfd bij het archief van het hof van Utrecht" in het Rijksarchief aldaar, een geschenk van Mr. J. A. Grothe, die het verwierf uit de verzameling handschriften van Dr. Cornelis Booth, aan wien te danken is de niet geheel volledige titel.

R. FRUIN TH.AZN. De Jaarstijl der heeren van Montfoort. [*Bijdr. Vad. Gesch. en Oudh.* 3e reeks, VIII (1894), bldz. 319—321].

Waar niet uitdrukkelijk het tegendeel wordt aangegeven, „kan men veilig aannemen, dat het jaar gerekend werd met 1 Januari te beginnen."

J. I. VAN DOORNINCK. Overijssel onder Karel V. Gekend uit regesten op officiëele registers en daarbij behoorende acten. Derde (laatste) stuk. Deventer, De Lange. 1893. (8°). Bldz. 249- 460. (15 cent per vel).

De stukken I en II verschenen reeds in 1889. De dood van den bekenden Overijselschen archivaris deed de uitgave vertragen. De nu verschenen bladzijden loopen van 4 October 1535 tot 23 October 1550 en zijn ontleend aan registers uit het (Rijks?) Archief te Zwolle en het Gemeentearchief van Kampen.

S. GRATAMA. Drenthsche rechtsbronnen uit de 14e, 15e en 16e eeuwen. (*Werken der Vereeniging tot uitgave der bronnen van het oude vaderlandsche recht, gevestigd te Utrecht.* Eerste reeks. No. 17). 's Gravenhage, Nijhoff. 1894. (8°). IV, 179 bldzz. (*f* 2.25).

Hier zijn „opgenomen alle tot nu toe bekende rechtsbronnen (in den zin van „bronnen voor de kennis van het oude Drenthsche recht") van algemeenen aard, betrekking hebbende op Drenthe, daaronder begrepen de heerlijkheid Ruinen, en algemeene rechtsbepalingen bevattende, zoowel van wereldlijken als van geestelijken aard." Alle nu gepubliceerde stukken waren reeds vroeger gedrukt, maar overwegingen van praktischen en van wetenschappelijken aard wettigen deze nieuwe uitgave. De documenten zijn geplaatst in deze volgorde: „I. Seendbrief van 10 Febr. 1332" (naar het origineel in 't Rijksarchief te Groningen); „II. Privilegebrief van 14 Aug. 1395"; „III. Landrecht van 16 Sept. 1412"; „IV. Landrecht van 25 Mei 1447." (Rijksarchief te Utrecht); „V. Seend-

recht." (Prov. Museum van Oudheden te Assen); „VI. Rapport van 1557." (Maatschappij Nederl. Letterkunde Leiden); „VII. Costumen en ordonnantiën van 1572." (Particulier bezit); „VIII. Debath offte wederbericht." (Particulier bezit en Rijksarchief te Groningen); „IX. Landrecht van Buddinge- en Haakswolde van 24 Maart 1428." (Prov. Mus. v. Oudh. te Assen); „X. Dingtaal, voor het leengerecht, ± 1550." (Rijksarchief te Assen). — Een aantal andere handschriften stonden Gratama ter vergelijking ten dienste.

Archivalische Zeitschrift. Herausgegeben durch das Bayerische allgemeine Reichsarchiv in München. — Neue Folge. Vierter Band. — München, Ackermann. 1893. (8°). IV, 325 Ss.

Deze aflevering bevat:

I. MAX JOSEF NEUDEGGER: Geschichte der pfalz-bayerischen Archive der Wittelsbacher. [Tot de „*Aemter und Territorien der Kurpfalz vor dem Jahre* 1778" behoort ook het Markiezaat Bergen-op-Zoom, dat door huwelijk verkregen was. Besproken wordt hier „*das Archiv, welches die ehemaligen* (pfalfz-bayerischen) *Besitzungen im Holländischen Brabant betrifft*", welches früher in Verwahrung und unter Händen des ehemaligen pfälzischen Domainenrathes *Vermeulen zu Bergen-op-Zoom* gewesen war", die ook een „„*Inventar*" über dieses in den Akten sogenannten „*Bergen op Zoomer Archiv*"" in de Nederlandsche taal had vervaardigd. In Januari 1811 werden deze stukken uit Amsterdam naar Duitschland opgezonden];

II. OTTO WINCKELMANN: Die Neueinrichtung des Strassburger Stadtarchivs. (Met figuren in den tekst);

III. P. KONRAD EUBEL: Der Registerband des Gegenpapstes Nikolaus V. In Regestenform veröffentlicht;

IV. BERTHOLD SCHMIDT: Die kaiserliche Kommission wegen des burggräflichen Archivs zu Schleiz in der Jahren 1590—1593;

V. KARL PRIMBS: Die Siegelstempelsammlung im bayerischen allgemeinen Reichsarchive;

VI. IVAN V. BOJNICIC: Das kroatische Landesarchiv in Agram;

VII. KARL PRIMBS: Uebersicht von Testamenten aus dem Archive der ehemaligen Reichsstadt Regensburg;

VIII. LUDWIG VON ROCKINGEN: Kurze Mittheilungen (o.a. eene bespreking van het *Handbuch der Architektur* door Durm, Ende, Schmitt en Wagner, waarin eenige opmerkingen over archievenbouw).

Ter bespreking werd ontvangen: Inventaris van het Archief der stad Enkhuizen, door C. J. GONNET, rijks-archivaris in Noord-Holland.

Varia.

In een gewone vergadering der Afdeeling Letterkunde van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen bracht namens den heer P. L. Muller en hemzelven de heer Blok verslag uit over de in de buitengewone vergadering van 9 April in hunne handen gestelde zaak der oprichting eener krijgshistorische afdeeling bij den Generalen Staf. Als de conclusie van een rapport over de inrichting van dergelijke afdeelingen in andere landen en over datgene wat hier te lande in deze richting was gedaan, stelden zij voor, dat de Akademie zich zou wenden tot den Minister van Oorlog met het dringend verzoek thans in dezen te doen, wat reeds voor meer dan 30 jaren na een rapport van de heeren Bakhuyzen van den Brink en Bosscha door de Akademie was aanbevolen en dus de inrichting eener krijgshistorische afdeeling, liefst bij den Generalen Staf te willen bevorderen. De vergadering nam dit voorstel aan, nadat een denkbeeld van den heer de Groot om in de conclusie met nadruk ook van de wenschelijkheid der oprichting eener zoodanige afdeeling in Nederlandsch Indië te spreken door dezen heer na eenige discussie was opgegeven.

In de Kölnische Zeitung kwam in een der eerste nommers van dit jaar het volgende voor:

Das Amsterdamer Reichsarchiv. Die Zweite Kammer hat in einer ihrer letzten Sitzungen die Summe von 100.000 Gulden für den Bau eines neuen Reichsarchifs bewilligt. Dass ein solches ein äuszerst dringendes Bedürfnis ist, darüber sind alle Sachverständigen einig, nur eine ziemlich starke Opposition in der Volksvertretung wollte von einer solchen „Luxusausgabe" nichts wissen, wiewohl der Verein der niederländischen Archivare und hervorragende Männer der Wissenschaft in der nachdrücklichsten Weise die Notwendigkeit der Errichtung eines neuen Gebäudes befürwortet hatten. Denn das bisherige Reichsarchiv im Haag auf dem „Plein" ist nicht nur zu klein und höchst unzweckmäszig eingerichtet, sondern das Gebäude, in welchem so reiche, teilweise noch gar nicht gehobene Schätze geborgen werden, ist auszerdem höchst feuergefährlich. Im Jahre 1844 ist das Marineministerium abgebrannt und mit ihm sind sämtliche Baustoffe für die Geschichte der niederländischen Flotten vernichtet worden; sollte ein ähnlicher Unfall das bisherige Reichsarchiv treffen, dann wäre der Verlust für die Geschichtswissenschaft mit Worten gar nicht zu schildern. Denn hier befindet sich das gesamte und vollständige Archiv der Generalstaaten, der Staaten von Holland, die alten colonialen Acten, die wichtigen Archive über die Zeit von 1795—1813 und noch so vieles andere, das noch auf die ordnende und bearbeitende Hand wartet, welche diesem toten Stoff neues Leben einhauchen wird. Die Handelsgeschichte des Volkes, das einst die erste Handelsmacht der Welt war, ist noch nicht geschrieben, ebenso fehlt eine sociale Geschichte der Niederlande, eine Geschichte der Künste und Wissenschaften in der

Blütezeit der Republik und endlich sind einzelne Perioden der Colonialgeschichte noch vollständig unbeschriebene Blätter. Auf dem letzten Sprach- und literarischen Congresz in Arnheim sind diese Miszstände vom Archivar Heeres in schonungsloser Weise aufgedeckt worden, und die an die Volksvertretung gerichteten Adressen, die teilweise im Tone der Entrüstung gehalten waren, mögen das ihrige dazu beigetragen haben, dasz sich schieszlich eine Mehrheit für die Bewilligung der genannten Summe fand.

Eenigen tijd geleden vertoefde te 's Gravenhage de heer F. C. Danvers, *registrar and superintendent of records* aan het *Indian Office* te Londen. Door zijne regeering belast met een onderzoek naar archivalia in het buitenland, belangrijk voor de koloniale geschiedenis der Europeesche volkeren in Azië, was hij werkzaam in het Algemeen Rijksarchief in onze residentie, bijgestaan door zijnen secretaris, den heer W. Roosegaarde Bisschop. De resultaten van eene wetenschappelijke zending naar Portugal met hetzelfde doel ondernomen, zijn neergelegd in een werkje van een 200tal bladzijden, dat verleden jaar is verschenen onder den titel: *Report to the Secretary of State for India in Council on the Portuguese records relating to the East-Indies, contained in the Archivo da Torre do Tombo and the public libraries at Lisbon and Evora.*

Met dergelijk doel was gedurende eenigen tijd in de residentie aanwezig dr. L. Riess uit Tokyo, die op het Rijksarchief een onderzoek instelde naar documenten van belang voor de geschiedenis der betrekkingen tusschen de voormalige Oost-Indische Compagnie en Japan.

Vóór eenigen tijd werd als een bijzonderheid melding gemaakt van een vrouwelijke archivaris in Denemarken. Mejuffrouw Anna Hude is sedert vier en een half jaar werkzaam als assistente aan het rijksarchief te Kopenhagen. Voornamelijk heeft zij geordend en beschreven de documenten omtrent het tijdvak van koning Christiaan, loopende van 1588—1648. In den laatsten tijd houdt zij zich onledig met de Deensch—Middeleeuwsche letterkunde. De gouden universiteitsmedaille heeft zij verworven door een studie over het feodaal stelsel. Die studie heeft nog niet het licht gezien, wijl de schrijfster hoop heeft er later een meer uitgebreid en volkomen afgerond werk van te maken. In verband met hare studiën over de Deensche geschiedenis en hare onderzoekingen in de rijks-archieven heeft de vrouwelijke archivaris een specialen arbeid ondernomen over het „Danehof" of het Deensche parlement in de Middeleeuwen, waarbij zij in het bijzonder het licht doet vallen op het uitsluitend aristocratisch karakter van dat lichaam, terwijl men het tot heden verward had met de Staten-Generaal van jongeren datum Deze studie, in druk uitgegeven, was tevens het onderwerp harer dissertatie, bij het verwerven aan de universiteit van den graad van doctor in de philosophie (letteren).

Gedrukt en uitgegeven bij Erven B. van der Kamp te Groningen.

M.!

Zoo U in Uwe omgeving personen bekend zijn, aan wie toezending van een **afdruk** van de door den Voorzitter gehouden **openingsrede** U wenschelijk en in het belang der zaak schijnt, wees dan zoo goed spoedig en duidelijk hunne adressen aan mij op te geven.

Voorzoover de voorraad strekt, zal zoo spoedig mogelijk voor de verzending worden zorg gedragen.

Hoogachtend

SEERP GRATAMA,
Secretaris.

Adres: ASSEN, DE BRINK.

1894/5. No. 2.

Nederlandsch Archievenblad.

Orgaan van de VEREENIGING VAN ARCHIVARISSEN in Nederland.

Goedgekeurd bij Kon. besl. van 29 Sept. 1891.

Berichten, enz.

De derde jaarvergadering, gehouden te 's Gravenhage op 20 Juni 1894.

Op den bepaalden tijd en plaats waren een 18-tal leden der Vereeniging verschenen. Nadat de Voorzitter, mr. S. Muller Fz., de hierachter afgedrukte toespraak tot opening der vergadering had gehouden, herdacht hij kortelijk de lotgevallen onzer Vereeniging en wekte aan het slot de leden op, om ter bevordering van haren bloei ook als zoodanig op hun' post te zijn, met name om door hunne tegenwoordigheid op de jaarvergadering van hunne belangstelling te doen blijken, en zooveel mogelijk de uitgave van het Tijdschrift te steunen. Dit, zoo dan al niet door het leveren van bijdragen, dan toch door bijv. afdrukken van archiefverslagen aan mr. J. E. Heeres, tot opneming in de literatuurkroniek, toe te zenden, of door aan den secretaris te doen toekomen, de reeds herhaaldelijk door dezen gevraagde opgaven omtrent materieel en personeel der gemeente-archieven.

Nadat de goedkeuring der hoorders door een algemeen applaus was gebleken, gaf mr. Gratama te kennen, dat hij met groot genoegen en volle instemming de boeiende rede van den Voorzitter had gehoord, dat het hem echter zoude spijten, zoo zij niet meer algemeen bekend werd, en dat te meer nu onlangs in een officiëel regeeringscollege, met name in den gemeenteraad van Zwolle, door den Voorzitter niet genoemd maar wel bedoeld, over archieven en de daarbij werkzame ambtenaren de vreemdste redeneeringen zijn gehouden niet alleen, maar bepaald „ongemesureerde termen" zijn gebruikt. Hij zou daarom willen voorstellen de gehouden rede in ruime mate te verspreiden, en hoopte dat de Voorzitter daartegen geen bedenking zal hebben. Met goedkeuring van dezen werd na

eenige discussie besloten haar in haar geheel, voor zoover zij niet de leden der Vereeniging als zoodanig raakte, te doen drukken en aan het Bestuur over te laten zooveel mogelijk voor verspreiding zorg te dragen.

Wat verder de huishoudelijke werkzaamheden aangaat deelen wij mede, dat tot plaats der volgende jaarvergadering werd gekozen Leiden; voorts dat het Bestuur, in geval in het loopende vereenigingsjaar een wijziging of herziening der Gemeentewet ernstig mocht ter sprake komen — iets, wat volgens enkele couranteberichten niet onmogelijk is — werd gemachtigd dan op de meest passende wijze op een verandering van art. 103 al. 2 aan te dringen.

Het ledental der Vereeniging bleek op 1 Mei j.l. 45 te bedragen, terwijl 2 buitengewone en 1 correspondeerend lid tot haar behooren. Aan het slot der vergadering werd het bestuur herkozen; de onderscheidene functies werden op dezelfde wijze wederom verdeeld.

Vervolgens kwam van de punten van behandeling aan de orde de eerste stelling van mr. S. GRATAMA (zie boven p. 20). De bezwaren tegen haar ingebracht, kwamen hoofdzakelijk hierop neer: 1°. De stelling maakt een onderscheiding, bij welke geen vaste grens is aan te geven, en die ook daarom geen practisch nut heeft. Dit juist was te vinden in de eerste stelling, door mr. FRUIN in het eerste nommer van dezen jaargang nader toegelicht, terwijl zij, behoudens dit onderscheid, gelijke strekking heeft als die van den inleider.

2°. De in de thesis gebruikte uitdrukking is voor verschillende opvatting vatbaar; zij sluit daarbij een vergelijking in, die op enkele punten tot misverstand zoude kunnen leiden, waarbij nog komt, dat zij schijnt te veronderstellen, dat altijd de als geraamte aangeduide stukken aanwezig zijn, hetgeen toch somtijds het geval niet is.

3°. Er zijn stukken en protocollen, of wil men liever, bescheiden, die niet kunnen worden gezegd handelingen te behelzen en die toch weder moeten worden beschouwd als te behooren tot het geraamte van het archief, aangevende de hoofdlijnen van den bouw er van, als bijv. de serieën rekeningen.

Tegen deze drie bedenkingen werd door den inleider het volgende in het midden gebracht:

1°. De stelling bedoelt geen zuiver practisch recept te geven, zij wil het verband met de stelling 2c, op de vorige jaarvergadering aangenomen, in het oog doen springen en zoodoende een beter inzicht doen krijgen in den bij de ordening van een archief te verrichten arbeid, door een onderscheiding te maken tusschen de stukken, welke opteekeningen der handelingen behelzen en die welke aanleiding hebben gegeven tot de handeling of daarvan uitvloeisel zijn. Moge de grens niet in het algemeen zijn aan te geven, in ieder bijzonder geval zal zij niet moeilijk te trekken zijn. Hoe de opteekening geschiedde doet minder ter zake,

op een afzonderlijk stuk of in een register of in een reeks daarvan, alle zijn het stukken, om welke de andere moeten worden gegroepeerd.

2°. Het in deze stelling gebruikte woord: geraamte, heeft volgens het Woordenboek der Nederlandsche Taal de op p. 15 hierboven aangegeven beteekenis, en dat wel als eerste en algemeene. In dien zin kan het zeer goed worden gebruikt, om aan te duiden, in welke stukken wij de vaste punten moeten zien, die bij de rangschikking der andere in het oog moeten worden gehouden. Indien de stukken, welke de handelingen bevatten, om welke reden dan ook ontbreken, zal men dit gemis moeten aanvullen, door zich daaromtrent een voorstelling te vormen naar analogie van de werkelijkheid, welke men elders, waar de bedoelde stukken wel bestaan, kan waarnemen. Dat dit moeielijkheden zal opleveren en dat men zich een onjuiste voorstelling kan vormen, spreekt van zelf. Men zal zich echter moeten trachten te helpen; op zich zelf kan die omstandigheid niet als argument tegen de thesis dienen.

3°. Deze stukken behoeven niet uitdrukkelijk in de stelling te worden genoemd, daar zij vallen òf onder de stukken, welke de handelingen behelzen, òf onder de andere. Immers de origineele rekeningen bijv. bevatten de handelingen van de comptabele ambtenaren; de daarbij behoorende acquitten enz. zijn dan de bescheiden, welke daaromheen moeten worden gegroepeerd. De ingediende rekeningen zijn met hunne bijlagen te beschouwen als stukken, welke eigenaardig behooren bij de handeling van het nazien en goedkeuren daarvan; deze toch vormt het vaste punt, aan welke zij moeten vastknoopen. Om nader deze opvatting te doen uitkomen en zooveel mogelijk aansluiting aan de ten vorigen jare vastgestelde omschrijving van een archief te bereiken, zullen de woorden: „stukken en protocollen welke de handelingen der corporatiën of van haar bestuur behelzen", vervangen worden door: „bescheiden, welke de handelingen van het bestuur eener gemeenschap of een harer beambten ex officio behelzen."

Vervolgens werd de lezing van mr. Fruin tegenover die van den inleider in stemming gebracht en verworpen; de gemaakte bedenkingen en een opmerking over de uitdrukking „moeten worden gegroepeerd", werden in amendementen belichaamd. Deze werden òf verworpen, òf de stemmen staakten; behalve ten aanzien van een, waarbij het slot werd gewijzigd in dezer voege: „waarbij de andere stukken zich aansluiten."

De stelling in haar geheel, alsnu luidende:

Bij de ordening van een archief dient in het oog te worden gehouden, dat de bescheiden, welke de handelingen van het bestuur eener gemeenschap of een harer beambten ex officio behelzen, het geraamte vormen, waarbij de andere stukken zich aansluiten.

werd daarop met 14 tegen 3 stemmen aangenomen.

Aan het debat over de tweede stelling liet de verdediger een kort woord voorafgaan, waarin hij er op wees, dat de thesis betreft de ordening in bijzonderheden niet de globale indeeling, zoodat zij zich houdt buiten de stelling 2*c* van het vorige jaar. En wel deze bijzonderheid, hoe losse stukken (ook in liassen vereenigde) zullen worden gegroepeerd, dus welke bijeen moeten blijven of wel bijeengevoegd, gescheiden gehouden of uiteengenomen moeten worden, m. a. w. welke serieën, in den zin van meer of minder uitgebreide reeksen, van bijeengevoegde stukken moeten worden gevormd, zij het dan dat deze stukken met het oog op het onderwerp, hetwelk zij betreffen, zijn bijeengebracht. Voor een beslissing in dezen komen zoovele omstandigheden in aanmerking, dat zij niet in het algemeen als regel, maar slechts voor ieder geval kan gegeven worden, en dus aan het bijzonder oordeel moet worden overgelaten. Maar juist ook voor deze bijzonderheid is de vroegere ordening van overwegend belang.

Deze stelling ontmoette vooral weerspraak op de gronden, door mr. Fruin in zijn opstel in no. 1 van het Archievenblad ontwikkeld; terwijl voor de overbodigheid nog werd gewezen op het feit, dat ten slotte de toepassing van alle in onze vergadering aangenomen theses aan het bijzonder oordeel is overgelaten, wijl ieder daarbij vrij blijft. Zelfs werd zij gevaarlijk genoemd, omdat enkelen daarin een vrijbrief zouden kunnen zien vóor de meest onmogelijke wijze van archiefordening.

De verdediger handhaafde het in de stelling neergelegde denkbeeld van vrijheid van beweging, en meende dat de uitdrukkelijke erkenning daarvan niet overbodig was; immers iets anders is nog het stellen van regels, iets anders het door dwangmiddelen kunnen dwingen tot nakoming er van. Juist om de uitspraak dat hier geen *algemeene* beslissingen te geven zijn, is het hem te doen, niet om alles aan teugellooze bandeloosheid over te laten, waarvoor z. i. dan ook zeer weinig gevaar bestaat.

Met het oog op het ver gevorderde uur en omdat er bezwaren tegen de redactie bleken te bestaan, werd de stelling als zoodanig niet in stemming gebracht, maar het daarin neergelegde beginsel, ten einde, zoo dit mocht worden aangenomen, de formuleering er van op de volgende vergadering nader te behandelen. De meerderheid der aanwezige leden bleek echter het in dit opzicht niet met den inleider eens te zijn, immers acht verklaarden zich er tegen en zes voor.

Had de vergadering tot over half vijf geduurd, het gemeenschappelijk diner na afloop hield het grootste deel der opgekomenen nog lang en gezellig bijeen. In het algemeen kan ook deze jaarvergadering geslaagd genoemd worden, al valt het te betreuren, dat niet meerderen zich tot het bijwonen er van opgewekt gevoelden.

PRO DOMO.

Toespraak ter opening van de derde jaarvergadering der Vereeniging van archivarissen in Nederland,

door

Mr. S. MULLER Fz.

Niet met opgewektheid M. H.! mag ik heden U begroeten, althans niet met onvermengde gevoelens van blijde tevredenheid. Wij beleven een slechten tijd. Er zijn in de laatste maanden allerlei geruchten overgewaaid van sollicitatiën van leden onzer vereeniging naar andere betrekkingen: het kan niet verheeld worden, dat velen aanstalten maken om het vaandel te verlaten. En het is te verwachten, dat die geneigdheid vroeger of later met succes zal bekroond worden, althans bij die personen, op wier aanwezigheid wij juist den hoogsten prijs stellen en wier aanwinst wij dus ook redelijkerwijze mogen verwachten, dat anderen evenzeer voor hun corps zullen begeeren.

Het kan niet anders, of de overweging dezer feiten bezorgt ons nu en dan eene moedelooze bui. Toch komt de neiging tot desertie ons niet onverwacht: zij is reeds sedert enkele jaren aangekondigd door de sterke vermindering van het getal sollicitanten naar vaceerende archiefbetrekkingen. Een en ander is trouwens de natuurlijke reactie van den grooten aandrang van candidaten in de eerste jaren na de gelukkige hervormingen, waardoor het archivariaat — vroeger eene betrekking, die meestal vervuld werd als bijzaak of door een persoon, die, voor iets anders opgeleid, gebleken was daarvoor ongeschikt te zijn — tot een ernstig ambt was verheven. Groote verwachtingen zijn door deze organisatie opgewekt en nu zij overdreven blijken volgt onvermijdelijk de teleurstelling.

Zullen wij het onzen ambtgenooten euvel duiden, dat zij aan hunne moedeloosheid toegeven en ons verlaten? Ik voor mij heb daartoe den moed niet. Inderdaad is de toestand bitter treurig. De personen, die vroeger, tot weinig anders geschikt, zich nu en dan aan het archiefwezen verbonden, hadden geen recht hooge eischen te stellen. Thans echter, nu tal van gepromoveerden, en daaronder ernstige wetenschappelijke mannen, zich deze levenstaak gekozen hebben, is de nieuwe toestand, zal ik zeggen niet meer of nog niet? in overeenstemming met de veranderde verhouding.

Laat mij, voordat ik verder ga, eene uitzondering maken, die niemand anders dan mij zelven betreft. Met oprechte dankbaarheid erken ik gaarne, dat ik persoonlijk mij *over niets ter wereld* heb te beklagen, integendeel stof heb tot onvermengde tevredenheid. Door een samenloop van omstandigheden is mijn tractement veel hooger dan dat mijner collega's, en van geen mijner superieuren heb ik ooit iets anders dan de grootste

welwillendheid en de vriendelijkste waardeering mogen ondervinden. Ik constateer derhalve met nadruk, dat ik voor mij zelven niets, niets hoegenaamd begeer en mijn levenslot met niemand ter wereld wensch te ruilen. Maar de grootste dankbaarheid voor de exceptioneele positie, waarin ik mij verheugen mag, kan mij toch niet blind maken voor het lot mijner ambtgenooten; integendeel zij verscherpt mijn medegevoel. Niet alleen zekere collegialiteit, het gevoel, dat de belangen van het corps ook mijne belangen zijn, roept mij op ten verweer, maar ook de overtuiging, dat de tegenwoordige onhoudbare toestanden, zoo zij bestendigd worden, noodzakelijk het peil der archief-ambtenaren sterk moeten doen dalen, en dat dus de mij dierbare belangen van het archiefwezen op den duur gevaar loopen. En daarom, niettegenstaande mijne persoonlijke belangen niet op het spel staan, — neen juist *omdat* dit het geval is, voel ik mij gerechtigd, verplicht tot spreken.

Ik noemde den toestand onhoudbaar. Allereerst is hij dit met betrekking tot de tractementen: met ééne enkele uitzondering is *f* 2000 het hoogste ideaal, waarnaar men streven mag, terwijl reeds een commies aan een der ministeries tot *f* 2300 kan opklimmen. Zal men het willen gelooven? het tractement van een klerk aan een ministerie kan tot *f* 1100 stijgen; leert deze zelfde klerk daarbij nog het oude schrift lezen, *verdubbelt* hij dus zijne bekwaamheid en neemt dienst in de rijen der archief-ambtenaren, dan verklaart de staat der Nederlanden, dat zijne diensten slechts hoogstens *f* 700 waard zijn! Vreemde tegenstrijdigheid, waarvoor bezwaarlijk een andere reden te vinden is dan deze, dat de klerk anders kans had den gepromoveerden commies-chartermeester boven het hoofd te groeien, wiens bezoldiging lager is dan die van een klerk aan een ministerie, die eenigen tijd in dienst is geweest! Zonderling inderdaad! En er is zelfs bitter weinig uitzicht op beterschap: in de Tweede Kamer is ons archiefwezen met bedenkelijk hoofdschudden gequalificeerd als „eene inrichting en organisatie, die op grooten voet is opgevoerd"; verhooging van tractementen werd alleen begrijpelijk geacht, „om te voorkomen, dat een verdienstelijk ambtenaar wegens onvoldoende bezoldiging een anderen werkkring zoekt" (gij ziet het, M. H.! de natie wijst U zelve den weg tot verbetering der toestanden!), en de eenige minister, die getracht heeft zonder dergelijke dwangmaatregelen verbetering aan te brengen, meende zich tegenover de volksvertegenwoordiging te moeten verontschuldigen door de mededeeling, dat „een minister gedurig wordt lastig gevallen met verzoeken, om het tractement van den een of anderen archivaris te verhoogen." Inderdaad zulk een verzoek is dan ook al zeer onredelijk! Te onredelijker, wanneer men verneemt, dat, wanneer een onzer minimumlijders beproeft den verren afstand tusschen verdiensten en behoeften te verminderen door buiten het archief andere bezigheden te verrichten, sommigen zijner werkgevers zich niet ontzien,

hem openlijk te berispen, dat hij „werk aan den winkel zoekt en bekomt!" Trouwens, is het wel noodig, dat een archivaris een gezin heeft?

Voegt daarbij, dat wij leven in een onzekeren, door geene wet gewaarborgden toestand. Het is nog niet zeer lang geleden, dat een onzer uitstekendste volksvertegenwoordigers getracht heeft den Minister van Binnenlandsche Zaken over te halen, om de geheele organisatie van ons archiefwezen te verstoren door het rijksarchief in Zeeland met dat in Utrecht te stellen onder den te Utrecht gevestigden rijksarchivaris. Gelukkig nog dat de geachte afgevaardigde te veel eerbied had voor de historische ontwikkeling, om voor te stellen het archief van Zeeland los te scheuren van den bodem, waarop het gegroeid was, door het naar Utrecht over te brengen! Maar ook zonder zulke radicale plannen was het denkbeeld onrustbarend genoeg. De voorsteller meende, dat de rijksarchivaris in Utrecht zou moeten zijn „inspecteur" van het archief in Zeeland. Maar zou niet deze inspecteur zich eenigszins belemmerd hebben moeten gevoelen in zijn werk door de overweging zijner eigene overbodigheid, zoolang den Algemeenen rijksarchivaris bij zijne instructie de inspectie der rijksarchieven is opgedragen? Toch zou hij — het was zeer juist gezien — niet anders dan inspecteur hebben kunnen zijn. De algemeene richting van het werk aangeven en controleeren, ziedaar het hoogste, wat men op een afstand van vier uren sporens vermag te bereiken. Het ordenen en inventariseeren van het archief, het stellen van rapporten, het inlichten der bezoekers zou noodzakelijk *geheel* aan den in Zeeland resideerenden commies-chartermeester zijn ten deel gevallen: *hij* zou feitelijk de rijksarchivaris geweest zijn, doch — met de helft van het tractement zijner collega's, terwijl de Utrechtsche titularis naar aanleiding van de doellooze inspectie een bijzonder voordeel zou hebben genoten, dat hij gewis ten koste van zijnen ambtgenoot niet had begeerd. Zoo zou dus het treurige resultaat van het plan geweest zijn, dat wij een rijksarchivaris hadden verkregen, die in rang aan een commies van een ministerie, in tractement zelfs aan een klerk gelijk zou zijn geweest. Ja men had het verheffende schouwspel kunnen genieten, dat een rijksarchivaris, ten einde zijne positie te verbeteren, zou gedongen hebben naar de betrekking van een klerk, die niet alleen meer tractement, maar bovendien twintigmaal meer uitzicht op bevordering had dan hij!

Ziedaar dus den maatstaf van de achting, die de hoogst ontwikkelden in den lande voor het ambt en de werkzaamheid van den rijksarchivaris koesteren! Wat mag men bij zulke denkbeelden verwachten? De geachte afgevaardigde, dien ik zooeven aanduidde, was te bescheiden, om zijne plannen in den vorm van een amendement te kleeden; doch in de tegenwoordige omstandigheden is het mogelijk, dat een Kamerlid plotseling, gevolg gevende aan eene invallende gedachte, het geheele systeem, dat eindelijk na jaren van hardnekkigen, moeitevollen arbeid aan de orga-

nisatie van ons archiefwezen is ten grondslag gelegd, omverwerpt. Want wie zal bij de heerschende stemming met overtuiging durven verzekeren, dat zulk een voorstel, komende van een invloedrijk lid, verworpen zal worden!

Onrustbarende gedachte, wel geschikt om ons schrik aan te jagen! En hoe licht neemt de overweging van dergelijke eventualiteiten een te somberen tint aan, wanneer men, zooals velen onzer ambtgenooten, moet leven in een klein plaatsje, ver verwijderd van de middelpunten der wetenschap, en waar de archivaris door zijn titel en door zijn dagelijksch werk zich nog bovendien eenigszins afgezonderd moet gevoelen van al zijne medeburgers!

Waarlijk, reeds het bovenstaande geeft reden te over tot moedeloosheid. Maar het blijft daarbij niet. Nooit paste het spreekwoord „onbekend maakt onbemind" beter dan hier: men kent ons werk niet en men miskent het daarom. Gelukkig mogen wij ons prijzen, dat slechts hoogst zelden de vertegenwoordigers van stad en land zich geroepen voelen, om onze ambtelijke werkzaamheid te bespreken. Want inderdaad, zoo dikwijls men zich met ons bezighoudt, worden onze zenuwen op eene *te* zware proef gesteld! Het is waarlijk ongeloofelijk, wat onze vertegenwoordigers bij deze schaarsche gelegenheden al niet ten beste geven! De een verzekert goedsmoeds, dat de rijksarchivarissen „hunne werkuren en bezigheden ongecontroleerd regelen naar eigen zin en wil en daarbij veel vrijen tijd kunnen hebben, daar de heeren aan niets gebonden zijn", onbekommerd om het feit, dat onze werkuren voorgeschreven zijn en dạt wij gecontroleerd worden door den Algemeenen rijksarchivaris. Het schijnt derhalve geoorloofd te zijn, over de regeling van het archiefwezen te oordeelen zonder ook zelfs maar in het geringste van deze regeling te hebben kennisgenomen! — Niet minder vermakelijk is een ander staaltje. Zekere gemeenteraad besloot onlangs te procedeeren over het recht der gemeente op zekeren tiend. Men wendt zich tot den archivaris en met behulp van de door hem verstrekte inlichtingen wordt het proces gewonnen. Doch nu blijkt het, dat de tiend weinig opbrengt. Zal men willen gelooven, dat nu een lid van den gemeenteraad daarvan *den archivaris* een verwijt maakt? Doch wat deren hem zulke kleinigheden? Men behoeft inderdaad tegen zulk een bevoorrecht wezen niet al te nauwlettend te zijn! Immers bevoorrecht boven duizenden is de archivaris; want, zoo zegt een lid der volksvertegenwoordiging en laat het ipsissimis verbis in het Bijblad afdrukken: „hij beoefent een vak, waaraan men zich meestal wijdt uit louter smaak en liefhebberij, *zoodat* de betrekking zijne aangename zijde heeft: *zijn vrijen tijd kan hij bovendien nog tot andere doeleinden gebruiken!*" en de spreker dringt er op aan, daarom de tractementen laag te houden! Het allervermakelijkst echter is een gemeenteraadslid (ik verzeker u uitdrukkelijk, dat hij niet te Kampen

woonde), die onlangs aan zijne medeleden in overweging gaf, om de ordening van het archief in het openbaar „aan te besteden". O Bakhuizen van den Brink! o onze meester! waarom zijt gij niet meer in leven, om met uw bekend „onbluschbaar gelach" dezen uitverkorene der natie te vervolgen? Maar badinage à part, niet alle gemeenteraadsleden zijn zoo vermakelijk. Hoort slechts dezen andere, die, sterk in zijne onschendbaarheid als raadslid, zich niet ontziet, om even kiesch als edelmoedig zonder eenige aanleiding zijnen ondergeschikten ambtenaar (een gepromoveerd persoon) naar het hoofd te werpen, dat men zijn werk even goed zou zien verrichten door „er een of anderen flinken boekverkoopersknecht in te sturen". Het achtbare raadslid achtte het wenschelijk in den loop der discussie nog eens te verzekeren, dat hij dus sprekende „niet geschertst had". Onnoodige verzekering! voor de scherts van een welopgevoed man was het geworpene projectiel te zwaar en te lomp; er bestond echter wellicht aanleiding om te vragen, of Z.Ed.Achtbare, nu hij het noodig achtte op de zaak terug te komen, bij nader inzien ook van meening was gebleven, dat het met zijne waardigheid overeenkwam! En nog houden de aanvallen niet op: zelfs het genot der fraaie letteren wordt den archivaris vergald. Leest hij Fransch, dan werpt DAUDET hem den ellendigen Astier-Réhu voor de voeten; zoekt hij troost in het Duitsch, dan herkent hij met ontzetting in den echtgenoot van Hedda Gabler zijnen ambtgenoot. Wilt gij het portret van een archivaris volgens deze beroemde types aanschouwen? Ziehier. Een uiterst goedaardig individu, braaf en onschadelijk, ijverig en conscientieus, maar kleingeestig, ijdel, voor de praktijk volkomen onbruikbaar, bekrompen, droog, ongeloofelijk vervelend, zonder eenige belangstelling voor zaken buiten zijn eigen klein kringetje, zonder hart en zonder geest, en bovenal absoluut verwerpelijk in de oogen van het schoone geslacht.

Is het niet ontzettend? Voelt gij u niet een verworpeling? Inderdaad de slag is hard en men behoeft eenigen tijd om daarvan te bekomen. Maar niet zéér lang! Want waarlijk, de schildering is te eenzijdig en te overdreven, om eenigen duurzamen indruk te maken. Zij moge ons ergeren, beschamen kan zij ons niet. Op mij althans heeft zij zóóveel indruk niet gemaakt, al betreur ik het misverstand. Ik kan daartegenover een ander oordeel stellen. Toen VICTOR DE STUERS eenmaal bij eenen Minister van Binnenlandsche Zaken aandrong op verbetering van de geldelijke positie der archivarissen, zeide hij het volgende: „Uwe Excellentie bedenke, dat een goed archivaris geschikt moet zijn òf voor professor in de vaderlandsche geschiedenis òf in de rechtsgeschiedenis òf in de kerkgeschiedenis, wellicht voor alle drie: het schijnt dus raadzaam, dat men hen niet dwinge dien uitweg te zoeken." Mij is dit woord, dat ik vele jaren geleden vernam, steeds in de gedachten gebleven als eene aansporing bij mijn werk, als de roep *Excelsior!* die mij dreef

tot hoogere krachtsinspanning. Inderdaad het is zoo: bij de mannen der wetenschap behooren wij te huis, daar alleen hebben wij voor geene miskenning te vreezen! Diegenen uwer, die met mij nog voor eenige dagen het treffende afscheidswoord hoorden, dat ROBERT FRUIN op den Leidschen katheder uitsprak, zullen als ik hun hart sneller hebben voelen kloppen, toen zij vernamen, met hoeveel waardeering deze grootste onzer historici onzen arbeid vermeldde en het belang daarvan aanwees.

Intusschen dergelijke ondervindingen mogen troostrijk zijn, zij troosten niet geheel, waar zoovele anderen buiten de wetenschappelijke kringen ons afvallen. Ronduit gezegd hindert mij de verguizing der DAUDET's en der IBSEN's het meest. Niet alleen omdat men natuurlijk aan het oordeel van dergelijke mannen meer behoort te hechten dan aan dat van zekere gemeenteraadsleden, wier namen morgen vergeten zullen zijn; maar vooral omdat ik meen, dat ons werken, goed opgevat, met dat van de mannen der fraaie letteren verwant is en door hen behoorde begrepen en gewaardeerd te worden. Een hoogleeraar in de geschiedenis sprak onlangs bij het aanvaarden van zijn ambt van „de bekoring, die er ligt in het medeleven met vroegere geslachten, het mededenken en handelen met de groote menschengestalten uit het verleden." Het is volkomen waar: die bekoring bestaat en niemand zal lichter onder haren invloed geraken dan de archivaris, die dag aan dag medeleeft met de menschen uit vroegere eeuwen en met hen omgaat, veel meer onmiddellijk en veel meer gedetailleerd dan de historicus van beroep, die in den regel slechts mededeelingen ontvangt uit de tweede hand en in het gunstigste geval mededeelingen in gecastigeerden vorm. Waarlijk slechts zij, die deze bekoring niet kennen, kunnen daarover lachen: allerminst dichters en novellisten mogen blind zijn voor het poëtische eener dergelijke verhouding. Of welk recht heeft DAUDET, die altijd spreekt van zijne „documents humains", om onze documenten te verachten, die wel is waar het reëele der actualiteit missen, maar daarentegen de charme en het droefgeestige van het verledene bezitten? Meent hij wellicht, dat de menschen van voorheen geen hart hadden? en is het niet een verrassend genot, dit hart nog te hooren kloppen eeuwen na hunnen dood? Wij volgen de mannen, die het verledene bevolkten, in hunne dagelijksche bezigheden. Het is waar, wij zien hen bij voorkeur in raadzalen en rechtbanken, en wij mogen ons niet ontveinzen, dat zij daar dikwijls onbehoorlijk vervelend zijn. Maar toch, er is gelegenheid te over hen ook buiten deze vergaderingen te bespieden. Neem eene oude rekening ter hand, en gij ziet de vorsten en edelen de poort binnentrekken en den eerewijn ontvangen, den rentmeester zitting houden om de pachthoenders en de bedezwijnen in ontvangst te nemen, den schrijver bezig met het versieren van een handschrift, de boden het land doorreizen, de metselaars en timmerlieden de handen reppen bij het stichten van een grootsch gebouw, en ge hebt

onder al dit gewoel, dat op dien afstand gezien zoo kleine verhoudingen aanneemt, het besef, dat gij als Gulliver geheel Lilliput ziet wemelen aan uwen voet. Of sla de kroniek van een vrouwenklooster op, en gij verneemt de smartkreet eener arme ziel, die, moede van de ruwe ongerechtigheid der middeleeuwen, ter dood toe gewond door het verlies of den ontrouw harer dierbaren, eene toevlucht zoekt achter den stillen kloostermuur; — gij amuseert u over de nonnetjes, die, opgeschrikt uit hare eentonige rust door een ongewonen maatregel der priorin, de hoofden bijeensteken en het voor en tegen van het geval ijverig bepraten met een gewicht, een ernst, eene welbespraaktheid en eene heftigheid, alsof het heil der christenheid van de bestendiging van het gruwelijke onrecht afhing: „une tempête dans un verre de lait", glimlacht ge met een mijner vrienden. En is het u nooit gebeurd, als gij den inventaris van een ouden inboedel ter hand naamt, dat de vertrekken, die gij aan de hand van den klerk doorwandelt, zich weder tooiden in hun ouden glans, en dat gij (bekend met de producten onzer oude meesters, zooals ik meen, dat gij zijn moet) de geestige binnenhuisjes van Van der Meer en De Hooch voor uw geestesoog zaagt herleven? Inderdaad de tocht, dien wij dagelijks door de woonplaatsen onzer voorvaderen ondernemen, is vol afwisseling, niet minder rijk geschakeerd dan de tafereelen, die een hedendaagsch novellist ons van het leven onzer dagen voortoovert. En de beelden, die wij zien, hebben één groot voordeel boven de schilderijen uit het heden: de aantrekkelijkheid van het ongewone en onbekende. Mij komt het altijd voor, dat de studiën van den archivaris slechts te vergelijken zijn met het genot van den reiziger in verre landen, die oude steden, merkwaardige kleederdrachten, vreemde zeden en gewoonten in bonte afwisseling aan zich ziet voorbijtrekken en die ook de musea der oude kunst en de bibliotheken, waar de getuigen der oude geleerdheid opgetast liggen, niet overslaat. Het is waar, evenals het geduld van den toerist op de proef wordt gesteld door zijne lange tochten in spoorweg en stoomboot, zoo hebben ook de reizen, die de archivaris onderneemt, hunne uren van afmattende verveling. Maar eentonig of oninteressant of droog is de reis toch zelden: slechts hij kan dit meenen, die nooit in dit vreemde land geweest is!

Doch ik houd op: ik gevoel, dat ik bezig ben met volle zeilen te sturen in het vaarwater van hen, die van meening zijn, dat de archiefstudie slechts „aardig is voor hen, die eene liefhebberij of een studievak maken over dingen van voor driehonderd jaar geleden", zooals onlangs in eene openbare vergadering meer duidelijk dan fraai werd verzekerd. Het is waar, men zal het mij moeten vergeven, dat ik hart heb voor mijn vak, op gevaar af, dat de een of andere machthebbende in staat of stad daaraan een argument ontleent, om een mijner ambtgenooten in zijn tractement te beknibbelen. Maar daarom denk ik er toch niet aan, om

ook maar voor één oogenblik toe te geven, dat de archivaris niets anders is dan een „luxepaard”, zooals een ander beoordeelaar niet lang geleden welwillend opmerkte.

Van waar toch die hartstocht, om aan de beoefening der geschiedenis wetenschappelijk nut te ontzeggen? Onlangs woonde ik eene voordracht bij over de onderzoekingen van een Duitsch geleerde, die naar Midden-Amerika was getogen en daar een jaar had gewoond, alleen met het doel om het leven en de gewoonten van eene zekere soort mieren te bestudeeren. Het verhaal werd met de grootste belangstelling aangehoord: niemand twijfelde aan het hooge wetenschappelijke belang van het onderzoek, dat de resultaten van Darwin bevestigde en toelichtte. Ook ik denk er niet aan te betwisten, dat dit onderzoek voor de wetenschap zeer belangrijk is; doch het zij mij geoorloofd te vragen, waarom de heeren natuuronderzoekers, die de geschiedenis wel eens wat schouderophalend bejegenen, minder hoffelijk zijn jegens ons, die niet de levenswijze van eene mierensoort of van fossiele dieren nasporen, maar de gewoonten van fossiele menschen en het leven van fossiele menschelijke instellingen bestudeeren, waarvan de kennis voor ons, zoolang ook wij ons menschen noemen, een eigenaardig belang en eene eigenaardige bekoring moet hebben, ook al weten wij, dat wij daaruit voorloopig geene natuurwetten als de door Darwin gevondene kunnen afleiden.

„Das echte Wissen ist das historische Wissen”, zegt eene bekende spreuk: men begrijpt slechts goed wat men heeft zien worden, en de groote revolutie moge nog zoo radicaal te werk gegaan zijn in het doorsnijden der banden, die den staat en de maatschappij der 19e eeuw aan die van het verleden verbinden, de menschen van heden blijven met duizend fijne draden vastgeschakeld aan hunne medebroeders, van wie zij door den breeden stroom der omwenteling gescheiden zijn. De studie der geschiedenis, die ons leert wat zij met hun handelen bedoelden, wat er omging in hunne hoofden en harten, is nog altijd niet alleen leerzaam voor ons, menschen van gelijke beweging als zij, maar ook noodig ter verklaring van ons eigen standpunt, omdat wij op hunne schouders staan.

Toegegeven, valt mij mijne tegenpartij van zooeven min of meer nuchter in de rede, ik wil gaarne het nut *der geschiedenis* erkennen, maar wij spraken eigenlijk over het nut *der archieven*, en ik beweer, dat deze „voor de praktijk of voor de geschiedenis weinig of niets geven.” Ik ben gaarne bereid met u te discussieeren, zal ik antwoorden, maar laat ons vooraf ons wederzijdsch standpunt met juistheid bepalen. Gij komt op voor de belangen der praktijk. Dit is uitnemend: als praktisch man hebt gij daartoe volle recht en wij willen eens daarover praten. Maar heb dan de goedheid u daartoe te bepalen en spreek niet, noch ten goede noch ten kwade, over het nut der archiefstudie voor de geschiedenis. Op *dit* gebied zijt gij, naar het mij voorkomt, minder ervaren en gij

loopt gevaar u te vergissen. Opmerkingen uwerzijds over dit punt ben ik *niet* bereid te beantwoorden; ik raad u aan, u eens te vervoegen bij de mannen dier wetenschap, wier oordeel ik, o zoo gerust! afwacht. Wij zullen ons derhalve met uw goedvinden bepalen tot het bespreken van het belang der archieven voor de praktijk, de dagelijksche praktische praktijk.

Ik wil daarbij niet overdrijven en zal beginnen met volmondig toe te geven, dat een staat of eene stad kan bestuurd worden zonder zijn archief te gebruiken, en wel zoo, dat alles *voor den oppervlakkigen beschouwer* goed gaat. Ik wil ook geenszins beweren, dat een gemeentebestuur alle dagen, zelfs niet alle weken behoefte heeft aan de hulp van zijnen archivaris. Maar daarentegen houd ik vol, dat er jaarlijks betrekkelijk vele oogenblikken komen, dat ditzelfde bestuur zonder deze hulp verlegen staat. Elke gemeente bezit tallooze rechten, wier oorsprong en omvang in den loop der tijden onzeker zijn geworden en die zonder de hulp van den archivaris niet tegenover derden kunnen gehandhaafd worden, — groote en kleine rechten, bij wier behoud de gemeente belang heeft, een belang, dat (ik voeg het er uitdrukkelijk bij ter wille van mijn praktischen tegenstander) zeer dikwijls op geld waardeerbaar is en aan de gemeente finantiëele voordeelen kan brengen. Ik ga natuurlijk uit van de onderstelling, dat de gemeenteraadsleden, de mannen der praktijk, voordat zij besluiten kosten te maken voor de handhaving van het recht der gemeente op den betrokken tiend of iets anders, zich vergewissen, dat die tiend enz. de kosten van het handhaven waard is: dit is *hunne* eigenaardige taak!

Er is meer. De meeste gemeenten hebben in den loop van haar bestaan langzamerhand terecht of ten onrechte allerlei geestelijke en andere goederen aan zich getrokken, goederen, die meestal belangrijke kapitalen vertegenwoordigen. Niet alleen is het recht op die goederen vrij betwistbaar; maar de gemeente, die in de rechten der opgehevene corporatiën getreden is, heeft er dikwijls groot belang bij te weten, hoe die corporatiën ontstaan en ingericht zijn. De gemeente komt verder nu en dan in aanraking met waterschappen; hare betrekking tot de verschillende kerken en armenfundatiën in de stad is veelal in den loop der jaren gewijzigd en onzeker geworden. Meermalen komt het voor, dat dergelijke gestichten allengs onder stedelijk toezicht gekomen zijn; doch omgekeerd ook nu en dan, dat dit toezicht gaandeweg op den achtergrond geraakt en opgeheven is. Het is soms zeer in het belang der publieke orde, dat de oude toestand weder hersteld worde.

Over het algemeen moeten de meeste besturen nog langzamerhand leeren hunne archieven te gebruiken. Eén voorbeeld uit vele. In 1880 werd bij Koninklijk Besluit eene staatscommissie benoemd, om een geschied- en rechtskundig onderzoek in te stellen naar den oorsprong en den staat

der vicariën in de verschillende provinciën en om daarover aan Z. M. den Koning te rapporteeren. Wat reeds vooraf te verwachten was, is duidelijk gebleken, nu de rapporten gereed zijn: het zijn stukken, zooals elke archivaris ze geregeld moet vervaardigen. Meent men nu, dat dit werk aan de rijksarchivarissen in de verschillende provinciën is opgedragen? In geenen deele! Niettegenstaande men niet voor elke provincie een geschikt persoon kon vinden, is *geen enkele* archivaris in de commisie opgenomen. Valt hier te denken aan achteloosheid? of aan geringschatting? Voor het laatste althans bestond geene aanleiding, want de proef is nooit genomen. En ik constateer, dat de archivaris, die zulk eene opdracht niet behoorlijk kan uitvoeren, niet berekend is voor zijne taak. Ronduit wil ik dan ook verklaren, dat ik het verzuim betreur. Geen oogenblik denk ik er aan, iets af te dingen op den terecht geëerden naam der benoemden — ik heb de eer met de meesten hunner persoonlijk bekend, bevriend te zijn; maar het verrichten van dergelijk werk is de plicht van den rijksarchivaris, het is ook zijn *recht*. Trouwens het was niet eens noodig, eenen archivaris in de commissie op te nemen: zonder veel omslag had het werk eenvoudig aan de archivarissen kunnen opgedragen worden. Men had zelfs, indien dit wenschelijk werd geoordeeld, na ontvangst hunner rapporten nog altijd eene commissie van hooggeplaatste personen, geleerden of mannen der praktijk, kunnen benoemen, om met behulp van de verkregene resultaten voorstellen te doen. Ik voor mij zou *daartegen* geen bezwaar gehad hebben. Want niet om de eer is het mij te doen, maar om de overtuiging algemeen te vestigen, dat de archivaris praktisch nuttig werk verrichten kan.

Mijn tegenstander van daar straks zal echter, vrees ik, aanmerken, dat dit onderzoek omtrent de vicariën geen „praktisch nuttig" werk gebleken is, aangezien de geheele zaak nog geen enkel dubbeltje aan de schatkist heeft opgeleverd. Ik neem ook gaarne aan, dat deze tegenstander bereid zou zijn, den rapporteerenden archivaris ook verantwoordelijk te stellen voor het feit, dat het Departement van Justitie nog geen wetsontwerp over deze materie bij de Staten-Generaal heeft aanhangig gemaakt; maar de zaak staat eenigszins anders, nu het eene achtbare staatscommissie geldt. En daarom kan ik nu onbeschroomd antwoorden, dat het uitstellen van dit wetsontwerp te betreuren is, omdat wellicht geen onderwerp uit het „dubbeltjes"-oogpunt dankbaarder is om aangevat te worden dan juist de quaestie der geestelijke goederen. Getuige de zaak der Rossumsche goederen, die aan den staat eene bate van meer dan twee tonnen gouds heeft bezorgd en aan een der leden van dezelfde vicarie-commissie, die haar in overleg met den minister Thorbecke belangeloos opgevat en gelukkig ten einde gebracht heeft, het ridderkruis van den Nederlandschen Leeuw, dat nooit beter verdiend is dan toen! Trouwens niet alleen de opvordering van zoekgeraakte geestelijke goederen levert geldelijke voor-

deelen: ik kan wijzen op het bekende voorbeeld der gemeente Kampen, die niet alleen aan haren archivaris dankt het behoud van haar vischrecht in de IJssel, achtereenvolgens door een particulier en door den staat betwist (thans verpacht voor ongeveer *f* 800 's jaars), maar ook de verovering van eene geheele boerenhofstede, later verkocht voor bijna *f* 12000.

Dit zijn groote, in het oog vallende feiten; maar ook over tal van kleinere kan het advies van den archivaris met voordeel gevraagd worden, *behoort* het dus gevraagd te worden. Door den rechtskundigen ambtenaar aan het gemeente-archief te Utrecht zijn in het afgeloopen jaar (ongerekend de tallooze inlichtingen over kleinigheden) voor Burgemeester en Wethouders vervaardigd 20 rapporten, waarvan 5 over betwisten eigendom der gemeente op stegen, wegen en andere perceelen grond, — 3 over renten uit huizen, waarvan de betaling aan de gemeente geweigerd was, — 3 over ontkenden onderhoudsplicht van publieke eigendommen door partikulieren, — 2 over het recht der gemeente op sluisgelden, — 1 over de verplichte breedte van een jaagpad, — 1 over de verplaatsing eener markt, — 1 over een verzoek tot naamsverandering eener straat — en bovendien 4 zeer lijvige, die een onderzoek van weken eischten, over de verhouding van de stad tot verschillende gestichten, waarvan 1 ten doel had de rangschikking dezer stichting volgens de Armenwet tot stand te brengen, 2 de bevoegdheid van de stad (als superintendent) vast te stellen tot het vervreemden van landerijen der stichting en tot vermindering van het traktement van den rentmeester, en 1 een onderzoek in te stellen over de verplichtingen der stad met betrekking tot een subsidie, door haar van ouds aan het gesticht uitbetaald. Het praktisch resultaat van al deze onderzoekingen is mij natuurlijk niet bekend; maar ik weet althans, dat door ééne daarvan de gemeente behoed is voor een ingewikkeld en langdurig proces, dat zij, had zij haar aanvankelijk standpunt blijven innemen, zeer zeker en terecht zou hebben verloren en dat het totstandkomen van dringend noodige hervormingen voor jaren zou hebben vertraagd. Nu meene men niet, dat de zaken der gemeente Utrecht bij uitstek slecht geregeld zijn; integendeel, ik heb den indruk, dat zij zelfs bijzonder goed in orde zijn. Indien andere gemeenten minder nut van hare archieven trekken, dan is de reden waarschijnlijk alleen deze, dat men het òf niet noodig acht voorkomende quaesties voor goed uit den weg te ruimen, òf de moeielijkheden slechts afsnijdt zonder den oorsprong daarvan in het archief behoorlijk te doen onderzoeken. Ik herhaal dus: *voor den oppervlakkigen beschouwer* gaat in zulke gemeenten alles goed, maar inderdaad lijden zij ieder jaar zoowel finantiëele als andere schade.

Ik zou over dit punt nog lang kunnen spreken. Doch gij antwoordt mij onvervaard: „in het belang van te voeren processen is het *niet* noodig den archivaris te handhaven"; gij meent, dat het voldoende is aan den advocaat der gemeente den sleutel van het archief te overhandigen en

hem verder alleen te laten. Ik antwoord: „Beproef het eens! laat den advocaat, dien gij de behandeling van eene der bovengenoemde zaken in rechte wenscht toe te vertrouwen, alleen in het archief en merk op, wat hij van de zaak zal terecht brengen." Ik durf beweren, dat de groote meerderheid zich van de studie in het archief geheel zal afmaken, en met vertrouwen kan ik voorspellen, dat nauwelijks één enkele van hen, die deze studie inderdaad ondernomen heeft, een toonbaar resultaat daarvan mede naar huis zal nemen. De heeren kunnen den weg niet vinden in uw archief, en mochten zij dien bij toeval ontdekken, dan kunnen zij de stukken niet lezen en bovendien, onbekend met de oude toestanden, dat wat zij vinden niet behoorlijk begrijpen. Het is nog niet vele jaren geleden, dat eene onzer groote steden een zeer belangrijk proces verloren heeft, omdat het betrokkene rechterlijk college goedvond vonnis te wijzen op een artikel eener oude ordonnantie, dat *hoegenaamd niets* met de zaak, waarover gehandeld werd, te maken had. Wilt gij nu beweren, dat dergelijke groote zaken niet zoo heel dikwijls voorkomen, dan zal ik dit niet ontkennen; maar van uwe zijde verwacht ik dan toch antwoord op de vraag, hoe een gemeentebestuur zich moet redden uit de moeielijkheid, wanneer ze inderdaad aan de orde komen. Ik geloof niet, dat gij met dit antwoord spoedig gereed zult zijn, en daarom verwacht ik van u eenige erkentelijkheid, wanneer ik u een middel aan de hand doe.

Wij verkeeren met betrekking tot onze archieven in een moeielijken overgangstoestand. Door groote verwaarloozing, vooral in de eerste helft dezer eeuw, zijn de meeste archieven totaal in wanorde geraakt, en de zaak is niet verbeterd, omdat vele besturen tot een civielen prijs eenige ongeroepene arbeiders in den wijngaard gezonden hebben, die wat er nog van orde over was dikwijls geheel hebben verstoord. Geen sterveling kan thans in onze archieven den weg vinden. Deze toestand is onhoudbaar: er moet raad geschaft worden en *voor eenmaal* moet een ieder zich zéér hooge uitgaven getroosten, om de orde in zijn archief te herstellen.

Twee wegen staan nu open. Men kan het archief geheel ordenen, goed, definitief, er een uitvoerigen inventaris van maken met de noodige toelichtende noten, en *bovendien* de voornaamste seriën, althans de resolutiën van het bestuur, van alphabetische klappers voorzien. Is de regeling op deze wijze aangevat en voltooid, en de inventaris gedrukt, opdat hij niet (zooals anders *zeker* gebeurt) verloren ga, dan kan men het er op wagen, dat een rechtsgeleerde in voorkomende gevallen den weg in het archief vindt. Doch met zulk eene ordening is bij een archief van zekeren omvang misschien een menschenleeftijd gemoeid.

Men kan het archief ook meer summier ordenen, de seriën bij elkander zoeken, de losse papieren in zekere rubrieken verdeelen en in groote pakken met opschriften bij elkander binden. Dit is eene *verkeerde* methode: zij levert half werk en verstoort de goede orde hopeloozer. De arbeid is

à refaire, en aan het door den druk algemeen bekend maken van dergelijk (natuurlijk onnauwkeurig) werk behoort niet gedacht te worden. Maar voor de praktijk kan men het er *desnoods* mede doen. *Doch alleen op voorwaarde, dat men den archivaris op den duur behoude.* Wel niet als een ambtenaar, die dagelijks den geheelen dag ten stadhuize werkzaam is, maar toch als vast bezoldigd raadsman der gemeente, die eene andere betrekking kan vervullen, doch tegen genot van zekere toelage de verplichting op zich neemt, om zich met het archief vertrouwd te maken en in voorkomende gevallen daarin nasporingen te doen ten behoeve der gemeente. Overweging verdient het, voor die betrekking aan te wijzen den rijksarchivaris in de provincie, zoo die in dezelfde stad gevestigd is. Hij is met de oude toestanden van het gewest bekend, en de bezoldigingen dezer rijksambtenaren zijn niet zóó hoog, dat er veel kans is, dat hij de opdracht van de hand zal wijzen.

In geen geval, het behoeft nauwelijks opmerking, kan het werk verricht worden door een persoon zonder eenige wetenschappelijke opleiding. Gestudeerde personen komen bij voorkeur in aanmerking; doch lang niet elke gestudeerde is geschikt: eene speciale voorbereiding is onmisbaar. Ik behoef dit niet te bewijzen: *ieder*, die ook maar *eenige* kennis van een archief heeft, zal het toegeven. Trouwens zoowel in Frankrijk als in Duitschland worden aan eene der universiteiten voor aanstaande archivarissen speciale cursussen over zeer uiteenloopende vakken gehouden, terwijl slechts een staatsexamen daarna den toegang tot het ambt opent.

Dit alles is duur, zal men zeggen: is er geen goedkoopere weg? Inderdaad die is er, maar ik weet niet, of ik u dien mag aanraden. Het archief heeft voor de gemeente een dubbel belang. In de eerste plaats het direct praktische, materiëele, op geld waardeerbare belang. Doch daarnaast een ander. Thorbecke zelf, dien men niet van eenzijdige voorliefde voor het zuiver wetenschappelijke, onpraktische mag verdenken, was van oordeel, dat men de gemeentebesturen moest aanmoedigen, om „voor hunne archieven te doen wat goede orde en plicht vorderen, *in het belang der gemeente, der geschiedenis en der dagelijksche aangelegenheden der burgerij*". Inderdaad komt het mij ontwijfelbaar voor, dat het een belang van elke gemeente is, haar eigen verleden te kennen. Niet alleen omdat in het algemeen *niemand* onverschillig kan of mag zijn omtrent zijn verleden; maar ook omdat eerst de kennis van dat verleden iemand in staat stelt, om welberaden en consequent te handelen. Het archief is eenmaal treffend aangeduid als „het geheugen van den juridischen persoon". Nu komt het mij voor, dat het een eereplicht van elke corporatie is, om voor deze stukken, die zijn geheugen vertegenwoordigen, behoorlijk zorg te dragen. Ik begrijp volkomen, dat in deze tijden, nu de neiging bestaat, om voortdurend meer lasten op de schouders van staat en gemeente op te hoopen, een ieder zich ernstig bedenkt, voordat hij zich zaken aanschaft of ver-

plichtingen op zich neemt, die niet dringend noodig zijn, vooral waar het alleen de bevordering van wetenschap of kunst betreft. Doch hier geldt het *niet* het op zich nemen eener nieuwe verplichting, maar het zich kwijten van eene oude; er is geen sprake van het aankoopen eener verzameling belangrijke stukken betreffende de geschiedenis der gemeente, maar van het behoorlijk beheeren en bruikbaar maken der stukken, die door de ontwikkeling der gemeente zelve haar eigendom zijn geworden. Ik herhaal dus, dat ik niemand zou durven aanraden te weigeren, deze eereschuld te voldoen. Doch heeft eene gemeente daartoe den treurigen moed, welnu, de weg daartoe staat open. Het rijk is bereid het beheer der stukken over te nemen. En zelfs, zooals de zaken thans staan, kosteloos. Wenscht de gemeente echter *vele* adviezen te ontvangen, dan zou zij zich wellicht kunnen verbinden, die te betalen, hetzij per stuk, hetzij bij wijze van abonnement.

Doch hoe het zij, in geen geval mag m. i. een oud archief ongeordend en feitelijk onbruikbaar achter slot en grendel gesteld worden. Het komt mij voor, dat zij, die dus handelen, eene zéér ernstige verantwoordelijkheid op zich laden, niet alleen tegenover zich zelven, maar ook tegenover anderen. Er is eene partij in den lande, die optreedt voor beperking van het eigendomsrecht in zooverre, dat het niemand vrij mag staan het hem behoorende goed, waarvan anderen nut kunnen trekken, ongebruikt te laten. In het onderhavige geval althans acht ik dien regel volkomen juist: het behoort niemand geoorloofd te zijn, om de bronnen van 's lands geschiedenis te verwaarloozen en langzamerhand ten onder te doen gaan. Dit is een publiek belang, waarvoor de staat behoort te waken. Neemt het kwaad meer en meer de overhand, dan acht ik het dus *den plicht* van den staat, de gemeenten te onteigenen van hetgene zij toonen niet op prijs te stellen, van hetgene zij zich niet waardig betoond hebben te behouden. Doch ook de staat kan niet voortdurend meer uitgaven op zich nemen, althans geene uitgaven, die bij de gemeenten behooren. Hij heeft slechts te waken voor het algemeene historische belang, doch de zuiver partikuliere finantiëele belangen, die de gemeenten bij hare archieven hebben, gaan hem niet aan. De gemeentebesturen mogen dus wel toezien, dat het in dergelijke gevallen billijk kan geacht worden, dat zij voor de gevraagde adviezen betalen, en indien ik wetgever ware, zou ik in deze gevallen zelfs zéér hooge retributiën vaststellen, als eene kleine vergoeding voor de hooge kosten van beheer, terwijl er niet de minste reden kan bestaan om de nalatige gemeenten te ontzien. Mochten de gemeentebesturen dan daarover klagen: habent quod sibi imputent!

Zoodoende kan op de eene of andere wijze voor de gemeente-archieven een bevredigenden toestand geschapen worden. Doch wij, M. H.! wat zullen wij doen tegenover de stemmen, die van alle zijden uit het publiek opgaan om ons te verwijten, dat onze werkzaamheid niets is dan „eene

niet onaardige liefhebberij" zonder praktisch belang, of hoogstens eene curiositeit of manie, „een *eigenaardige* werkkring, waarbij men niet licht meer tot iets anders komt"? Zullen wij er in berusten, dat men blijft meenen, dat alleen een onpraktisch mensch volle bevrediging in het archivariaat vinden kan? Ik voor mij zal dit *nooit* toegeven. Een onpraktisch mensch is, waar hij ook geplaatst is, geene produceerende, scheppende kracht, geen man van initiatief, en dat is niet de schuld van zijne betrekking, maar zijne eigene. Ik houd mij aan het gulden woord, dat onze ACQUOY eenmaal over een verwant onderwerp uitsprak en dat ik wel met groote letters boven de poort van elk archief zou willen plaatsen: „Neen!" zoo riep hij uit, „(onze archieven) zijn niet dood, maar zij leven, als de mensch maar leeft, die ze gebruikt." Zoo is het inderdaad; maar toch bestaat er eenige aanleiding voor de misvatting, die er bij het algemeen over den werkkring der archiefbeambten bestaat. Onze werkzaamheid is eene zuiver wetenschappelijke: evenals de hoogleeraar der geschiedenis hebben wij de roeping, om de wederopstanding van het verleden in de voorstelling van het heden te bevorderen. Ik merkte op, dat onze werkkring zelf reeds medebrengt, die kennis aan te wenden in het belang der praktijk. Maar ook deze praktische werkzaamheid brengt ons toch niet buiten de wanden onzer studeerkamers. Terwijl de hoogleeraar, de rechter, de arts, zoo dikwijls hij zijne verworvene kennis moet gebruiken, naar buiten optreedt en met anderen in aanraking komt, is dit met ons niet het geval en wij lijden daardoor in de publieke opinie: men gaat lichtelijk meenen, dat onze werkzaamheid ook niet van praktisch belang is. Mij dunkt, hierin ligt voor ons eene vingerwijzing. Het is wenschelijk, dat wij trachten op de een of andere wijze onze in de archieven verkregene kennis ook *buiten* de muren van het archiefgebouw nuttig te maken voor de praktijk. Op verschillende wijzen kan dit geschieden. De historicus melde zich aan als privaat-docent; de jurist stelle zich beschikbaar als rechter-plaatsvervanger; de paleograaph zal wellicht als expert willen optreden; meer dergelijke bezigheden zullen ongetwijfeld te vinden zijn. En de besturen van staat en gemeenten, die zoo karig zijn met hunne bezoldigingen, behooren met vreugde de gelegenheid aan te grijpen, om de positie van hunne ambtenaren zoodoende te verbeteren zonder eigene geldelijke opofferingen. Ik vertrouw, dat zij dit ook zullen doen — mits (en dit behoort op den voorgrond te staan) er behoorlijke, stellige en nauwkeurig omschrevene waarborgen verkregen worden, dat deze bijkomende bezigheden de waarneming van het ambt, dat de hoofdzaak is en blijven moet, niet zullen benadeelen.

Doch ook tot hen, die zich niet aangetrokken gevoelen tot het bekleeden eener tweede openbare betrekking of daartoe niet in de gelegenheid zijn, zou ik de opwekking willen richten: Weert u! weert u met alle macht tegen het verwijt van nutteloosheid en praktische onbruikbaar-

heid: ook op ons eigen gebied valt veel te doen om het publiek te overtuigen, dat wij niet alleen werkelijk iets doen, maar ook iets, waarvoor men buiten streng wetenschappelijke kringen iets voelen kan! Bedenkt, dat de wederopstanding van het verleden *in zijn vollen omvang* onze roeping is! Werpt u op de kunstgeschiedenis, zoowel van de beeldende kunst als van de muziek, die zoozeer aan de orde van den dag is: gij zult zien, dat uwe eigene studiën daardoor zullen worden opgevrolijkt en winnen in realiteit! Tracht een museum van oudheden te stichten bij uw archief, of zoo er een is, tracht het levend te maken voor de burgerij! Treedt op in de provinciale genootschappen en neemt een werkzaam deel in hare publicatiën: gij zijt de aangewezene mannen om haar ziel en leider te zijn; en gelukt u dit, dan zijt gij zeker althans van éénen kring in de stad uwer inwoning, die u steunt. Doch bovenal: stelt uw licht niet onder de korenmaat; deelt mede aan het publiek wat gij gevonden hebt, en tracht het te doen in aangenamen vorm! Geeft rijpe vruchten in tijdschriften, of publiceert althans allerlei piquante zaken, zooals gij ze elken dag in overvloed vindt, in dag- en weekbladen! In ieder geval, laat iets van u hooren en laat uw naam genoemd worden in de stad en in het land; doch zorgt, dat de klank zuiver zij!

Maar het allereerste zij toch ons allen onze eigenlijke beroepsplicht. Het geve geene aanleiding tot misvatting, wanneer ik aanraad, ook daarbij niet te veel het daglicht te schuwen. Laat het openlijk blijken, dat wij werkzaam zijn! Het hindert mij, wanneer er gezegd wordt, dat de archivarissen „ongecontroleerd" zijn, dat zij „niet gehaast worden". Ik gevoel, wat dit zeggen wil, en ik zou willen antwoorden: „Welnu, men controleere ons, meer en strenger dan tot nu toe; men haaste ons, mits met oordeel en verstand! Het zal blijken, dat wij niet ledig hebben gezeten!" Ik geloof inderdaad, dat dit in ons eigen belang zal zijn. Wij zijn overtuigd, dat wij de controle niet behoeven te schuwen: moge dit blijken in het openbaar en dat het uit zij met algemeene praatjes en verdachtmakingen, zooals ik zooeven aanduidde.

Gelooft mij, M. H.! de storm, die thans woedt, is voorbijgaande: hij is slechts een nagalm van oude toestanden en oude denkbeelden. Ons ambt is eerst sedert weinige jaren als een ernstig staatsambt erkend: het moet zich zijne plaats in de algemeene schatting nog veroveren. Maar het *zal* dat doen, ik ben er zeker van, als wij, M. H.! op onzen post zijn!

Opleiding van archivarissen in Pruisen.

In den 2en jaargang van dit tijdschrift p. 100 is medegedeeld, dat maatregelen in overweging waren, om de beambten aan de Pruisische staatsarchieven behoorlijk voor den dienst voor te bereiden. Toevallig vernam ik onlangs, dat deze maatregelen thans reeds uitgevoerd zijn. Bij besluit

van 6 April 1894 is bepaald, dat voortaan alleen geëxamineerde candidaten bij de staatsarchieven zullen aangesteld worden, en zijn de vereischten voor dit examen vastgesteld. Prof. A. NAUDÉ te Marburg, een van hen, die met de uitvoering van het besluit belast zijn, had de goedheid mij een exemplaar van dit besluit toe te zenden en ik acht het belangrijk genoeg om het hier te doen afdrukken. Ter toelichting kan dienen, dat de voorbereiding voor het examen kan geschieden daar, waar de examinandus wil, doch natuurlijk aan eene hoogeschool. Intusschen worden alleen te Marburg bepaaldelijk voor de aanstaande archiefbeambten cursussen over de hulpwetenschappen der geschiedenis (paleographie, diplomatiek, chronologie) en over archiefwetenschap met praktische oefeningen gehouden. Dit onderwijs is ingericht op een verblijf aan de hoogeschool van minstens 3 jaren; maar den student blijft gedurende dezen tijd overvloedig gelegenheid om zich ook voor andere vakken te bekwamen. Prof. NAUDÉ acht het wenschelijk, met het oog op het betrekkelijk kleine aantal archiefbetrekkingen, dat zij zich tegelijk voorbereiden voor een ander staatsexamen, dat de bevoegdheid verleent om als docent in de geschiedenis aan een gymnasium op te treden. Op den duur zal dit echter wellicht niet noodig zijn, daar men verwacht dat spoedig ook gemeenten en partikulieren alleen geëxamineerde archivarissen zullen aanstellen. De examencommissie bestaat uit de professoren LEONHARD (rechtsgeleerdheid), NAUDÉ (geschiedenis), SCHRÖDER (Duitsch) en KEHR (paleographie en diplomatiek) onder praesidium van den directeur van het staatsarchief te Marburg, Archivrath KÖNNECKE, die het college over archiefwetenschap geeft en de praktische oefeningen leidt.

Het was te verwachten, dat het in Pruisen eerlang tot eene regeling van de voorbereiding der archiefbeambten komen zou. In Beieren toch bestaan dergelijke cursussen sedert 1882 (zie Archievenblad. I p. 16), te Parijs reeds veel langer. Het kan niet anders, of het peil der archiefbeambten moet tengevolge van dezen maatregel belangrijk verhoogd worden. De historiographie zal ongetwijfeld door den maatregel gebaat worden; immers het is van het grootste belang, dat de archivarissen, die berichten over de meest verschillende rechtsverhoudingen en sociale toestanden onder de oogen krijgen, door veelzijdige voorbereiding in staat gesteld worden het belang daarvan te waardeeren. Met bijzondere ingenomenheid begroet ik daarom de vermelding in het statuut, zij het ook niet als examenvak, van staathuishoudkunde, finantiewezen en kunstgeschiedenis. Daardoor wordt de aandacht der aanstaande archiefbeambten van zelf op deze vakken gevestigd: zij zullen de gegevens, die hun daarover ter hand komen, lichter opmerken en beter begrijpen. Een krachtig middel om den bloei van Wirthschaftsgeschichte en Kulturgeschichte te bevorderen!

S. MULLER FZ.

BEKANNTMACHUNG betreffend die akademische Vorbildung und die Prüfung der Archiv-Aspiranten. (*Deutscher Reichs-Anzeiger und Königlich Preussischer Staats-Anzeiger Nr.* 85 *vom* 11 *April* 1894.)

I. Behufs zweckmässiger Vorbereitung auf den preussischen Staats-Archivdienst werden die Aspiranten auf die Beachtung nachstehender Gesichtspunkte hingewiesen:

1) Zum Verständnisz des Wortinhalts der archivalischen Dokumente bedarf es eingehender Vertrautheit mit Paläographie, Diplomatik und Chronologie, sowie ausreichender Kenntnisse in den darin zumeist gebrauchten Sprachen, Lateinisch, Mittelhochdeutsch, Mittelniederdeutsch und Französisch.

2) Zur richtigen Auffassung und Verwerthung des Sachinhalts der Dokumente gehört ferner die Kenntniss der Geschichte Deutschlands im Mittelalter und in der Reformationszeit, der Geschichte Brandenburg-Preussens in älterer und neuerer Zeit, der deutschen Territorialgeschichte in Uebersicht und der mittelalterlichen Kunstgeschichte.

3) Aus dem Gebiete der Rechts- und Staatswissenschaften müssen hinzutreten: als allgemeine Einführung Encyclopädie des Rechts oder Institutionen des Römischen Rechts, ferner deutsche Staats- und Rechtsgeschichte, deutsches Staatsrecht, preussisches Verwaltungsrecht und dessen Geschichte, Kirchenrecht, Nationalökonomie und Finanzwissenschaft.

4) Endlich ist dem Archivbeamten unentbehrlich das genaue Verständniss der Archivwissenschaft und der praktischen Archivkunde.

5) Den Archiv-Aspiranten wird daher die Anhörung von Vorlesungen über die zu 1—4 bezeichneten Disziplinen und die Theilnahme an Uebungen aus dem Gebiete derselben empfohlen. Insbesondere ist es unerlässlich, dass dieselben mit Erfolg mindestens zwei Semester einem Seminar für die historischen Hilfswissenschaften, zwei Semester einem historischen, ein Semester einem deutsch-philologischen Seminar als Mitglieder angehört und mindestens ein Semester an Uebungen über Archivkunde theilgenommen haben.

6) Im übrigen bleibt die Auswahl, sowie die Reihenfolge der Vorlesungen dem Ermessen der Aspiranten überlassen.

7) An der Universität Marburg ist ein Seminar für geschichtliche Hilfswissenschaften mit der besonderen Aufgabe errichtet, bei seiner Thätigkeit auf diesem Wissenschaftsgebiete vorzugsweise auf die Ausbildung von Archiv-Aspiranten Bedacht zu nehmen. Auch werden seitens des Staats-Archivars des Marburger Staats-Archivs an der dortigen Universität Vorlesungen über Archivwissenschaft und praktische Uebungen zur Vorbereitung auf den Archivdienst gehalten.

Es hat dies jedoch nicht den Zweck, das Studium an der Universität

Marburg für die Archiv-Aspiranten obligatorisch zu machen. Vielmehr steht denselben die Wahl der Universität innerhalb des Reichsgebietes frei.

8) Die Dauer der Studienzeit ist mindestens auf sechs Semester, wenn irgend möglich aber auf sieben oder acht Semester zu bemessen.

II. Die Zulassung zum Archivdienste ist von der Ablegung einer Prüfung abhängig. Dieselbe erfolgt nach Massgabe der von dem Präsidenten des Staats-Ministeriums erlassenen, in der Anlage beigefügten Prüfungsordnung vom heutigen Tage.

Berlin den 6 April 1894.

Der Präsident des Staats-Ministeriums,	Der Minister der geistlichen, Unterrichts- und Medizinal-Angelegenheiten,
Graf zu Eulenburg.	Dr. Bosse.

Prüfungsordnung für die Archiv-Aspiranten.

§ 1. Die Prüfung der Archiv-Aspiranten erfolgt durch die in Marburg eingerichtete Prüfungskommission.

§ 2. Die Prüfungskommission besteht aus dem jeweiligen Staats-Archivar des dortigen Staats-Archivs und vier Professoren der Universität, welche vorzugsweise dem Kreise der Vertreter der Geschichte, der Rechtswissenschaft, der historischen Hilfswissenschaften und der deutschen Philologie zu entnehmen sind.

Die vier akademischen Mitglieder der Kommission werden von der Archivverwaltung im Einvernehmen mit der Unterrichtsverwaltung auf drei Jahre ernannt. Scheidet eines derselben während dieser Zeit aus, so wird ein Ersatz für die Restzeit bestellt.

§ 3. Der jeweilige Direktor der Staats-archive ist Ehrenvorsitzender der Kommission. Er führt, wenn er anwesend ist, den Vorsitz, nimmt die Aufsicht über die Geschäftsthätigkeit der Kommission wahr und hat das Recht, jeder Zeit Berichte von derselben zu erfordern und sich ihre Akten vorlegen zu lassen.

§ 4. Für die regelmässige Geschäftsführung der Kommission wird von der Archivverwaltung im Einvernehmen mit der Unterrichtsverwaltung eines der akademischen Mitglieder zum Vorsitzenden bestellt. Der Vorsitzende entscheidet über die Zulassung der Kandidaten zur Prüfung, setzt die Prüfungstermine an, leitet die Prüfungen, führt das Geschäftsjournal, zeichnet die geschäftliche Korrespondenz und verwahrt die Akten der Kommission.

§ 5. Die Meldung zur Prüfung ist dem Vorsitzenden der Kommission einzureichen.

Derselben sind beizufügen:

1) das Reifezeugniss eines deutschen humanistischen Gymnasiums,

2) die akademischen Abgangszeugnisse, aus welchen hervorgeht, dass der Kandidat mindestens sechs Semester an einer Universität des deutschen Reichs studiert hat,

3) der durch persönliche Zeugnisse der akademischen Lehrer zu erbringende Nachweis, dass er mit Erfolg mindestens zwei Semester einem Seminar für die historischen Hilfswissenschaften, zwei Semester einem historischen, ein Semester einem deutschphilologischen Seminar als Mitglied angehört und mindestens ein Semester an Uebungen über Archivkunde theilgenommen hat,

4) eine ärtzliche Gesundheidsbescheinigung,

5) das Zeugniss über die Militärverhältnisse,

6) fünfzig Mark Prüfungsgebühren.

§ 6. Die Prüfung ist eine mündliche und erfolgt in dauernder Anwesenheit sämmtlicher Mitglieder der Kommission.

§ 7. Sie erstreckt sich auf deutsche, für die neuere Zeit insbesondere preussische Geschichte, auf deutsche Rechtsgeschichte, auf preussische Staats- und Verwaltungsrecht und deren Geschichte, sowie auf die historischen Hilfswissenschaften, wobei Fragen über die Kenntnisse des Kandidaten in der lateinschen, mittelhoch- und mittelniederdeutschen sowie in den französischen Sprache anzuschliessen sind.

Hat der Kandidat an den von dem Staats-Archivar geleiteten Uebungen in der Archivkunde theilgenommen oder unter dessen Leitung bereits im Staats-Archiv praktisch gearbeitet, so hat der letztere am Schluss der Prüfung über die Fortschritte desselben in der Archivkunde zu berichten.

§ 8. Im allgemeinen geht die Aufgabe der Prüfung dahin, nicht so sehr den Besitz eines weitläufigen Memorierstoffs bei dem Kandidaten zu erkunden, als sich zu überzeugen, dass er die Sicherheit der wissenschaftlichen Methode, die Gewöhnung an klare Begriffe und einsichtige Anschauung nebst ausreichender Literaturkunde und damit die Fähigkeit zu selbstständigem wissenschaftlichen Weiterlernen erlangt habe.

§ 9. In der Prüfung über deutsche Geschichte erscheint es angemessen, sich zunächst mit der Entwickelung des alten Kaiserthums übersichtlich zu beschäftigen. Dann ist näher auf die preussische Geschichte seit 1640 einzugehen und zwar vorwiegend auf die allmähliche Erhebung des Staats durch Kriege und auswärtige Politik, seine Stellung im deutschen Reich und später im deutschen Bunde, sowie die Entstehung des neuen Reichs.

§ 10. Wenn der Prüfung in der politischen Geschichte hier vornehmlich die Entwickelung des Reichs und der auswärtigen Politik zugewiesen wird, so bleibt für die Prüfung in der Rechtswissenschaft die Entwickelung der deutschen Territorien und ihrer inneren Zustände vorbehalten. Auch hier sind die Verhältnisse des früheren Mittelalters nur summarisch zu behandeln; etwas ausführlicher kann auf die Rechtsverhältnisse und die

Verwaltung eines fürstlichen Territoriums im 15 oder 16 Jahrhundert eingegangen werden. Das Hauptthema aber bildet die Entwickelung des inneren Staatsrechts, der Verfassung und Verwaltung Preussens von 1640 bis auf die grossen Reformen der Gegenwart [1]).

§ 11. Wie sich versteht, bleibt die Auswahl der in der einzelnen Prüfung näher zu erörternden Abschnitte dieser grossen Gebiete dem Ermessen der Examinatoren ebenso wie etwaige Modifikationen der Abgrenzung zwischen der Prüfung in der Geschichte und Rechtswissenschaft ihrer Verständigung überlassen. Das wesentliche ist nur, dass dabei der praktische Zweck der Prüfung, die Vorbereitung zu dem Archivdienst, nie aus dem Auge verloren wird.

§ 12. Nach demselben Grundsatz ist in der Paläographie zu verfahren. Die älteren Schriften kommen nur insoweit in Betracht, als sie grundlegend für die spätere Entwickelung gewesen sind. Für den künftigen Archivar ist die Hauptsache, dass er sich die Fähigkeit erworben hat, die Dokumente aus dem 13 bis 16 Jahrhundert rasch und sicher zu lesen und zu verstehen. Zum Erweise dafür ist ihm in der Prüfung ein passend ausgewähltes Dokument in lateinischer und ein anderes in deutscher Sprache vorzulegen. In der Diplomatik ist aus demselben Grunde weniger Gewicht auf die älteren Kaiser- oder Papstdiplome, als auf die späteren fürstlichen, Kloster- und Privaturkunden zu legen. In der Chronologie kommt es wesentlich auf das christliche Kalenderwesen mit seiner Osterberechnung (Osterstreit, Ostertafeln), seinen Festen und Heiligentagen, seinen verschiedenen Jahresanfängen u. s. w. und demnach auf die Fähigkeit des Kandidaten an, mittelalterliche Datierungen gewandt und korrekt in den heutigen Kalender umzusetzen.

§ 13. Das durchschnittliche Zeitmass der Prüfung ist für jeden Kandidaten in der Geschichte und der Rechtswissenschaft auf je eine, in den historischen Hilfswissenschaften und Sprachen im ganzen auf zwei Stunden festgesetzt. Jedoch bleibt es der Kommission überlassen, falls sie in einem Prüfungstermine zwei Kandidaten zu prüfen für zweckmässig erachtet, die Dauer desselben auf sechs Stunden zu beschränken.

§ 14. Lassen die akademischen Zeugnisse eines Kandidaten erhebliche Lücken in der Reihe der erforderlichen Wissensgebiete erkennen, so kann die Kommission durch zusätzliche Fragen ermitteln, inwieweit diese Lücken durch Privatstudium ausgefüllt worden sind.

§ 15. Die Prüfung kann nach dem Ermessen der Kommission in einem Universitäts- oder in einem Archivraume abgehalten werden.

§ 16. Jeder Examinator giebt sofort nach beendeter Befragung sein

---

[1]) Het examen in dit vak wordt (in afwijking van het statuut) afgenomen door prof. Naudé niet door prof. Leonhard.

motiviertes Urtheil zu Protokoll. Auf Grund desselben werden die einzelnen Theile des Zeugnisses festgestellt.

Ueber das Gesammtergebniss der Prüfung, ob dieselbe genügend, gut oder mit Auszeichnung bestanden oder ob sie nicht bestanden ist, entscheidet ein Mehrheitsbeschluss der Kommission.

§ 17. Bei ungenügendem Ausfall kan die Prüfung nach Ablauf eines halben Jahres wiederholt werden.

Eine weitere Wiederholung ist nicht statthaft.

§ 18. Nach bestandener Prüfung wird dem Kandidaten das Zeugniss darüber ausgehändigt. Dasselbe wird von dem Vorsitzenden und dem Staats-Archivar unterschrieben.

§ 19. Ausnahmen von den im § 5 festgesetzten Erfordernissen und sonstigen einzelnen Bestimmungen der Prüfungsordnung zu gestatten, ist der Direktor der Staats-Archive befugt.

Die Prüfungskommission, welche mit dem Beginn des Sommer-Semesters 1894 zusammentritt, wird jedoch während des ersten Jahres ihrer Thätigkeit, ohne den allgemeinen Zweck ihrer Aufgabe aus dem Auge zu verlieren, bei der Beurtheilung des Studienganges des Kandidaten billige Rücksicht auf den bisherigen Mangel fester Prüfungsvorschriften nehmen und daher nach Umständen auch von der Beibringung des in § 5 Abs. 2 Nr. 3 erforderten Nachweises in einzelnen Stücken absehen.

§ 20. Diese Prüfungsordnung tritt am 1 April 1894 in Kraft. Auf Aspiranten, welche bereits vor diesem Zeitpunkte durch den Direktor der Staats-Archive in die Liste der Bewerber eingetragen sind, findet dieselbe keine Anwendung.

§ 21. Nach dem 1 April 1894 wird der Direktor der Staats-Archive nur auf Grund eines Zeugnisses über die bestandene Prüfung einen Bewerber in die Aspirantenliste aufnehmen.

Nach der Einberufung in den Archivdienst kann einem Kandidaten, der die Prüfung besonders gut bestanden hat, die sonst auf drei Monate festgesetzte unentgeltliche Prüfungszeit angemessen abgekürzt werden.

Berlin, den 6 April 1894.

Der Präsident des Staats-Ministeriums,
Graf zu Eulenburg.

Het familie-archief Hora Siccama.

Het Rijksarchief in Groningen heeft zich gedurende de laatste jaren in meer dan één belangrijke aanwinst mogen verheugen. Niet alleen werd in Juli 1893 eene kist met tot dusverre onbekende stukken door den Archivaris ten raadhuize ontdekt [1]), ook vóór dien tijd ontbrak het niet

[1]) Archievenblad 1893, p. 73.

aan bijdragen. En dan komt in de eerste plaats in aanmerking eene schenking door de erven wijlen Jhr. D. G. Hora Siccama van de Harkstede te Utrecht aan het Rijksarchief in Groningen gedaan. In 1891 en 1892 werden vanwege de familie S. een twaalftal kisten met handschriften, charters enz. (deels in bruikleen) ontvangen, welke bezending in Maart 1893 werd aangevuld door de overkomst van een aantal cartonnen doozen, op enkele uitzonderingen na, geheel met charters gevuld. Deze omvangrijke collectie bevat in hoofdzaak het familie-archief der bekende familiën Rengers, Ripperda en Siccama, met dien verstande evenwel dat tal van stukken daarbij zijn gevoegd welker herkomst of verband niet is nategaan, en die zelfs zoo talrijk zijn dat men nu en dan geneigd is aan een verzamelaar van professie te denken. De Rijksarchivaris in Groningen droeg mij op eene globale inventarisatie van die collectie te bewerkstelligen, en naar aanleiding van dat onderzoek wensch ik met een enkel woord van die verzameling nadere melding te maken.

De toestand waarin bedoelde stukken verkeeren is zeer voldoende. Blijkbaar hebben de opeenvolgende generatien der verschillende familien hunne bescheiden met zorg en op drooge plaatsen bewaard. Slechts zeer zelden — en dat wil bij deze hoeveelheid stukken iets zeggen — heeft een der documenten belangrijk door vocht of stof geleden, terwijl ook de zegels dikwijls goed zijn geconserveerd. Daarentegen was van orde in de verzameling nagenoeg geen spoor. Sommige quitantiën enz. waren tot bundels bijeengebonden doch het meerendeel der stukken lag in merkwaardige verwarring dooreen. Wel waren in dorso van sommige stukken sporen eener vroegere inventarisatie zichtbaar, doch deze orde was sinds lang zoo verstoord dat daaraan geen leiddraad kon worden ontleend. Uit deze omstandigheid vloeit tevens voort dat de eerste inventarisatie slechts globaal kon zijn, en eene nadere schifting op meer beschikbaren tijd moet wachten.

De inhoud van dit familie-archief is zeer uiteenloopend. Zoowel het private als het publieke character van vele leden der familien Rengers, Ripperda, Siccama e. a. spiegelt zich in meerdere of mindere mate daarin af. Tal van staatboeken, registers van huren en pachten, aanteekenboekjes van uitgaven en inkomsten, geheele bundels koopbrieven, obligatien en huwelijkscontracten, wisselen af met extracten uit de Resolutien van een of ander Zijlvest of Waterschap waarin een lid der genoemde familien bijna erfelijk zitting had. Niet minder veelvuldig is hun optreden als redger, zegelaar of collator van onderscheiden kerken. De meeste historische waarde heeft de laatste bezending van Julij 1893. Deze bestaat uit 1669 charters benevens enkele manuscripten. Onder deze laatste is belangrijk een chartularium of copiarium (± 1500) van het oude klooster ter Apel, waarin van elders onbekende stukken voorkomen. Ook mag de origineele chronijk van Johan Rengers van ten

Post, ten jare 1852 door Mr. H. O. Feith uitgegeven, en in goeden staat bij de bezending gevoegd, niet onvermeld blijven. Wat de charters betreft, vele geven opheldering over den oudsten toestand van gasthuizen, kerken en soortgelijke instellingen. Zoo is er de origineele fundatiebrief van St. Geertruidgasthuis te Groningen (Jacobi 1405) met bijbehoorend transfix d.d. 2 Nov. 1476, waarbij bisschop David van Bourgondie zekere aan dat gasthuis geschonkene voorrechten bevestigt; zoo vindt men een aantal oorkonden aangaande het in de oude geschiedenis van Groningen meermalen voorkomende Nydinge-goed, een leen van den Utrechtschen bisschop, welks juiste ligging tot dusverre onbekend was; zoo worden wij ingelicht omtrent de verhoudingen en overeenkomsten der oudste Zijlvesten b.v. dat der 3 Delfzijlen, en worden vele andere, met de oudste historie der provincie Groningen in verband staande, feiten bevestigd of opgehelderd. Het oudste stuk in de verzameling voorkomende draagt den datum 1246 in crastinum Epiphanie Domini, waarbij aan een der heeren Ripperda verschillende collatien in de Ommelanden worden toegekend. Dan, na de onderzoekingen van dr. Aem. Wybrands [1]) en van von Richthofen [2]) kan de echtheid van dat document moeielijk langer worden volgehouden, terwijl bij de bewijzen dier geleerden op inwendige gronden steunend, ook nog het uiterlijk voorkomen van het stuk kan worden gevoegd. Behalve de historicus zal ook de genealoog bij het raadplegen der vele huwelijkscontracten en het betrekkelijk groot aantal wel bewaarde zegels, menige ontbrekende schakel in de stamlijsten der Ommelander familien kunnen invoegen. Doch de geheele waarde van deze familiecollectie zal eerst dan naar eisch kunnen worden bepaald, wanneer de globale inventarisatie te eeniger tijd door eene definitieve rangschikking zal zijn vervangen.

Groningen, Juli 1894. C. P. L. RUTGERS.

[1]) de Abdij Bloemhof p. 204, § 99.
[2]) Fries. Rechtsgesch. II. p. 877.

VARIA.

Aan den heer LÉON SÉCHÉ, schrijver van *Les derniers Jansénistes*, werd reeds eenigen tijd geleden door de Fransche Regeering opgedragen een onderzoek in te stellen in het archief der kleine kerk te Utrecht naar vermoedelijk daar aanwezige bronnen voor de geschiedenis van het Jansenisme. Bekend toch is, dat indertijd veel wat in eigendom behoorde aan het klooster Port Royal naar Amersfoort werd overgebracht. Verondersteld wordt nu, dat daar en in Utrecht, opzettelijk of bij toeval, een en ander in geschrift bewaard gebleven is, wat herinnert aan de Fransche theologen, die, als appellanten der Pauselijke bul „Unigenitus", in 1713 hierheen zijn uitgeweken.

Gedrukt en uitgegeven bij ERVEN B. VAN DER KAMP te Groningen.

1894/5. No. 3.

Nederlandsch Archievenblad.

Orgaan van de VEREENIGING VAN ARCHIVARISSEN in Nederland.

Goedgekeurd bij Kon. besl. van 29 Sept. 1891.

IN MEMORIAM.

Den 27 Juli 1894 overleed te Rotterdam de rijksarchivaris in Zeeland, Mr. JACOB PIETER NICOLAAS ERMERINS. Geboren te Franeker den 22 September 1832 uit het huwelijk van den hoogleeraar Dr. JAN WILLEM ERMERINS en vrouwe ANNA MARIA KIEN, studeerde hij aan de hoogeschool te Groningen en werd aldaar den 12 November 1855 bevorderd tot meester in de beide rechten.

Zeeland, het land zijner vaderen, waar de naam ERMERINS zulk een bekenden klank heeft, trok hem aan en kort na zijne promotie begaf hij zich derwaarts. Na gedurende eenigen tijd procureur te zijn geweest, wijdde hij vervolgens vele tijd als burgemeester zijne krachten aan de belangen der gemeente Zierikzee. In die betrekking gaf hij blijken van belangstelling in de geschiedenis van zijn gewest en in de goede zorgen voor de bewaring der bronnen voor die geschiedenis. Als burgemeester stelde hij betere orde op het beheer van het archief der stad Zierikzee en gaf hij aan het publiek een kijkje in dat

archief, o.a. door de uitgave van een oorkonde betreffende MELIS STOKE, aldaar berustende. De Ned. Maatschappij v. Letterkunde benoemde hem ter wille zijner verdiensten op dat punt in 1887 tot haar medelid.

Toen in 1888 de rijksarchivaris in Zeeland, de heer J. P. VAN VISVLIET, was overleden, werd na eene langdurige vacature, met ingang van 1 Mei 1890, Mr. ERMERINS door den Koning tot diens opvolger benoemd. Gedurende slechts vier jaren is aan Mr. ERMERINS het beheer over het belangrijke archief van Zeeland opgedragen geweest. Welke werkzaamheden binnen de muren van het archiefgebouw in dien tijd zijn verricht, daarvan is door de wereld daarbuiten weinig vernomen. De vertimmering van de oude abdij te Middelburg, die de archieven huisvest, maakte tijdelijke verhuizingen in dat gebouw voortdurend noodzakelijk, met eene definitieve ordening en inventarisatie kon daarom moeilijk voortgang worden gemaakt. Het is aan Mr. ERMERINS, wiens gezondheid door een slepende ziekte werd ondermijnd, niet gegeven geweest zijne plannen ten opzichte van eene wetenschappelijke ordening van het archief van Zeeland ten uitvoer te leggen.

Als archivaris zal zijn naam daardoor niet lang in herinnering blijven; zijne collega's zullen echter zich gaarne voor den geest roepen den welwillenden, humanen en hoogstbeschaafden man, den gezelligen en gevatten kouter, den jovialen dischgenoot der jaarlijksche bijeenkomsten, die in onze vereeniging door woord en daad op de algemeene vergaderingen toonde hooge belangstelling voor die vereeniging te koesteren.

Berichten.

BENOEMD:
tot Rijksarchivaris in de provincie Zeeland, mr. R. FRUIN Th.A.zn, thans commies-chartermeester aan het Rijksarchief in de prov. Utrecht.

Eervol ontslag verleend aan mr. J. W. MULDER, als archivaris der gemeente Zwolle.

Het voorstel van Burgemeester en Wethouders der gemeente Zwolle, om een nieuwen archivaris te benoemen op een tractement van *f* 1200.— en aan den klerk een salaris van *f* 550.— toe te kennen, werd door den Raad in zijne vergadering van 3 Sept. j.l., na uitvoerige discussies verworpen met de meerderheid van één stem, en eveneens een voorstel om te onderzoeken of de klerk „geschikt en genegen is het archief in orde te brengen." Ten slotte werd aangenomen een voorstel van mr. VAN DIGGELEN tot benoeming eener commissie van drie leden „om de noodige voorstellen te doen in verband met het archief."

In zake de Roermondsche archieven-questie, waarover in een volgend nommer de heer A. J. Flament, rijksarchivaris in Limburg, eenige beschouwingen denkt te geven, vermelden wij eenvoudig het gebeurde.

Op den 2en Juli l.l. werd door den Rijksarchivaris in Limburg, A. J. Flament, uitvoering gegeven aan den last van Zijne Excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken, om de rijksarchieven te Roermond op het raadhuis berustend en bestaande voornamelijk uit: 1°. de bescheiden, afkomstig van het voormalig Souverein hof te Roermond; 2°. die van de Staten van het Overkwartier aldaar; 3°. die van het Souverein hof van Venlo en 4°. die van de rechterlijke bescheiden, krachtens de Fransche wet, in het gebouw van het voormalig „Tribunal de première instance," thans Arrondissements-Rechtbank, in het begin dezer eeuw of het laatst der vorige gedeponeerd. Toen die archieven grootendeels in twee wagens waren ingeladen en reeds door den Rijksarchivaris onder toeloop van een belangstellende menigte van alle standen verzegeld, werd door den Burgemeester de gemeenteraad vergaderd, en eerstgenoemde gemachtigd om tegen den rijksarchivaris Flament in kort geding te procedeeren, ten einde door den President der Arrondissements-Rechtbank te Roermond eene voorloopige bewaarplaats voor de betwiste archieven te doen vaststellen. Na veel beraadslagen werd den Commissaris der Koningin, ter uitvoering van 's Ministers besluit tegenwoordig, beloofd,

dat men de wagens onder protest zou laten volgen, doch nauwelijks was deze wederom naar Maastricht vertrokken, of er kwam tegenbevel, waarop den 6en Juli door den heer Hanlo, vice-president der Arrondissements-Rechtbank, de eisch der gemeente Roermond werd ingewilligd. Voor den gedaagde pleitten 's lands advocaat, mr. Thorbecke en de rijksadvocaat mr. Nijpels; voor de gemeente Roermond mr. Verscheure Sr.

Den 2en Aug. l.l. werden de archieven, hierboven sub 1° en 2° vermeld, uit de wagens geladen, in kisten gepakt, verzegeld en in een schuur van den oud-burgemeester Diepen geplaatst; de overige, in aantal het grootste, werden naar het Rijksarchief te Maastricht gevoerd. Dit alles op voorstel der gemeente Roermond.

In appel voor het Hof te 's Hertogenbosch werd omtrent deze zaak door den advocaat-generaal, mr. T. G. H. Reitsma, namens den procureur-generaal, een gemotiveerde conclusie genomen, waarvan de strekking was: „dat het den Hove moge behagen de uitspraak van den president, waartegen appel, op grond van diens incompetentie te vernietigen, subsidiair de oorspronkelijke eischeresse, thans geïntimeerde, in haren oorspronkelijken eisch tegen den oorspronkelijken gedaagde, thans appellant, niet ontvankelijk te verklaren, in beide gevallen met veroordeeling van den geïntimeerde in de kosten van beide instantiën."

Het Hof verwierp bij arrest van 13 Nov. j.l. het ingesteld appèl en bevestigde de aangevallen uitspraak, zoodat de gemeente Roermond zich voorloopig in het gelijk ziet gesteld, in dien zin dat de aldaar in de boven vermelde schuur geplaatste archieven voorloopig blijven, waar zij zijn.

In een vergadering van de Provinciale Vereeniging van Burgemeesters en Secretarissen in Zuid-Holland, 6 Oct. j.l. te Rotterdam gehouden, kwam ter sprake een rapport, betreffende de wenschelijk gebleken verbeteringen in de Gemeentewet.

Omtrent art. 103 lezen wij daar: „Achter het tweede lid diende te volgen de zinsnede: voor zoover deze niet aan een archivaris is opgedragen."

In de vergadering zelve ontstond hierover verschil van gevoelen, daar men den archivaris ondergeschikt wilde laten aan den gemeente-secretaris, terwijl anderen den secretaris niet verantwoordelijk wilden laten voor iets, waarvoor hij niet verantwoordelijk kan zijn. De uitslag was, dat met 22 tegen 15 stemmen werd besloten het artikel te behouden.

Het Utrechtsche rijksarchief-depôt heeft in de afgeloopene maanden opnieuw eene zéér belangrijke aanwinst verkregen. Zooals in den vorigen

jaargang is vermeld, ontving dit depôt onlangs door de welwillendheid van de gemeentebesturen van Deventer en Utrecht ruim 170 hoogst belangrijke bisschoppelijke charters uit de 14e en 15e eeuwen. Door deze gewichtige aanwinst werd de collectie der bisschoppelijke charters, die zich in het hoofddepôt (het archief van het Domkapittel) bevonden, op bevredigende wijze aangevuld. Doch dit hoofddepôt zelf was op bedenkelijke wijze gespoliëerd. Het was bekend, dat bij het tractaat van overdracht der temporaliteit van het Sticht (1528), bedongen was, dat de bisschop van Utrecht aan Karel V zou afgeven „libros feudorum (et) reddituum, ac chartas, registra, computationes et alias scripturas ad praemissa (nam. de temporaliteit van het Sticht) spectantes." Dientengevolge werden o. a. in 1533 en 1537 door het Domkapittel, in welks archief volgens eene overoude gewoonte de voornaamste bisschoppelijke charters berustten, aan den charterbewaarder van Holland Mr. Vincent Corneliss en aan den rentmeester-generaal Cornelis Anthoniss, afgegeven tal van charters, waarvan de lijsten en reçus nog gedeeltelijk in het archief van den Dom aanwezig zijn. Het gelukte onlangs de lijst dier stukken terug te vinden in twee registers uit het Utrechtsche archiefdepôt, afkomstig van de Registerkamer van Holland, blijkbaar opgemaakt na het overnemen der bisschoppelijke charters, die dan ook bleken volgens deze registers genommerd te zijn. Op deze wijze werd eene lijst van 129 bisschoppelijke charters bijeengebracht, waarvan althans verscheidene bewijsbaar in het Algemeene Rijks-archief berustten. Zijne Exc. de Minister van Binnenlandsche Zaken, met dezen stand van zaken in kennis gesteld, gelastte een onderzoek naar de nog in Den Haag aanwezige bisschoppelijke charters, wier terugbrenging naar het Utrechtsche archiefdepôt bij Zijner Exc'.s missive van 20 Juli 1894, K. W. no. 1597, bevolen werd. Dientengevolge ontving dit depôt onlangs 64 charters, afkomstig uit het bisschoppelijke archief; de overige stukken bleken verloren. Hoewel dus het getal der thans heroverde stukken veel kleiner is dan dat der onlangs uit Deventer en Utrecht ontvangene, maakt het groote belang van den inhoud deze aanwinst nòg gewichtiger. Er bevinden zich onder de nu ontvangene stukken twee pauselijke bullen, vijf keizerdiplomen, drie charters van pauselijke legaten, zes van bisschoppen. Tot de 11e eeuw behooren twee stuks (de bekende giftbrief van Groningen aan de Utrechtsche kerk en de onlangs ontdekte helft van een der giftbrieven van Drenthe), tot de 12e eeuw 1 stuk, tot de 13e 6 stuks, tot de 14e 22 stuks, tot de 15e 20 stuks, tot de 16e 6 stuks. De overige 7 stuks zijn dubbelen of vidimussen van oude charters, die het wellicht overweging zal verdienen naar Den Haag terug te brengen met de ter vervanging der afgegevene origineele charters bij het Domkapittel van ouds bewaarde vidimussen. Zoover is na te gaan zijn thans alle overblijfselen van het oude bisschoppelijke archief weder in het Utrechtsche depot bijeen. Slechts ééne omstandigheid tempert de

vreugde over dit resultaat. De thans ontvangene charters schijnen in de Hollandsche charterkamer niet te best bewaard geworden te zijn: althans zij verkeeren in een treurigen toestand, nog verergerd door onhandige reparatiën in het begin dezer eeuw. Wellicht zal het echter mogelijk zijn, daarin eenige verbetering te brengen.

Een naspel op de openingsrede „Pro domo."

Het kan niet worden gezegd, dat de openingsrede onzer jaarvergadering niet de aandacht heeft getrokken en geen indruk gemaakt. 450 exemplaren zijn er van verspreid geworden. De meeste groote bladen en enkele kleinere namen haar in haar geheel of uitgebreide fragmenten er van op, terwijl in sommige niet onwelwillende opmerkingen naar aanleiding daarvan werden gemaakt. In dit opzicht kan de Spr. over den uitslag tevreden zijn.

Niet in die mate over den loop, dien de zaken te Zwolle genomen hebben. Het eind-resultaat der in den gemeenteraad gevoerde beraadslagingen, waarbij ook de voorstanders eener goede regeling van het archief zich niet onbetuigd lieten, werd medegedeeld.

Wij kunnen niet nalaten daaruit ten behoeve der lezers van dit blad over te nemen een gedeelte der redevoering van mr. van Diggelen ter kenschetsing van de wijze, waarop deze zich naar aanleiding van het door onzen Voorzitter gesprokene meende te mogen uitlaten. Na een korte inleiding luidde zij, blijkens het officiëel verslag, als volgt:

„Spr. moet er echter op wijzen, dat ten aanzien der archivarissen een kleine stoot is gegeven aan het vertrouwen op die heeren en hun werkzaamheden. Iedereen zal zich herinneren, dat bij de indertijd hier gevoerde discussie zelfs door de meest besliste tegenstanders met veel waardeering is gesproken over de nu vertrokken archivarissen, met allen ernst over het archivariaat in verband met de belangen der gemeente. Wat is er echter eenigen tijd daarna gebeurd? Men heeft tegenwoordig allerlei bonden, die deze of gene hun ter harte gaande zaak verder zoeken te brengen. Zoo is er ook eene van archivarissen en in een algemeene vergadering dier heeren, onder voorzitterschap van mr. S. Muller Fz., archivaris te Utrecht, heeft de president zich veroorloofd van de hier gevoerde discussiën — discussiën waarbij waardeering en ernst voorzaten — een caricatuur te leveren. Hij heeft dit gedaan door een geheel verkeerde voorstelling te geven van het gesprokene en door het uit het verband rukken van hetgeen is gezegd door middel van citaten hier en daar uit het debat gegrepen. 't Was een oratio *Pro Domo.* De eerste eisch daarbij is zorg voor het eigen belang. Nu wil spr. gaarne

het „*chacun prêche pour sa paroisse*" toelaten, en hij zou zelfs geneigd zijn er over te zwijgen, al mocht er ook eens iets van zoo een vergadering uitlekken, wijl men tegenover dergelijke *boutades* niet te streng mag zijn. Hij zou zich daarbij gaarne laten leiden door de les, neergelegd in de woorden:

On pleure injustement des pertes domestiques,
Quand on en voit sortir der victoires publiques,

't geen met andere woorden weergegeven beteekent: de openbare zaak gaat boven de particuliere belangen, maar dat gaat hier niet. 't Is hier geen zaak, die gebleven is binnen de muren. Neen, de heeren archivarissen vonden de speech door mr. S. Muller Fz. gehouden zoo mooi, dat zij op voorstel van den archivaris te Assen besloten er in wijderen kring publiciteit aan te geven. Aan dit besluit is uitvoering gegeven. Er is een afzonderlijke brochure van verspreid.

In verschillende bladen heeft men het gevonden, meer of minder uitgebreid en ook het hier verschijnend dagblad heeft den inhoud door breede excerpten gepropageerd. Zoo bereikte spr. de rede in Marienbad, in de stille en vreedzame plaats, waar hij rust genoot en krachten hoopte te verzamelen om weder hier te verschijnen en te kunnen strijden voor de belangen der gemeente. Spr. werd er door in zijn vredigen rust gestoord.

Nu er die opzettelijke publiciteit aan is gegeven, staat men niet langer voor een *boutade*, die men kan ignoreeren, neen, men staat tegenover een aanval op een vergadering als deze minder gepast. 't Komt ook tegenover onze zusterstad Kampen niet te pas te zeggen: „'t Gebeurde niet te Kampen, maar dan toch in een stad die er dicht bij lag." Spr. erkent de juistheid van den eersten regel van het motto, 't welk hij in de *Pr. Ov. en Zw. Ct.* boven het stuk geschreven vond „Cet animal est très-méchant", maar met de daarop volgende regel „Quand on l'attaque il se défend", stemt hij allerminst in. Van een *attaque* was hier geen sprake. Neen, als hier een motto had moeten worden geplaatst, zou er geen beter geweest zijn dan *Cave Canem!* het waarschuwend voorschrift tegen kwaadaardige honden.

Het is hier de plaats niet alle beschuldigingen en onjuiste voorstellingen speciaal te weerleggen. Het is spr. voldoende om te doen uitkomen, dat de heeren archivarissen door dezen weg te volgen hun eigen zaak enorm hebben benadeeld. Sprekers vertrouwen is geschokt en de vrees gewettigd, dat de heeren de stukken in het archief zullen behandelen, zooals zij met de redevoeringen der raadsleden hebben omgesprongen, dat ze de stukken namelijk uiteen zullen scheuren en daaruit nemen wat hun past.

De discussies, in deze vergadering gehouden, hebben altijd — ook bij de meest besliste tegenstanders — ten aanzien èn van den persoon, èn van de zaak, èn ten aanzien van het belang der gemeente, èn ten opzichte

van het algemeen belang ernst geademd, en het is dan ook een door niets gemotiveerden uitval van mr. S. Muller Fz., als hij zegt: „sterk in hun onschendbaarheid als raadslid." Alsof er iets onbehoorlijks gezegd was, dat een lid dezer vergadering aan strafvervolging zou hebben blootgesteld, als het buiten de vergadering was gesproken! En tegen een vervolging door mr. Muller beschermt ook de gemeentewet niet. Spr. deelt de spijt van mr. S. Muller Fz., dat Bakhuizen van den Brink er niet meer is, om „de uitverkorenen der natie" met zijn onbluschbaren lach te vervolgen. De Ponsgod van professor van Vloten kon — als hij een critiek over onze discussies had geleverd — stellig een geestige, misschien zelfs wel een der zaak van de archivarissen ten goede komende critiek hebben geleverd en zoodanige critiek zou spr. hoogst welkom zijn geweest — vooral als daaruit voor ons, leden van den raad, leering ware te trekken."

Met het oog op deze „parlementaire redevoering" werd door mr. S. Muller Fz. in de *Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant* van 8 Oct. j.l. het volgende geplaatst:

„*Aan den Edelachtb. Heer* Mr. VAN DIGGELEN,
lid van den gemeenteraad te Zwolle.

Edelachtbare Heer!

Eerst dezer dagen werd ik door het officieele verslag bekend met het door u ter raadsvergadering van 3 September ll. gesprokene naar aanleiding van de toespraak, waarmede ik de jaarvergadering der archivarissen in Juni ll. heb geopend. Tot mijn groot leedwezen (want ongaarne kom ik op de zaak terug) moet ik een woord van protest richten tegen het door u in het midden gebrachte.

Tweemaal in den loop uwer rede doet u mij de eer mijne woorden (tusschen aanhalingsteekens) af te laten drukken. Het spijt mij te moeten verklaren, dat *beide* citaten (niettegenstaande de aanhalingsteekens) onjuist zijn. De eerste mededeeling is geheel niet van mij, maar ontleend aan een der dagbladen, dat deze opmerking maakte *naar aanleiding van* mijne toespraak; in het tweede citaat is door u eene niet onbelangrijke wijziging aangebracht. Wanneer ik thans beweerde: „Ik heb mijn vertrouwen in de rechterlijke macht verloren; want zie eens, hoe lichtvaardig deze heeren oordeelen en hoe onbetrouwbaar de gegevens zijn, die zij leveren!" dan zoudt gij mij waarschijnlijk (niet zonder reden) helder uitlachen. Toch handelt gij zelf niet anders tegenover mij, wanneer gij op grond van eenige onjuistheden, die door mij gezegd zouden zijn, adviseert tegen de aanstelling van een archivaris te Zwolle.

Ik zou dit zeer onbeduidende feit niet hebben gereleveerd, wanneer ik

er niet aanleiding in vond tot het maken van een paar opmerkingen. Het door u willekeurig veranderde citaat is dat, waarin ik zeg, dat UEd.achtb. „sterk in *zijne* onschendbaarheid als raadslid" over den thans afgetreden gemeente-archivaris eene onvriendelijke opmerking hebt gemaakt. Ik bedoelde daarmede geenszins (hoewel ik erken, dat de bewoordingen tot de misvatting eenige aanleiding konden geven), dat deze onvriendelijke bewoordingen, buiten den raad geuit, u aan een strafvervolging hadden kunnen blootstellen, maar alleen, dat het voor een ambtenaar ondoenlijk is op te komen tegen dergelijke kwetsende appreciaties van zijn werk, wanneer die in het openbaar zonder nader bewijs worden uitgesproken door een zijner superieuren. Hetgeen ik naar aanleiding van deze appreciatie meende te mogen zeggen, gold derhalve *uitsluitend u persoonlijk*, die de gewraakte uitdrukking gebruikt hebt. Thans evenwel, nu gij in het raadsverslag deedt afdrukken, dat ik gesproken zou hebben van raadsleden „sterk in HUN onschendbaarheid", heeft het allen schijn, alsof ik een aanval zou gericht hebben *tegen den gemeenteraad*. En het is tegen dezen onjuisten schijn (waaraan eenigen uwer ambtgenooten in den verderen loop van het debat bleken te gelooven), dat ik met kracht wensch te protesteeren.

Mijne toespraak is *geenszins* gericht tegen den raad van Zwolle, waarvan trouwens eene zéér sterke minderheid gestemd heeft tegen *alle* maatregelen, die ook naar mijne overtuiging schadelijk zijn voor de belangen van het archief, en waarvan slechts zeer enkelen vóór dergelijke maatregelen gesproken hebben. Zij is zelfs niet eens uitsluitend gericht tegen leden van dit college, want velen der door mij besprokene gezegden zijn reeds eenige jaren geleden buiten Zwolle geuit. Mijne toespraak moge gesteld zijn *naar aanleiding van* woorden, door enkele Zwolsche raadsleden in het verleden voorjaar gesproken, die woorden waren slechts de laatste druppels, die een reeds lang vollen emmer deden overloopen. Ik heb mij niet veroorloofd te beoordeelen, in hoeverre er in de gegevene omstandigheden (die mij volkomen onbekend zijn) voor den Zwolschen raad aanleiding bestond, om zeker besluit te nemen betreffende zijn archief. Maar ik meen volkomen recht te hebben, om stellingen, die in het algemeen, zonder verwijzing naar bepaalde omstandigheden, in het openbaar worden geuit over het belang van archieven en hun beheer, even algemeen en zonder iemand te noemen, te bespreken en zoo noodig te weerleggen.

Heb ik daarbij inderdaad, zooals u beweert, mij veroorloofd „van de discussien een carricatuur te leveren?" Wanneer u u de moeite wilt geven, niet het verslag in de dagbladen te lezen, maar mijn stukje zelf (dat voor 25 cents te verkrijgen is bij de firma Erven B. van der Kamp te Groningen), dan zult u, vertrouw ik, deze aantijging terugnemen. Ik heb elk der gebezigde argumenten, waarop het aankwam, woordelijk aangehaald en achtereenvolgens sine ira et studio uitvoerig besproken. Dat

ik vooraf van enkele te Zwolle en elders gebezigde argumenten, die door vorm of inhoud beneden kritiek waren, een klein ruikertje gevormd heb en mij daarvan met een enkel woord heb afgemaakt, wie, die mijne toespraak las, zal mij dit ten kwade duiden? Er was, naar uwe meening, in de bedoelde raadsvergadering „zelfs door de meest besliste tegenstanders met veel waardeering gesproken over de nu vertrokkene archivarissen," — er was „niets onbehoorlijks gezegd." Ik heb dien indruk van het gesprokene niet gekregen. Waarschijnlijk zijt gij van oordeel, dat er ook ditmaal „niets onbehoorlijks gezegd is." Toch acht ik het mogelijk, dat anderen deze meening niet zullen deelen, als zij vernemen, hoe gij mij beleefdelijk aanduidt als een „kwaadaardigen hond," en hoe gij zelfs overledenen niet spaart! Natuurlijk hebt gij door deze uitingen u willen verdedigen tegen het verwijt, dat gij alleen ondergeschikten met uw fijnen scherts vervolgdet. Ik verleen u daarvan gaarne akte. Overigens wil het mij voorkomen, dat dit niet het genre is, waarin gij het gelukkigst zijt; doch om mijnentwil verzoek ik u, u vooral niet te geneeren: *dergelijke* allocuties verstoren mijne gelijkmoedigheid geen oogenblik!

Vergun mij ten slotte nog ééne opmerking. Ik kan er in komen, dat het u en uwen medeleden verdriet, telkens nieuwe archivarissen te zien optreden, die zich weder met veel tijd en moeite moeten inwerken in het archief, voordat zij zich ernstig met de regeling daarvan kunnen bezighouden, — ik kan er in komen, al mag het u niet verwonderen, dat de titularissen in sommige omstandigheden een goed heenkomen zoeken. Maar het verwondert mij toch, dat u en eenigen uwer ambtgenooten, zoozeer doordrongen van de tekortkomingen der archivarissen, in ernstige overweging genomen hebt om het beheer van het archief toe te vertrouwen aan den klerk. Ik bid u, hoe zou deze persoon, wiens speciale vorming voor zijne taak geheel afhankelijk is geweest van den archivaris, dien gij wantrouwt, de noodige kundigheden hebben verkregen, die hem geschikt zouden gemaakt hebben om zijnen leidsman te vervangen? De klerk van het Zwolsche archief is mij volkomen onbekend; ik erken, dat ik een overweldigenden indruk van zijne bekwaamheden heb gekregen, nu ik uit den mond van een uwer ambtgenooten mocht vernemen, dat hij in 3 jaren tijds (op een tractement van *f* 250!) gelegenheid gevonden heeft, om bij zijne drukke archiefwerkzaamheden nog Latijn te leeren. Maar toch meen ik u in ernstige overweging te moeten geven, hem *in geen geval* met de leiding van het archief te belasten. Met klappers maken is de zaak geenszins ten einde, en het gevaar is groot, dat deze niet wetenschappelijk voorbereide ambtenaar de orde, die nog in uw archief mocht bestaan, verstoren en eene goede ordening voor goed onmogelijk maken zal — of althans zóó moeielijk, dat de aangebrachte schade eerst in *lange* jaren met *groote* geldelijke offers zal kunnen worden hersteld. Indien men van oordeel is, dat de finantien der gemeente de aanstelling

van een deskundigen ambtenaar niet toelaten, dan blijft naar mijne innige overtuiging voor hen, die inderdaad hart hebben voor het archief, slechts één weg open: het te sluiten in de hoop op betere tijden!

Ik heb de eer enz."

De organisatie van het archief van Keulen.

Ter gelegenheid van de onlangs te Keulen gehouden vergadering van het Hansische Geschichtsverein, die samenviel met het leggen van den eersten steen van een prachtig gebouw voor het stadsarchief en de stadsbibliotheek van Keulen, werd aan de leden van het Verein eene „Festschrift" aangeboden. In dit boekje, versierd met plannen van het nieuwe gebouw, geeft de archivaris van Keulen Dr. J. Hansen een overzicht van het stedelijk archief, voorafgegaan door een kort woord over de nieuwe indeeling daarvan. Dr. Hansen verhaalt, hoe de oude organisatie van het archief, die nog tot 1857 schijnt in stand gehouden te zijn, daarna aanvankelijk gedurende eene periode van verwaarloozing, later onder het beheer van den als schrijver verdienstelijken Dr. Ennen geheel werd vernietigd. Dr. Höhlbaum (thans hoogleeraar te Giessen), die sedert zijne aanstelling als archivaris in 1880 zich hoogst verdienstelijk heeft gemaakt voor de herleving van het archief, heeft reeds spoedig (1883) eene nieuwe organisatie ontworpen. Deze organisatie was gegrond „auf einem sachlichen Eintheilungsprincip" en verdeelde het archief in eenige afdeelingen, die ten doel hadden, om de betrekkingen der stad tot de Hanse, het rijk en het aartsbisdom toe te lichten en eindelijk in de vierde plaats alles te omvatten, wat op de inwendige toestanden der stad betrekking had. Reeds Höhlbaum, die vasthield aan „eine streng sachliche Gliederung des Archivs", zag zich genoodzaakt, naast zijne vier hoofdafdeelingen twee andere te bestemmen voor de in het Keulsche archief ingelijfde archieven van het Hanse-kantoor te Brugge en van het klooster Lond. Zijn opvolger Dr. Hansen is nu echter in deze richting verder gegaan. Bij de bewerking van het archief heeft hij het onhoudbare eener „sachliche Eintheilung" voor een archief ingezien, en is hij allengs tot geheel andere resultaten dan zijn voorganger gekomen. Met groote ingenomenheid vermeld ik, dat onze Keulsche ambgenoot (natuurlijk zonder iets van onze beraadslagingen te weten) toch *geheel dezelfde* conclusiën heeft geformuleerd, die in onze voorlaatste vergadering nagenoeg eenstemming werden aangenomen. Ziehier wat hij schrijft[1]:

„Im Verlauf der Ordnungsarbeiten hat sich gezeigt — und zwar ganz besonders, seit nach Höhlbaums Abgang die Bearbeitung der Aktenbestände an Stelle der Urkunden in den Vordergrund getreten ist — dass

(1) *Ik* spatiëer hier en daar.

die Eintheilung nach sachlichen Gruppen sich nicht aufrechterhalten liess. So einfach und praktisch sie auf den ersten Blick erscheinen, so manche Vortheile sie auch für gewisse Untersuchungen bieten mag, so würde ihre gewaltsame Verwirklichung die Benutzbarkeit des Archivs im allgemeinen sehr beeinträchtigen. Und ohne Gewalt ist sie nicht zu verwirklichen. Jede Eintheilung eines Archivs nach einem sachlichen Eintheilungsprincip kommt mit sich selbst in einen unlösbaren Widerspruch; der Inhalt der Aktenstücke selbst widersetzt sich sachlicher Gliederung; wie viele Aktenstücke können mit gleichem Recht ihren Platz in zwei und mehreren dieser sachlichen Gruppen beanspruchen, weil eben ihr Inhalt nach mehreren Richtungen in Betracht kommt!

Auch beim Kölner Archiv ist meines Erachtens der einzige Weg zur Begründung einer für alle Zukunft ausreichenden Ordnung die Befolgung eines Grundsatzes, der jetzt wohl in der Mehrzahl der grösseren Archive Deutschlands Annahme gefunden hat, die Anwendung eines formalen Eintheilungsprincips[1]), die möglichst vollständige Wiederherstellung der Registraturen der alten Behörden. Die sachliche Zusammengehörigkeit von einzelnen Theilen innerhalb der verschiedenen Gruppen aufzuweisen, ist die Aufgabe von Specialrepertorien. Durch ihre Ausarbeitung können und müssen den jeweiligen wissenschaftlichen Bedürfnissen und Tagesfragen die erleichternden Hülfsmittel geboten werden, aber die Ordnung, die Inventarisation der Archivalien selbst darf durch sie nicht berührt werden. Das in übergrosser Fülle erhaltene Material für eine den wissenschaftlichen Ansprüchen genügende Geschichte der Stadt Köln auf gediegener Grundlage ist nur dann von allen Seiten zugänglich zu machen und bequem zu handhaben, wenn die Möglichkeit geboten wird, die Thätigkeit der einzelnen Verwaltungsorgane, des centralen, d. i. des städtischen Rathes, und der Organe zweiten und niedern Ranges, durch die Jahrhunderte nach ihren verschiedenen Richtungen zu verfolgen. Nur wenn den schriftlichen Ueberresten des Lebens der Vergangenheit gestattet wird, unmittelbar aus der Umgebung, in welcher und durch welche sie entstanden sind, heraus zu uns zu reden, können sie voll und ganz unserm Bestreben dienen, eine greifbare Anschauung, ein wahrhaft lebendiges Bild von der Entwicklung der Vergangenheit zu schaffen. Nur auf diesem Wege ist auch zu bestimmen, welcher Antheil unserer Stadt an der allgemeinen Entwicklung des politischen, des wirthschaftlichen und des wissenschaftlichen Lebens der Provinz und des Vaterlandes zukommt.

Aus diesen Erwägungen heraus erhebt sich nun bei einem Archiv wie das hier in Rede stehende, das seit Jahrhunderten durch reiche Deposita, Schenkungen und Käufe eine grosse Menge von Bestandtheilen aufgenommen hat, die, so werthvoll sie auch an sich und für die Kölnische

(1) In Bezug auf die Trennung der Urkunden von den Akten hat man ein solches formales Princip schon seit längerer Zeit befolgt.

Geschichte sein mögen, doch ihrer Entstehung nach mit der städtischen Verwaltung nicht das mindeste zu thun haben, als nächste Aufgabe, das alte städtische Archiv wieder herzustellen, d. h. die heterogenen Bestandtheile aus ihrer Verbindung mit den eigentlich städtischen zu lösen und die letztern zunächst nach dem gekennzeichneten Gesichtspunkt zu gliedern, also die Akten der früheren städtischen Behörden in geschlossenen Gruppen zusammenzufassen. Auch die ausgesonderten Materialien, und zwar nicht bloss die grossen Bestände, wie das Hansische Archiv, die Reste der kölnischen Kirchenarchive u. s. w., sondern auch die kleinen Gruppen und einzelnen Stücke, so fragmentarisch sie zum Theil sein mögen, werden erst dann für die Forschung recht brauchbar, wenn ihre Provenienz genau festgestellt und als Eintheilungsprincip durchgeführt ist; auch bei ihnen muss der Zusammenhang, dem sie verdankt werden, klar zum Ausdruck kommen.

Bei den Ordnungsarbeiten der letzten Jahre ist nach diesem Grundsatz verfahren worden."

S. Muller Fz.

Wijziging van art. 103, 2e lid, der Gemeentewet.

Het zal in den tegenwoordigen tijd niet licht meer ontkend worden, dat het aan het hoofd dezes vermelde artikel een bezwaar oplevert voor een goed beheer der gemeente-archieven, en dat het voor de gemeente-archivarissen, bepaaldelijk belast met de zorg voor het oudere gedeelte daarvan, bij de goede vervulling hunner taak een beletsel is.

Dat hierbij, vooral in die gemeenten welke archivarissen hebben aangesteld, veel van de personen zal afhangen, behoeft geen nader betoog, maar die omstandigheid neemt evenmin weg, dat de in art. 103 neergelegde regeling is vicieus.

Immers de secretaris der gemeente wordt daarbij inzonderheid ook met de zorg voor het archief belast. De secretaris, een administratief ambtenaar, die om verschillende redenen daartoe zeker niet de aangewezen man is. En wel omdat hij niet heeft de noodige speciale kennis, vereischt noch voor het rangschikken en beschrijven, noch voor het goed in orde houden van een archief. Voor het oudere gedeelte zal dit in ieder geval wel niet worden ontkend [1]), en evenmin dat de eisch van het bezit dier kennis aan de bedoelde ambtenaren niet kan worden gesteld. Immers hun taak is de loopende administratie der gemeenten, een taak, welker goede vervulling in grootere de geheele arbeidskracht van één persoon vereischt,

[1]) Zie p. 69 van den vorigen jaargang.

en voor welke men in kleinere reeds tevreden mag zijn een eenigszins geschikt persoon te hebben gevonden.

Maar ook voor het zoogenaamd nieuw archief, voor zoover het niet meer dient bij de dagelijksche administratie, is de zorg meestal van weinig beteekenis. In de grootere gemeenten, waar voldoende personeel ter beschikking van den secretaris staat, zal de toestand gewoonlijk minder te wenschen overlaten dan daar, bepaaldelijk in de kleinere, waar dit niet het geval is. Èn de tijd, voor zijne andere meer dringende bezigheden vereischt, èn de meestal niet zeer schitterende bezoldiging zullen hem de gelegenheid en den lust benemen, om voldoende aandacht te wijden aan de stukken, welke zijn afgedaan en daarom in veel gevallen van minder onmiddellijk practisch belang zijn, niet voor de gemeenten, de corporaties zelf, maar voor de tijdelijk aan haar hoofd staande ambtenaren.

Gevolg hiervan zal natuurlijk zijn verwaarloozing en op den duur onvermijdelijke ondergang van bescheiden, wier bewaring in het algemeen belang, zoowel voor de administratie zelf als voor de geschiedenis van gewicht is. En tot welke uitersten die onverschilligheid bij sommige gemeentebesturen, bepaaldelijk in verband met de dikwijls veel te kleine bergruimten kan gaan, daarvan kan ieder meespreken, die zich met het bezoeken van gemeentearchieven heeft bezig gehouden. Wie er meer van wil weten, verwijzen wij naar de verslagen door de Rijksarchivarissen in onderscheidene provincies in de laatste jaren uitgebracht.

Beantwoordt dus in dit opzicht het bewuste art. allerminst aan het doel, ook daar waar afzonderlijke ambtenaren met de zorg voor het archief zijn belast, is dit evenmin het geval. Immers dezelfde bezwaren doen zich voor, zij het dan in niet zoo sterke mate, als de secretaris de hem bij de wet opgedragen taak ernstig wil vervullen. Juist dan zal de lagere op de ambtelijke ladder op dit punt de meerdere in kennis en de meer bevoegde tot beslissen zijn. Iets dat in het veronderstelde geval licht tot onaangenaamheden kan leiden, daar bovendien de hoogere ambtenaar de verantwoordelijke persoon blijft. Laat hij echter alles over aan den onder hem staanden ambtenaar, meer bijzonder met de zorg voor het archief belast, dan is de bewuste alinea vrij wel een doode letter geworden. Ook dit kan zeker niet gewenscht schijnen, al zoude daardoor zonder twijfel het belang der zaak worden bevorderd. Het kan toch niet anders dan wenschelijk zijn, dat degene, die toegerust met de noodige kennis belast wordt met de zorg voor het archief, daarvoor de verantwoordelijkheid drage, maar dan ook niet weder op den achtergrond worde gedrongen door iemand, aan wien, wijl hij de eerste niet bezit, het andere niet op de schouders kan worden gelegd.

Wijziging van de laatste alinea van art. 103 is dus wenschelijk.

Maar hoe? Die vraag is gemakkelijker gedaan dan beantwoord.

Eenvoudig het woord secretaris te vervangen door archivaris; dit zou,

daargelaten nog de minder wenschelijke plaatsing en het wel wat onverwacht te voorschijn treden van zoodanigen ambtenaar in dezen titel, het bezwaar hebben dat verreweg de meeste gemeenten zulk een beambte niet bezitten en het evenmin van haar te vergen is er een aan te stellen. Wel te verstaan, van iemand, die tijd en geschiktheid zoude hebben in het werkelijk belang der gemeente werkzaam te zijn. En dit geldt niet alleen voor de zeer kleine plaatsen, maar ook voor dezulke, waar misschien nog wel iemand zoude te vinden zijn om in het archief wat te grasduinen. Men begrijpe het toch wel, goede bewaring en juiste rangschikking der het gemeentelijk bestuur betreffende en daarvoor gewichtige stukken is een administratief belang. Even goed als een zuivere finantiëele administratie, of een voordeelig beheer der gemeentelijke eigendommen.

Iets anders zal dus moeten worden gevonden, waarbij rekening zal moeten worden gehouden met de twee volgende omstandigheden, die uit het voorafgaande voortvloeien, en wel

1°. aan de in iedere gemeente aanwezige ambtenaren kan deze taak niet met gerustheid worden opgedragen, even weinig als zij van hen kan worden gevergd;

2°. in verreweg de meeste gemeenten is het onmogelijk geschikte krachten daarvoor te vinden.

Deze twee omstandigheden wijzen reeds van zelve aan in welke richting de oplossing moet worden gezocht. Van Rijkswege moet hier worden ingegrepen, en wel door, voorziende in het gemis sub 2°, ambtenaren aan te wijzen, welke de zorg voor de gemeente-archieven over kunnen nemen van de sub 1° bedoelde, en die taak naar eisch vervullen [1]). Het springt voldoende in het oog, dat in die grootere gemeenten, waar voldoende, in aantal en capaciteit, krachten bij het archief werkzaam zijn, waar voldoende zorg van bewaring en ordening wordt besteed, dit ingrijpen onnoodig is, al zal eenig toezicht van regeeringswege op enkele punten, misschien niet geheel overbodig kunnen worden geacht.

Voor echter over te gaan tot de nadere uitwerking onzer denkbeelden, zij een bezwaar, waarmede tegen elk dergelijk ingrijpen reeds zonder

---

[1]) Ik wijs er op, dat in de gemeente Utrecht iets dergelijks reeds bestaat. De in ieder opzicht gelukkige vereeniging der betrekkingen van rijksarchivaris en van archivaris dier gemeente komt niet alleen aan de archieven ten goede, maar verschaft den titularis een positie, die het zijnen ambtgenooten niet gegeven is te bereiken.

De gemeenten Groningen en Arnhem maken zich eenvoudiger, althans goedkooper van de zaak af, door hunne oude archieven in bruikleen aan het Rijk af te staan en dit voor bewaring en onderhoud verder te laten zorgen. Voor gemeenten van dien omvang wel een eenigszins ongemotiveerd voorrecht. Hoe weinig men zich, althans in de eerste gemeente, bewust is, dat hier werkelijk sprake is van een voorrecht, kan daaruit blijken, dat in den Raad bedenkingen werden geopperd tegen het toekennen van een gratificatie voor het voorloopig inventariseeren van den inhoud der ten stadhuize gevonden kist, (zie vorigen jaargang p. 74), o. a. met de opmerking, dat dit eigenlijk eo ipso lag op den weg van den *Rijks*archivaris. Er werd bijgevoegd, dat het nu maar uit moest zijn met het vinden van kisten met oude papieren, omdat het de gemeente slechts op kosten joeg!!

nader onderzoek wordt te velde getrokken, kortelijk besproken. Het is dat ontleend aan de autonomie der gemeente, de zelfstandigheid dier corporaties, in zooveel ruimer mate dan voor de provinciën in ons staatsrecht erkend. Een bezwaar echter, dat niet à priori alle discussie uitsluit in dien zin, dat het beginsel erkend zijnde van eenig ingrijpen geen sprake meer zou kunnen zijn. Goed beschouwd geldt het hier ook slechts een vraag van meer of minder. Men kan tegen dat meerdere in hetgeen wij gaan voorstellen zich verklaren, het ongewenscht achten; met een beroep op gemeentelijk „selfgovernment" alleen is de zaak niet van de baan. Immers er is hier slechts sprake van toezicht en aanvulling, waar de gemeente op zich zelve niet voor de goede vervulling harer taak in staat blijkt.

Dergelijke redenen leidden er den wetgever reeds toe in de thans van kracht zijnde gemeentewet bepalingen in dien zin op te nemen. Immers art. 194 vlg. noemen besluiten der gemeentebesturen op, welke aan de goedkeuring van Gedeputeerde Staten moeten worden onderworpen. Daaruit blijkt dat o. a. vrees voor de verwaarloozing van het belang der gemeente of krenking van het algemeen belang den grond van dit toezicht uitmaken [1]. Beide redenen gelden ook hier. Immers beide zijn bij een goede bewaring en inrichting der gemeentelijke archieven gemoeid; beide worden geschaad, als aan de archieven, zoowel wat bewaring als inrichting betreft, geen voldoende zorg wordt besteed. Dat men in dit opzicht reeds verder is gegaan blijkt o. a. uit art. 136, hetwelk van de veronderstelling uitgaat, dat er gemeentelijke ambtenaren kunnen zijn, wier bezoldiging door Gedep. Staten wordt geregeld. En dat, waar blijkt dat de gemeenten de haar opgelegde taak niet meer in staat zijn voldoende te vervullen, het Rijk haar daarin bijspringt, hiervan vinden wij een voorbeeld in de regeling van het lager onderwijs en nog sterker in de bekende wet, waarbij aan enkele tijdelijk extra-subsidie in de kosten van bedoeld onderwijs wordt toegekend. Nu geldt het hier, wij weten het wel, de uitvoering eener algemeene wet, welke aan de gemeente is opgedragen, maar het feit zelf, zooals wij het boven omschreven, bestaat. Evenzeer als het waar is, dat de laatste slechts een tijdelijke noodmaatregel is, die zeker niet algemeen wordt goedgekeurd, evenzeer is het echter ook waar, dat, zooals beide ons leeren, de overtuiging steeds meer veld wint, dat als de aan de gemeente opgelegde taak te zwaar wordt, die op de een of andere wijze moet worden verlicht, doordat de staat òf bijspringt òf haar overneemt.

Dit is nu, zij het dan dat bepaaldelijk in de kleinere gemeenten de zorg voor hare archieven op vrij luchtige wijze wordt opgevat en derhalve niet zwaar drukt, juist hetgeen door mij wordt beoogd. En wel op de volgende wijze.

---

[1] Verg. nog art. 230.

Het toezicht op de archieven der gemeenten zal worden uitgeoefend door de rijksarchivarissen in de onderscheidene provincies. Die archieven zullen omvatten alle zoodanige stukken en bescheiden, welke niet meer dagelijks voor de administratie benoodigd zijn. Hiervoor zal een eenigszins ruime termijn moeten worden genomen bijv. van 25 jaren, of als beginsel van scheiding kan worden gevolgd de conclusie, in de eerste jaarvergadering der Vereeniging van archivarissen aangenomen, volgens welke behalve den gezegden termijn ook „de laatste belangrijke verandering van beheer" het tijdstip kan aangeven, waarop de scheiding tusschen oud en nieuw archief moet worden vastgesteld.

Het toezicht zal zich daar, waar door de gemeenten bevoegde deskundigen zijn aangesteld, kunnen bepalen tot het geven van advies, en de controle over den geleidelijken voortgang der werkzaamheden [1]). Bij andere zal de bevoegdheid der met het toezicht belaste ambtenaren meer uitgebreid moeten zijn.

Waar het den rijksarchivarissen in de provincies blijkt, dat het archief van een gemeente hetzij wat bewaring, hetzij wat ordening en inrichting betreft, meerdere verzorging noodig heeft, zal door hem met het bestuur der gemeente in overleg moeten worden getreden over de beste wijze om daarin tegemoet te komen. De kosten voor inrichting der bewaarplaatsen, zooals die billijkerwijze mag worden gevorderd, en voor de verzorging der stukken en bescheiden zelve, bijv. door het inbinden der protocollen en het bergen der stukken in portefeuilles en dergelijke, kunnen zonder bezwaar van de betrokken besturen worden gevorderd. Zoo door hen op het drukken van den inventaris wordt prijs gesteld zullen zij ook dat moeten betalen [2]).

Wat nu de wijze van uitvoering der werkzaamheden aangaat, deze zal moeten afhangen van de uitgebreidheid der archieven zelve, van de ruimte, welke in het rijksarchief in de hoofdplaats der provincie beschikbaar is enz. Immers toezending van het geheel naar de werkplaats van den rijksarchivaris zal de meest gemakkelijke wijze van handelen zijn; anders zal het gemeente-archief ter plaatse moeten worden geordend en beschreven. Daar dit slechts in grootere gemeenten zal worden vereischt, zal het verschaffen van behoorlijke gelegenheid en ruimte daartoe geen zwarigheid kunnen opleveren. Is het werk afgeloopen, dan wordt in het eerste geval het archief weder ter plaatse teruggezonden, waar het behoort, en is de zorg voor goede bewaring en richtig gebruik een plicht der gemeentebesturen. Ten einde te maken dat hieraan de hand worde

[1]) De discussies in den Zwolschen gemeenteraad voor eenigen tijd gevoerd bewijzen, dat dit voor de gemeente-archivarissen zelve van veel belang kan zijn.

[2]) Voor de gemeenten, welke hare archieven vrijwillig ter bewaring (bruikleen is de gewone term, ten onrechte, het voordeel is niet aan de zijde van den ontvanger) in de rijksdepôts geven, moet hetzelfde gelden; zelfs zoude het de vraag zijn, of niet kosten voor het doen van onderzoekingen en het geven van adviezen door de rijksambtenaren in rekening zouden moeten worden gebracht. Verg. de rede van Mr. S. Muller Fz., boven p. 58.

gehouden, zal toezicht daarop op den weg van den rijksarchivaris in de provincie liggen, die daartoe zal moeten rondreizen en van zijne bevinding verslag aan den Minister en aan Gedeputeerde Staten der provincie zal dienen uit te brengen.

Tot nog toe gingen wij van de veronderstelling uit, dat in alle opzichten samenwerking bestond. Dit zal, wanneer de bedoelde ambtenaar ook door de wet als de bevoegde autoriteit wordt aangewezen, wel de gewone gang van zaken zijn, daar nu reeds in die richting op minnelijke wijze wordt gewerkt. Toch is de mogelijkheid volstrekt niet uitgesloten, dat er vanwege een gemeentebestuur verzet plaats vindt tegen de inmenging van den rijksarchivaris hetzij uit onwil, hetzij uit onmacht. Doet dit geval zich voor, dan zoude deze zich moeten kunnen wenden tot Gedeputeerde Staten in de provincie en dezen het geval ter beslissing voorleggen. Deze zouden dan de uitvoering der gedane voorstellen kunnen bevelen en hetzij de opzending, hetzij de openstelling voor den ambtenaar met de bewerking belast kunnen doen plaats hebben. Zou er van onwil in dezen sprake zijn, dan zouden de Gedeputeerde Staten voor de benoodigde kosten kunnen handelen als in art. 212 der Gem. W. aangegeven. Bleek het gemeentebestuur onmachtig of geheel onwillig om ook maar de minste zorg voor de archieven te dragen dan zou — daargelaten de vraag of nog niet andere dwangmiddelen zouden kunnen worden aangewend — eenvoudig het archief in het depôt der rijks-archieven moeten worden opgesteld. Voor overvulling daarvan zoude niet veel vrees behoeven te bestaan. Immers waarschijnlijk zal zich het bedoelde geval slechts bij zeer kleine gemeenten, en dus bij archieven van weinig omvang voordoen. Bovendien kunnen deze onder de aangeduide omstandigheden aanmerkelijk worden beperkt door de opruiming van alle stukken betrekkelijk de relaties met de hoogere besturen, daar die ter plaatse, in het depôt der rijksarchieven namelijk, toch aanwezig en dan niet afzonderlijk in dat der onmachtige of wederspannige gemeente behoeven te worden bewaard. De zuiver plaatselijke stukken zullen dus overblijven, en misschien zal ook daaruit het een en ander kunnen worden verwijderd. In ieder geval zal dit met de noodige zorg dienen te geschieden, maar dan ook niet behoeven te worden gelet op een mogelijk latere restitutie aan het betrokken gemeentebestuur. Deze toch zou misschien kunnen worden toegestaan, als naderhand voldoende waarborgen voor de goede bewaring werden gegeven. Trouwens dit is een vraag van ondergeschikt belang, evenals die, of en zoo ja welke bijzondere regelen voor het gebruik van het archief door het bestuur der betrokken gemeente zouden moeten worden gesteld en welke tevens het een en ander omtrent het verstrekken van afschriften en van gevraagde inlichtingen zouden kunnen bevatten.

Dat dit alles eenige meerdere kosten voor het Rijk zoude medebrengen valt niet te ontkennen, doch die toename zal niet zoo groot behoe-

ven te zijn. Immers zij zal uitsluitend bestaan in eenige vermeerdering van personeel, en dit in de lagere rangen. Immers dat er vrij wat meer werk, en dat nog vooral van anderen aard aan de rijksarchieven zal komen, springt in het oog. Bovendien zal, waar in grootere gemeenten de bewerking van het archief moet geschieden, het noodig zijn iemand gedurende korteren of langeren tijd daar te doen verblijfhouden. In de provincies, als bijv. Noord-Brabant, waar talrijke groote gemeenten zijn, zullen dus den rijksarchivaris in de provincie eenige ambtenaren moeten worden toegevoegd, die onder zijn toezicht met de bedoelde werkzaamheden worden belast. En al naarmate de omstandigheden het vereischen zullen zij zich hetzij in het depot zelve, hetzij ter plaatse, waar de archieven thuis behooren, daarmede moeten bezig houden. Een vaste indeeling in districten, waaronder de verschillende gemeenten zouden ressorteeren, zoude misschien ook overweging kunnen verdienen.

Hoe dit zij, m. i. zoude men met de aanstelling van 10 à 15 ambtenaren meer over het geheele rijk reeds ver komen. Een maatregel, die natuurlijk slechts geleidelijk zoude kunnen worden uitgevoerd en dan aanvankelijk weinig kosten zoude medebrengen. Geheel tot stand gekomen zoude zij misschien een vermeerdering van het staatsbudget met jaarlijks *f* 20.000 à *f* 30.000 hoogstens bedragen, de ontlasting voor enkele gemeenten niet in rekening gebracht.

Een niet onaanzienlijke verhooging, het is waar, maar tegenover de voordeelen met het oog op het gemeentelijk archiefwezen boven uiteengezet zeker niet te groot te achten. Daarenboven wordt daardoor nog dit voordeel behaald, dat men voor het archiefwezen over het geheele rijk een corps ambtenaren zal kunnen verkrijgen, waarin eenige meerdere gelegenheid tot opklimming zal kunnen bestaan en die bij voldoende bekwaamheid, geleidelijk, als ook de tractementen der rijks-archivarissen zelve zullen zijn verbeterd, het tot een positie, overeenkomstig aan de eischen van hun vak, zullen kunnen brengen. Goede krachten zullen dientengevolge kunnen worden verkregen, en niet naar een andere loopbaan omzien. Men vergete toch niet, dat bij de hier uitgewerkte regeling buiten wat nu reeds wordt gevorderd nauwkeurige kennis der bestuursinrichting en der administratie, zeker van vóór de invoering der gemeentewet van 1851 zal noodig worden [1]).

Wat nu ten slotte betreft de wijziging in de Gem. Wet, noodig voor de verwezenlijking dezer denkbeelden. Het komt mij voor, dat uitvoerige regeling bij de bedoelde wet niet aangewezen is. Voorloopig zal het voldoende zijn, indien de wet slechts zoo worde veranderd, dat de boven bedoelde regeling mogelijk worde. En daar een wet op het archiefwezen, aangenomen de wenschelijkheid daarvan, vooralsnog zich wel zal laten wachten,

[1]) In de Nieuwe Rotterdamsche Courant van 25 Sept. 1891, no. 229, wordt door J. een in in hoofdzaak met de hier gegeven beschouwingen overeenstemmende opvatting gehuldigd.

schijnt het mij wenschelijk toe, dat tot het tijdstip, waarop de wetgever zich daarmede zal gaan bemoeien, de nadere regeling bij een algemeenen maatregel van inwendig bestuur worde in het leven geroepen. Art. 103 al. 2 Gem. Wet zoude dus dienen te worden vervangen door een bepaling van deze strekking:

De zorg voor het archief is meer bijzonder aan Burgemeester en Wethouders opgedragen, die daartoe de benoeming van een afzonderlijken ambtenaar aan den Raad kunnen voorstellen.

Het toezicht op de nakoming der voorafgaande bepaling wordt door Gedeputeerde Staten in overleg met de rijksarchivarissen in de provinciën uitgeoefend, overeenkomstig de regelen nader door Ons te stellen.

SEERP GRATAMA.

Boekbespreking.

INVENTARIS DER RECHTERLIJKE ARCHIEVEN, BERUSTENDE IN HET OUD-ARCHIEF IN DE PROVINCIE GRONINGEN, DOOR MR. J. A. FEITH.

De inventaris, welks titel ik boven afschreef, stemt, wat zijne indeeling en inrichting betreft, in hoofdzaak overeen met dien der rechterlijke archieven in Utrecht; ik behoef niet de verzekering te geven, dat ik mij daarin van harte verheug, niet alleen omdat het een bewijs is, dat de inrichting van den Utrechtschen inventaris instemming heeft gevonden bij den Groninger archivaris, maar ook omdat het inderdaad gewenscht schijnt, dat er eene zekere gelijkmatigheid in de behandeling van de archieven der verschillende depôts tot stand komt, al blijve daarnaast ook de vrijheid van handelen ieder voorbehouden. Het beginsel moet m. i. dit zijn, dat men niet van de aangenomen norm afwijke, zonder daarvoor zijne bepaalde redenen te hebben. Zoo heeft de heer FEITH de zaak dan ook opgevat; hij heeft in zijne inleiding de aandacht gevestigd op de verschilpunten tusschen zijn inventaris en den Utrechtschen en zijne opvatting nader toegelicht.

Een eerste verschilpunt betreft den titel. De heer FEITH spreekt van de „rechterlijke archieven" niet van de „archieven der rechterlijke collegiën en ambtenaren", en neemt dienovereenkomstig ook niet het geheele archief van de Warven en het Hof, maar alleen het rechterlijke gedeelte in zijn inventaris op. Deze wint zoodoende in gelijkvormigheid, men vindt in den inventaris nu alleen stukken van rechterlijken aard. Het bezwaar, dat daardoor archieven uit elkander worden gerukt, deel ik niet; wordt te eeniger tijd een inventaris van het archief van het Groninger Hof uitgegegeven, dan zullen de rechterlijke stukken van het Hof daarin

toch ook worden opgenomen. Ik acht dan ook de opvatting van den heer FEITH de juiste, vooral voor de provincie Groningen, waar het Hof niet, zooals in Utrecht en elders, zijn onstaan aan het landsheerlijk gezag maar aan de Staten te danken had. Het archief van het Groninger Hof hangt veel nauwer met dat der Staten van Stad en Lande samen dan b.v. het archief van het Hof van Utrecht met dat der Staten dier provincie. Bij de rechterlijke archieven van de Oldambten en Westerwolde heeft de heer FEITH echter tevens de zeer weinige niet-rechterlijke stukken van de ambtenaren dier heerlijkheden gevoegd, waartegen niemand bezwaar hebben kan.

Minder goed kan ik mij vereenigen met de volgorde, waarin de heer FEITH de stukken uit elk archief opsomt: civiele zaken, vrijwillige rechtspraak, crimineele zaken, administratieve zaken. Ik twijfel er niet aan, of de civiele zaken zullen het belangrijkste en aanzienlijkste gedeelte dier archieven uitmaken, maar ik geloof toch, dat het beter ware geweest de crimineele zaken te doen voorafgaan, omdat het herhaaldelijk voorkomt, vooral in de archieven der Ommelander rechtstoelen [1]), dat de crimineele en civiele procedures in dezelfde rol of hetzelfde sententieboek zijn opgeteekend; het zou mij daarom wenschelijker zijn voorgekomen, zoo de stukken betreffende crimineele en civiele rechtspraak niet door de akten van volontaire jurisdictie gescheiden waren. Dit klemt te meer, omdat de schrijver geene onderverdeeling der archieven heeft aangenomen, en dus ook geene verwijzingen bij de afdeeling „crimineele rechtspraak" naar de rubriek „civiele zaken" heeft kunnen opnemen.

De heer FEITH heeft zich bij het bewerken van zijn inventaris streng gehouden aan de door de Vereeniging van archivarissen vastgestelde definitie van een archief, en dus alle stukken, afkomstig van particulieren, die niet van ouds in het archief hebben berust, uitgesloten. Dit schijnt mij inderdaad volkomen juist; toch zou het wellicht overweging hebben verdiend door particulieren vervaardigde indices op in het archief berustende protokollen op te nemen, met duidelijke aanwijzing dat deze stukken oorspronkelijk niet tot het archief hebben behoord. Ik erken echter gaarne, dat de opvatting van den heer FEITH de meest consequente is.

In dezen inventaris worden niet gevonden archieven van notarissen, die in de provincie Groningen niet voorkomen; in de plaats daarvan vindt men protocollen van pastors en zegelaars, die ingedeeld zijn bij de rechterlijke colleges, waaronder deze beambten ressorteerden. Ook leenarchieven ontbreken op denzelfden grond. Te betreuren is de afwezigheid der alleen pro memorie vermelde archieven van dijkcolleges en zijlvestenijen. Eerst een wettelijk voorschrift kan hierin echter voorzien.

Gelijk ik reeds opmerkte, wordt de inventaris voorafgegaan door eene uitvoerige inleiding, waarin de heer FEITH zoowel de beginselen, die

[1]) Doch ook in het archief van het volle gerecht der stad; zie *i*, *j* en *k*.

hem bij de samenstelling van den inventaris hebben geleid, uiteenzet, als de wijze bespreekt, waarop de geheele verzameling stukken in het rijksdepôt te Groningen is bijeengebracht. De verschillende afdeelingen van den inventaris en enkele nummers zijn bovendien van toelichtende aanteekeningen voorzien, die alle gewenschte inlichtingen geven. Alleen zou een niet-Groninger gaarne enkele technische termen hebben zien toegelicht (wat zijn b.v. trekcedullen?); maar de heer FEITH heeft het recht belangstellenden te verwijzen naar de speciale werken, die daarover handelen. Hetgeen echter vooral in het oog valt, is de nauwgezetheid en consequentie, waarmede de beginselen, in de inleiding uiteengezet, in den inventaris zijn toegepast [1]), en daarop komt het bij de inventariseering toch voor alles aan. Door de voltooiing van dezen arbeid is het archief te Groningen dan ook voor een belangrijk deel definitief geregeld en verrijkt met een inventaris, die aan alle billijke eischen voldoet.

Utrecht, 24 September 1894. R. FRUIN TH. AZN.

[1]) Slechts één nummer (III cc; waarom is deze vreemde wijze van aanduiding der stukken verkozen boven eene doorloopende nummering, die in de praktijk veel gemakkelijker is?) heeft twijfel bij mij opgewekt, of het inderdaad wel in den inventaris thuis behóort en niet veeleer het oppertoezicht van den magistraat over instellingen van weldadigheid betreft.

DE PREDIKANTS-TRAKTEMENTEN TE ZWOLLE.

RAPPORT VAN DEN GEMEENTE-ARCHIVARIS, OMTRENT DE GEHOUDENHEID DER GEMEENTE ZWOLLE TOT BETALING DER TRACTEMENTEN AAN DE PREDIKANTEN DER NEDERD. HERVORMDE EN AAN DIE DER WAALSCHE GEMEENTE ALDAAR; ZWOLLE, LA RIVIÉRE EN VOORHOEVE, 1894.

Nu ik mij neerzet om de aandacht der lezers van het Archievenblad op dit rapport te vestigen komt onwillekeurig het: „Ave Caesar, morituri te salutant", mij in de herinnering. Want evenals te Rome de zwaardvechter met dezen groet zich opmaakte tot de laatste inspanning zijner krachten om met eere in het strijdperk te vallen, zoo ook de S., die met dit rapport afscheid nam van het archiefwezen. Mr. J. W. Mulder toch ontving sinds op zijn verzoek eervol ontslag als gemeentearchivaris te Zwolle. Dit afscheid kan niet anders dan den S. een goede introductie bezorgen in den nieuwen loopbaan, dien hij zich heeft gekozen, en het des te meer doen betreuren, dat hij zich genoodzaakt zag het vaandel te verlaten. Genoodzaakt, de uitdrukking is niet te sterk, immers waar onder dat vaandel zoo weinig eer en voordeel is te behalen, en waar het zelfs blootstelt, zooals in dit geval, aan miskenning, daar past het woord. Betreuren wij dus zijn heengaan, begrijpen kunnen wij het ook.

En nu het werk zelf.

De gemeente Zwolle ontvangt de provenuen van kapitalen en goederen,

tot 1811 speciaal bekend als die van de geestelijkheid, en betaalt jaarlijks de tractementen van de boven aangewezen predikanten. Zij zoude van dezen last gaarne ontheven zijn. De vraag deed zich nu voor, of zij zich zelve daarvan kon ontslaan eenvoudig door een raadsbesluit, waarbij werd verklaard, dat de post niet meer zoude worden uitbetaald, dan wel of zij rechtens daartoe gebonden was. Op tweeërlei wijze kon zij hiertoe gehouden zijn, en wel òf als eigenares der goederen van het geestelijk kantoor met de verplichting om aan de predikanten de jaarwedden te betalen, òf als beheerder dier goederen, die meer bijzonder tot dat doel bestemd waren.

De S. verdedigt de laatste meening, zijn betoog is helder en m.i. overtuigend. Hij gaat daartoe eerst de geschiedenis der geestelijke goederen te Zwolle na van af 1580, en toont aan dat bij de invoering der hervorming daar ter plaatse de goederen, welke aan de verschillende kerken en andere geestelijke instellingen behoorden, beschouwd werden als goederen aan een bepaald doel verbonden, en dat wel de bevordering van den godsdienst, zooals die na en door de hervorming gewijzigd werd opgevat. Doch eerst geleidelijk werd dit denkbeeld tot werkelijkheid gebracht. Men begon met die stichtingen waarvan de beheerders ontbraken, hetzij zij waren overleden, hetzij zij zich hadden verwijderd, en welke dientengevolge dus niet meer aan hare bestemming konden voldoen. De overheid, in dezen de stadsregeering, belastte zich met de zorg, dat dit naar de meer en meer ingang vindende opvatting geschiedde en de bewuste goederen bijeenbleven, niet werden verwaarloosd en te zoek geraakten.

De wijze, waarop dit voor de verschillende goederen werd verwezenlijkt, liep uiteen, maar aan de bestemming bleef men vasthouden. Zoodoende werd een gedeelte der opbrengst gebruikt tot bezoldiging der predikanten. En na 1798 werd het niet anders, wat het vraagpunt in het rapport behandeld betreft. Immers wel werden toen de verschillende geestelijke goederen nationaal verklaard, maar daarmede was niet gezegd, dat zij niet voor gelijk doel als waarvoor zij hadden gediend zouden strekken. In ieder geval ging de feitelijke uitvoering van dien maatregel niet zoo snel als men had gedacht, en had deze in Zwolle nooit in haar geheel plaats. Wel werden daar de kerken aan de onderscheidene gezindten overgegeven, en een deel der tot het geestelijke kantoor behoorende goederen te harer beschikking gesteld, maar een ander deel bleef in beheer bij het stadsbestuur teneinde daaruit de predikantstraktementen te betalen. Èn door de samensmelting van de opbrengsten dier goederen met de inkomsten der gemeente, èn door het stellen dier ontvangsten en uitgaven op het gemeentelijk budget werd hieraan niets veranderd. De gemeente Zwolle heeft tot nog toe de bewuste tractementen betaald, in dier voege en tot het bedrag als anders de Staat der Nederlanden, waren die goederen niet onder het beheer van het gemeentebestuur gebleven, zoude hebben moeten doen.

De geestelijke goederen zijn derhalve aan een bepaalde bestemming verbonden, en moeten als zoodanig worden beheerd; Zwolle is mitsdien als beheerder verplicht tot uitbetaling.

Dezelfde vraag, die zich ook elders heeft voorgedaan en met name op het oogenblik aan de orde is in een nog hangend geding tusschen de stad Kampen en de predikanten aldaar, is meermalen in geheel anderen zin beantwoord. Aan de bestrijding van die meening worden eenige afzonderlijke bladzijden gewijd. Deze grondde zich vooral op de stelling, dat de goederen der Roomsche geestelijkheid door de hervorming zouden zijn geworden bona vacantia, die door den souverein in bezit konden worden genomen. Iets, dat in Overijsel, afgezien van enkele bijzonderheden, in dier voege zoude zijn geschied, dat de drie groote steden de bezittingen van alle kerken en geestelijke instellingen binnen haar gebied aan zich hadden getrokken, terwijl de Staten van het gewest, d. i. Ridderschap en Steden, over de overige de vrije beschikking zouden hebben uitgeoefend. Uit het convenant van 1663, waarbij te dezen aanzien, met name over de machtsfeer der Ridderschap, een nadere regeling werd getroffen, zoude dit nog nader blijken. Maar in een, onzes inziens, goed geslaagd betoog worden deze bedenkingen, voor zoover zij niet in het voorafgaande reeds waren besproken, weêrlegd, meer bepaaldelijk die welke uit de woorden van het bedoelde convenant zouden kunnen worden geput.

Wij kunnen ook nu, na nogmaals het geheel te hebben overzien, niet nalaten, het moriturus vos saluto van den vroegeren gemeente-archivaris te beantwoorden met een eeresaluut. Ook de omstandigheid, dat hier en daar op de nauwkeurigheid wel wat valt af te dingen — verwijzing naar plaatsen die niet zijn ingevuld, aanhaling van bijlagen, die niet zijn gegeven, — verhindert ons daarin niet, doet ons alleen betreuren, dat blijkens de begeleidende missive aan den Raad, haast of overhaasting verhinderd heeft, dat ook hieraan voldoende aandacht werd geschonken.

S. G.

Verbetering.

In het bericht over de te Marburg vergaderende examen-commissie voor candidaat-archivarissen (boven p. 61) is een onjuistheid opgenomen. Niet de archivaris Könnecke, maar de Directeur der Pruisische staatsarchieven, prof. Von Sybel te Berlijn, is voorzitter der commissie, of eigenlijk eere-voorzitter. De werkelijke voorzitter is prof. Leonhard te Marburg.

Gedrukt en uitgegeven bij Erven B. van der Kamp te Groningen.

1894/5. No. 4.

Nederlandsch Archievenblad.

Orgaan van de VEREENIGING VAN ARCHIVARISSEN in Nederland.
Goedgekeurd bij Kon. besl. van 29 Sept. 1891.

Berichten, enz.

Benoemd:

tot commies-chartermeester aan het Rijksarchief in de provincie Utrecht mr. J. G. Ch. JOOSTING, rechtskundig ambtenaar aan het archief der gemeente Utrecht.

Door Gedeputeerde Staten der provincie Utrecht is mr. J. G. C. JOOSTING tevens aangewezen voor de regeling van oude archieven van besturen van gemeenten, waterschappen en veenderijen, die verlangen gebruik te maken van de sedert eenige jaren door de Staten dier provincie aangeboden gelegenheid, om die regeling met behulp der provincie te doen bewerkstelligen.

Benoemd:

tot archivaris der gemeente Hattem, de heer F. A. HOEFER, aldaar.

Uit het Regeeringsantwoord betreffende de overeenkomst tot verkoop van het huis der Krijgsschool aan Hare Majesteit de Koningin blijkt, dat de aankoop door de Regentes gewenscht wordt, ten einde daar een gebouw te stichten voor de bewaring van het Huisarchief.

Bij de behandeling der begrooting van de gemeente Amsterdam, is volgens *de Amsterdammer*, Dagblad voor Nederland, het volgende naar aanleiding van de kosten van het Gemeente-archief voorgevallen: Bij art. 122 vraagt de heer VAN HALL, of er in den laatsten tijd meer werk verricht is in het oud-archief. Voorts acht hij het aantal dagen, waarop het publiek het archief kan raadplegen, wel wat weinig. Hij vindt dat de verslagen van het archief niet door grooten omvang uitmunten, ze bepalen zich doorgaans tot 12 à 14 regels. Hij zou wel wenschen, dat in het vervolg aan dit verslag eenige meerdere zorg werd besteed. Hij zou het niet verwerpelijk vinden — waren er niet zooveel commissiën in den Raad — hiervoor een commissie in te stellen.

De Voorzitter doet den heer VAN HALL opmerken, dat tegenwoordig speciaal veel zorg wordt besteed aan het nieuw-archief. Hij gelooft, dat het aantal toegangsdagen in de praktijk blijkt niet te weinig te zijn. Dat de verslagen zoo kort zijn, vindt ook al zijne oorzaak hierin, dat het stedelijk archief niet door belangrijkheid uitmunt.

In het bedoelde verslag wordt medegedeeld dat, nadat de verhuizing van het archief was voltooid de regeling was begonnen van tal van losse stukken overeenkomstig de scheiding tusschen oud- en nieuw-archief. Voorts werd de „Thesaurie" geordend, en hiervan een nieuwe inventaris voorbereid. In hoofdzaak betroffen de werkzaamheden het nieuwe archief ten raadhuize.

Evenals te Groningen indertijd, werd ook te Arnhem, blijkens het overzicht van het oud-archief der gemeente voorkomende in het gemeenteverslag over 1893, op een der zolders van het gemeentehuis eene kist gevonden; die kist bevatte stukken, afkomstig van het voormalig schuttersgilde van de oude Kraan, de zoogenaamde schutterij van de *Oude Craaniers*. Onder de stukken is een reglement, opgesteld in de eerste helft van de 17e eeuw, althans vóór 1641. Grootendeels bestaat de verzameling echter uit stukken, die betrekking hebben op de administratie van een naar het schijnt in 1809 voor leden dier schutterij opgerichte begrafenisbus; deze stukken loopen door tot 1829. De verzameling is in het oud-archief geplaatst. De aan die schutterij behoord hebbende zilveren beker, zoomede de zilveren borstplaat van den koning dier schutterij in 1783, en de contributiebus zijn in het museum van oudheden aanwezig.

In het bericht omtrent het oud-archief der gemeente Breda, voorkomende in het gemeente-verslag over 1893, wordt melding gemaakt van de benoeming van den heer F. W. CORSTENS, leeraar in de oude talen aan het gymnasium, tot archivaris. Excerpten en kopieën worden gemaakt, de bestaande catalogus wordt verbeterd, gegevens worden verzameld voor een alphabetischen index. Ook is een gedeelte van het archief beter geplaatst; alle tot het archief behoorende stukken worden gemerkt.

Bij den gemeenteraad van Delft kwam eenigen tijd geleden in behandeling een voorstel van B. en W. tot het aanstellen van een gemeentearchivaris. Echter zoude de te benoemen functionaris tevens moeten kunnen voorzien in de vacature van leeraar in de staatsinstellingen aan de Hoogere Burgerschool. Te zamen zou dan deze betrekking met een jaarwedde van *f* 1600 voldoende bezoldigd zijn. Bij de beraadslagingen in den raad werden de voordeelen (?) dezer combinatie breed uitgemeten. Slechts één lid verklaarde zich tegen het voorstel, hij meende, dat, terwijl de vroegere titularis, mr. SOUTENDAM, speciaal belast met de zorg voor het archief, en bekend om zijne bekwaamheid op oudheidkundig gebied, toch

niets voor de zaak der ordening van het archief had gedaan, dit nog veel minder van den volgens het voorstel te benoemen ambtenaar was te verwachten. De woorden, met betrekking tot den vroegeren archivaris, mr. SOUTENDAM, lokten een woord van protest van den Voorzitter uit.

In de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 2 Sept. 1894 [1]) lezen wij: De archivaris van Deventer bericht in het gemeente-verslag over 1893, dat de werkzaamheden uit den aard der zaak eene voortzetting waren van hetgeen er het vorige jaar was verricht. Ditmaal was aan de beurt de ordening en beschrijving van de talrijke deelen en bundels, die de rekeningen bevatten van de rentmeesterschappen der geestelijke goederen, namelijk van het kapittel, het prioraat met wat daar verder onder ressorteerde, de amptmannie van het kapittel, de proosdij, het convent van Diepenveen, meester Geerts- en Buskeskloosters, voorts die van den rentmeester over de Boedekerianengoederen, van de amptmannie van Colmesschate, van de godshuizen der stad, van de kerkmeesters van de Lebuïnus-, Broeren- en Bergkerk, die van den kluisarmenstaat, de timmermeesters, artilleriemeesters, wegemeesters, straatmeesters, hoofdmeesters, alsmede de resolutieboeken van Ridderschap en Steden, die van Schepenen en Raad, de concordatenboeken, de zoogenaamde memorie- of akteboeken, de publicatieregisters, de bundels van ingekomen en uitgegane brieven, de boeken van de Achten-, Ostagie- en Rekenkamers, de tolboeken, benevens akten van boedelscheiding en testamenten.

In zijn verslag over het oud-archief der gemeente Dordrecht doet de archivaris, in het gemeenteverslag over 1893, verschillende belangrijke mededeelingen.

De collectie stukken reeds in 1892 op een der zolders van het stadhuis gevonden, werd nader beschreven en geïnventariseerd. Zij bleek hoofdzakelijk te bestaan in bescheiden uit de jaren 1750—1813, waartusschen o. a. een belangrijk gedeelte van het archief van het Wolweversgilde.

Tot de eerste rubriek behooren ruim 100 bundels rekeningen van de thesauriers van het groot comptoir en van die van de repartitie, resolutiën, kladnotulen, burgemeestersboekjes, ingekomen brieven enz. Verder een privilege door keizer MAXIMILIAAN aan Dordrecht geschonken om een meesterschipper van Holland te benoemen van 1539, en een verklaring over de tolvrijheid der Dordsche burgers van 1549.

Tot de stukken van het Wolwevers- of Droogscheerdersgilde behoort onder meer een belangrijke keur van het gilde van 1366, een privilegie-

---

[1]) Waarom dit ook niet medegedeeld aan mr. J. E. HEERES te 's Gravenhage, of hem het verslag gezonden, ten behoeve van dit Tijdschrift? Nog op 20 Juni 1894 werd door den Voorzitter in het belang der Vereeniging daartoe het verzoek gedaan. Verg. pag. 41 hierboven.

Ditzelfde geldt voor alle gemeenteverslagen, behalve dat van Dordrecht. Bijna alle berichten omtrent gemeente-archieven werden uit hetzelfde Dagblad getrokken, dat een zeer bijzondere, en voor ons Archivarissen zeer verblijdende belangstelling in het archiefwezen betoont.

brief van 1367 en tal van andere stukken, zooals rekeningen, acquiten, verklaringen van poorterschap enz.

Het onderzoek naar verdwaalde archiefstukken werd verder voortgezet, en met succes.

Met de nieuwe beschrijving van het archief werd een aanvang gemaakt. Het scheen wenschelijk te beginnen met de archieven der gilden en der schutterijen, daar deze tot heden globaal beschreven waren. Bij het gildenarchief zijn rekeningen van de 15e eeuw.

Wegens het ontbreken van een regeling bij brand werd een ontwerpreglement door B. en W. goedgekeurd.

Het archief der gemeente werd, ter gelegenheid van de te Dordrecht gehouden generale synode der Gereformeerde kerken in Nederland, bezocht door de leden dier synode. Bij deze gelegenheid was een kleine tentoonstelling gearrangeerd van portretten en teekeningen betreffende de nationale synode van 1618, uit de fraaie collectie van het legaat Beelaerts. Ook penningen en zeldzame drukken werden ter bezichtiging gesteld.

In December j.l. is het nieuwe archiefgebouw der gemeente Dordrecht betrokken.

Aan het verslag van den archivaris dr. L. A. Kesper, voorkomende in het gemeente-verslag van de gemeente Gouda over 1893, zijn de volgende bijzonderheden ontleend. Bepaald werd, dat de custos der *Stads Librye* voortaan ook aan het archief verbonden zou zijn. Met uitzondering van eenige groote kisten, gevuld met rentebrieven en diverse andere stukken, en een zeer groot aantal kleinere doozen, voor het meerendeel stukken bevattende, die tot het archief der thesauriers behooren, werd in het begin van het jaar al wat nog op het raadhuis aanwezig bleek te zijn naar het archief-gebouw overgebracht. Met het ordenen der oude rechterlijke archieven is de archivaris thans in zooverre gevorderd, dat binnenkort een plan van inventarisatie gereed zal zijn.

Als belangrijk uit het verslag van den archivaris der gemeente Haarlem over 1893, voorkomende in het verslag der gemeente, stippen we aan, dat „in teruggaande orde voortgegaan is met het afschrijven van oude doop- en trouwregisters, zoodat de algemeene bladwijzer op deze belangrijke registers weder met eenige tientallen van jaren is vermeerderd.” Er werd door B. en W., bij besluit van 23 Februari 1893, vergunning verleend tot het vervaardigen van photographiën naar teekeningen van onderscheiden aard op het archief aanwezig. Twee handschriften werden aangekocht, bevattende aanteekeningen, rakende het secretariaat van commissarissen der Kleine Bank van Justitie, en die van het secretariaat van de Weeskamer, beide van 1762—1795. De atlas der stad Haarlem werd aanzienlijk vermeerderd, o. a. met verschillende teekeningen van P. Saen-

REDAM en JACOB CATS; portretten, gravures, enz. „Talrijk en van zeer „uiteenloopenden aard zijn de aanvragen geweest om inlichtingen, die „dikwijls wel een wijdloopig onderzoek vereischten, maar waarop gewoon„lijk een bevredigend, zoo niet volledig antwoord kon gegeven worden."

In het verslag over 1893 omtrent de gemeente Hoorn lezen wij o. a.: „In het laatst van 1889 zijn, krachtens de daartoe bij raadsbesluit van 30 September 1891 verleende machtiging, de op dien inventaris vermelde registers en stukken, welke deel uitmaakten van 's rijks oude rechterlijke archieven, overgebracht naar 's rijks archief-depôt in Noord-Holland te Haarlem. De registers en stukken betreffende de voormalige O.-I. Compagnie, Kamer Hoorn—Enkhuizen, kwamen, als gevolg van het besluit van den Raad van 2 Nov. 1892, no. 6, op het einde van dat jaar weder terug. Het heeft zich sedert bevestigd dat de onderwerpelijke registers en stukken geen betrekking hebben op de lokale geschiedenis van Hoorn of bewoners en evenmin waarde hebben voor de geschiedenis van die Hoornsche ingezetenen, die zich in Oost-Indië beroemd hebben gemaakt, voor de geschiedenis b.v. van JAN PIETERSZ. COEN."

In het gemeenteverslag van Kampen over 1893 wordt het verslag, door den gemeente-archivaris uitgebracht, in eenige regelen vermeld. Ten behoeve van historische nasporingen werd er ruim gebruik van gemaakt, zoowel door persoonlijk bezoek als door schriftelijke aanvrage. Er werd voortgegaan met de inventarisatie voor te bereiden. Hierbij bleek op nieuw de bijzondere rijkdom van het archief. Het register op het archief der Armenkamer is thans van een inleiding voorzien; de druk kan worden tegemoet gezien. Meer plaatsruimte is nog altijd gewenscht. IJzeren kasten blijken tot berging gebruikt te worden.

In het gedrukte verslag van den toestand der gemeente Rheden over 1893 komt het volgende voor omtrent het oud-archief. Het werd in het voorjaar door den rijksarchivaris van Gelderland kosteloos van rijkswege geordend. Blijkens den daarvan opgemaakten inventaris bevat het oude archief o.a. „Maancedulen betreffende de verponding over Roosendaal, „Velp, Worth-Rheden, de Steeg, Havikkerwaard, Middachten, Ellecom, „Dieren, Spankeren, Laag-Soeren, van 1682—1746; rekeningen van ver„pondingen wegens het Ambt-Rheden 1729—1811; stukken betreffende „de heffing van 2 percent op de bezittingen, ingevolge publicatie van het „Staatsbewind 1803, rekeningen 1802—1810; missives van diverse per„sonen 1747—1794; notulenboeken, als verbaalboek van de handelingen „van het Ambtsbestuur 1810—1811, notulen 1818—1839; brieven met „registers 1795—1845; secreetboek van den burgemeester 1825—1826; „register van aanstellingen 1803—1809, lijsten van wegen, voorwaarden „van tiendverpachting, protocollen van acten van indemniteit, enz."

De stukken behoorende tot de oud-rechterlijke archieven van Veluwenzoom, schoutambt Rheden, als inventarissen van boedels, volmachten, getuigenverhooren, voorwaarden van verkoop enz. zijn, ingevolge Kon. Besluit van 9 October 1883, naar de bewaarplaatsen der rijksarchieven in Gelderland overgebracht.

Voor de gemeente Tiel wordt in het verslag over 1893, omtrent het oud-archief kort en bondig gezegd: „Maatregelen ter beschrijving en „regeling van het archief zijn niet genomen, een nominale staat der oude „charters is niet aanwezig."

Ten vervolge op het bericht in het vorig nommer omtrent het archief der gemeente Zwolle, kan in het kort worden medegedeeld, dat de meerderheid der bij raadsbesluit van 3 Sept. j.l. aangewezen commissie aan het slot van haar rapport voorstelde: dat de Raad besluite de werkzaamheden op het oud-archief onder toezicht en zorg van den secretaris te doen uitvoeren door den klerk, en hem gedurende twee jaren een tractement van *f* 600.— toe te leggen. De minderheid wilde dit slechts laten doen onder deskundig toezicht.

Over het voorstel der meerderheid staakten in de raadsvergadering van 14 Jan. 1894 de stemmen, zoodat in de volgende herstemming moest plaats hebben. Toen was echter de strijd met art. 179*p* Gem.Wet gebleken, zoodat het voorstel met algemeene stemmen werd verworpen.

Intusschen had mr. L. VAN HASSELT, rijksarchivaris in Overijsel, zich, behoudens machtiging der regeering, bereid verklaard het deskundig toezicht op de werkzaamheden van den klerk uit te oefenen, en werd daarop met acclamatie aangenomen het voorstel, om genoemden heer uit te noodigen, de betrekking van archivaris van Zwolle zonder financiëele opoffering van de zijde der gemeente op zich te willen nemen, terwijl de Raad zich bereid verklaarde, zich tegenover ZEd Gestr. te verbinden, om hem een door B. en W. te benoemen en door de gemeente te bezoldigen klerk ter zijde te stellen.

De bedoelde machtiging is den heer VAN HASSELT verleend, terwijl tot klerk werd benoemd de ambtenaar, vroeger als zoodanig werkzaam.

Aan professor VON SYBEL, te Berlijn, is na de verschijning van het jongste deel zijner Vaderlandsche Geschiedenis, het verder gebruik der geheime archieven voor de voorzetting daarvan ontzegd, ofschoon hij directeur der openbare en geheime staatsarchieven van Pruisen is.

De uitslag te Zwolle.

Wij wenschen hier, omdat het in de rubriek Berichten niet de plaats is voor beoordeelingen en besprekingen, over het verder beloop en het einde der Zwolsche archief-questie een enkel woord te zeggen. Ten eerste, omdat zij reeds eenige malen in dit Tijdschrift is ter sprake gekomen, en ten andere, omdat de oplossing ons eene van het allergrootste belang voor het archiefwezen, speciaal het gemeentelijke, hier te lande toeschijnt.

Tot ons genoegen kunnen wij constateeren, dat de toon der discussies in de twee raadsvergaderingen van dit jaar, aanmerkelijk verschilt met dien van vroeger, bepaaldelijk wat betreft de wijze, waarop men zich over archieven en archivarissen uitliet. Dit kan onzer vereeniging, en speciaal onzen Voorzitter, die naar de wapenen greep, toen het gold de waardigheid van het corps te handhaven, tot voldoening strekken.

De zaak was nu tot hare juiste verhoudingen teruggebracht en wel deze: Zijn de opofferingen, welke de gemeente zich moet getroosten om een goed, d. w. z. juist en in overeenstemming met de vroegere bestuursinrichtingen, geordend archief te verkrijgen, met het oog op den financiëelen toestand gerechtvaardigd? Is het verantwoord, dezen in aanmerking genomen, goed te keuren den post voor de bezoldiging van een wetenschappelijk gevormd man, bepaald vereischt om den verlangden arbeid te verrichten? Hierover kan natuurlijk zeer verschillend worden gedacht.

De commissie, benoemd om de noodige voorstellen te doen in verband met het archief, aan de eene zijde de door haar te hoog geachte uitgave voor een afzonderlijken archivaris trachtende te vermijden, aan de andere zijde niet tot het uiterste van tijdelijke sluiting van het archief willende gaan, zocht een middenweg. De meerderheid vond dien in de opdracht aan den vroegeren klerk om het archief in orde te brengen; de minderheid wenschte dit ook, maar verlangde daarbij deskundig toezicht „zonder financieele opofferingen voor de gemeente." Dat dit voorstel den meesten leden toelachte, is natuurlijk, doch de moeilijkheid bleef: waar vindt men zoodanig toezicht? En in de raadsvergadering van 14 Januari liep dan ook de discussie daarover bijna niet, omdat het denkbeeld toen nog vrij wel in de lucht hing.

Zouden wij de discussies hier uitvoerig willen mededeelen, wij zouden de beschikbare ruimte verre overschrijden. Bovendien leverden zij weinig nieuwe gezichtspunten op. De voorstanders van het commissievoorstel, opmerkende, dat het beste — wat zij dus nu niet meer betwistten, een artikel van onzen vroegeren collega dr. J. H. de Bussy, thans professor te Amsterdam, in de Zwolsche courant en een advies van den Algemeenen Rijksarchivaris jhr. mr. Th. H. F. van Riemsdijk, zullen daartoe het hunne hebben bijgedragen — toch voor de financieele draagkracht der gemeente onbereikbaar was, meenden desalniettemin toch op de aangegeven

wijze een resultaat te kunnen bereiken, dat, misschien uit wetenschappelijk historisch oogpunt onvoldoende, voor het doel, het practisch nut der gemeente, ruim genoegzaam konde worden geacht. De tegenstanders bestreden dit, daar zij de bedoelde scheiding meenden te mogen betwisten, en hielden vol, dat met het oog op het reeds verrichte, men nu uit misplaatste zuinigheid niet èn de reeds besteede kosten èn de bereiking van het doel zelf: een ordening overeenkomstig de behoeften der gemeente, in gevaar mocht stellen. De zuinigheid zoude dan bij slot van rekening blijken de wijsheid to hebben bedrogen. Immers waar op de voorgestelde wijze eer achteruitgang dan vooruitgang zoude mogen worden verwacht, was het nog beter niets te doen.

Zooals niet te verwonderen is, men overtuigde elkaar niet meer door lengte en breedte van argumenten; en de stemmen staakten. In de veertien dagen bedenktijd, tusschen de twee raadsvergaderingen in, kwam het echter aan den dag, dat het voorstel van twee mannen der practijk, niet zonder rijp overleg -- althans de tijd daartoe had niet ontbroken — geformuleerd, was in strijd met de wet. Daar dit niet kon worden betwist, werd het dan ook ten slotte met algemeene stemmen verworpen.

Inmiddels had het denkbeeld der minderheid uit de sfeer der vrome wenschen neergedaald zijnde, meer concrete vormen aangenomen. Immers mr. L. VAN HASSELT, rijksarchivaris in de provincie Overijsel, had zich onder nadere goedkeuring der regeering bereid verklaard, „zonder financieele opoffering voor de gemeente" toezicht te houden op de werkzaamheden, die de klerk in het gemeentearchief zoude verrichten. Dat de Raad met deze mededeeling hoogelijk ingenomen was, laat zich begrijpen. Nu was men uit den nood, men had den deskundige en men behoefde slechts tot een betrekkelijk kleine uitgave te besluiten. Met acclamatie werd dan ook het voorstel aangenomen, om mr. VAN HASSELT uit te noodigen als archivaris van Zwolle, zonder bezwaar voor de gemeentekas op te treden, terwijl hem een klerk met een vrij aanzienlijke bezoldiging, de helft van het oorspronkelijk voor den archivaris voorgestelde, werd toegevoegd.

Men had alzoo een som van *f* 1200 uitgespaard; merkwaardig is het, dat de tegenstanders van het benoemen van een archivaris plotseling zeer roiaal werden tegenover den klerk.

Ten aanzien van dezen afloop der zaak kan ons oordeel niet moeilijk zijn. Ook onzerzijds brengen wij hulde aan den Rijksarchivaris van Overijsel voor de bereidwilligheid, waarmede hij de taak op zich heeft genomen, die niet licht is te achten, wordt zij naar eisch opgevat, en die, wil zij in een niet te lang tijdsverloop ten einde worden gebracht, bedriegen wij ons niet, wel de werkkracht van een geheelen man vordert. Wij verheugen ons er in, dat de denkbeelden, door ons in de vorige aflevering naar aanleiding van eene wijziging van art. 103 Gem. Wet ontwikkeld, in dezen reeds eenigermate verwezenlijking hebben gevonden.

Toch willen wij het niet verhelen, dat, naar het ons voorkomt, van het standpunt der rijksregeering, en van dat der archivarissen als ambtenaren in het algemeen, enkele bedenkingen bestaan. Om met het laatste te beginnen. Waarom nu juist op dit gebied wederom de uitsluiting der financieele opoffering. Is dan soms in het archiefwezen de arbeider zijn loon niet waardig? Moeten daar alleen diensten worden gepraesteerd, die niet in geld waardeerbaar zijn? En deze bedenking klemt te meer, als men in aanmerking neemt de algemeen bekende waarheid, dat ons vak nog zoo dikwijls wordt beschouwd en gequalificeerd als een, „waaraan men zich meestal wijdt uit smaak en liefhebberij, zoodat de betrekking zijne aangename zijde heeft" Een opvatting, die er ten slotte toe leidt, dat men van een verlof tot het in orde brengen van een archief gaat spreken, en dit als een gunst gaat beschouwen. En nu mag men voor zich zelf het in geld vast te stellen aequivalent niet wenschen, het beneden zich achten daarover — sit venia verbo — te pingelen; de solidariteit met ambtgenooten in minder bevoorrechte positie verkeerende, het hoog houden *tegenover oningewijden* van het ambt zelf, had in dezen tot het niet onmiddellijk inwilligen van het aanzoek moeten leiden. Immers ten aanzien van hen, voor wie klaarblijkelijk de geheele zaak per slot *uitsluitend* een financieele quaestie was, is het duidelijk, dat de gemakkelijk verkregen en onkostbare oplossing aanleiding moet geven, misschien tot waardeering van dengene, die de gemeente, waarvoor zij opkomen, zoo of zooveel uitspaart, tot kleinachting van de te verrichten werkzaamheden zeker.

Voor de regeering bestaan o. i. evenzoo bezwaren tegen de inwilliging, wel niet van onoverkomelijken aard, maar die toch zeker gezette overweging verdienen. Wij willen niet komen op de vraag of de voorgestelde oplossing wel overeen is te brengen met art. 103 der Gem. Wet, zooals het nu luidt, maar wijzen op het feit, dat de Rijksarchivaris van Overijsel een gedeelte van zijn' tijd en arbeid aan het archief der gemeente Zwolle zal moeten wijden. Hij zal dit natuurlijk op de voor beide archieven, aan zijne zorgen toevertrouwd, meest geschikte en voordeelige wijze doen, toch zal het Rijk een gedeelte van zijne werkkracht moeten missen. Het algemeen belang ook bij de verzorging der gemeente-archieven betrokken, kan hierover heen doen stappen, het feit zelve bestaat. En waar de staat nu in dat gemis toestemt, daar is het niet onbillijk te achten, dat hij op welke wijze ook daarvoor een zekere vergoeding ontvangt, al was het dan slechts in een meerdere „Berufsfreudigkeit" zijner ambtenaren. Iets waaraan, van bijzondere omstandigheden afgezien, een betere bezoldiging bevorderlijk mag worden geacht. En evenzeer als bij het in bewaring geven aan het Rijk van gemeentearchieven (zie boven p. 83 en 85, noot 2) het onbillijk mag worden geacht, dat de Staat dit voordeel aan de gemeenten verleene, zonder de minste opoffering harerzijds, zoo ook hier. Nu moge het moeilijk zijn in bestaande toestanden in te grijpen

en die te wijzigen, zooals te Groningen of te Arnhem, bij het in het leven roepen van analoge gevallen lette men er dan ook wel op de in het oog loopende misstanden te vermijden. De regeering stelle voorwaarden, zoo niet voor het oogenblik, omdat zij niet direct noodig schijnen, dan toch voor de toekomst. Ook al acht men het wenschelijk, den tegenwoordigen titularis in de uitvoering van zijn edelmoedig voornemen niet te hinderen, men binde zich niet voor een eventueelen opvolger, op wien anders zoo licht, vraagt hij voor geleverden arbeid een evenredige belooning, de schijn van inhaligheid komt te rusten, zelfs of liever juist dan als zijn redelijk verlangen niet wordt ingewilligd.

S. G.

P.S. Nadat het bovenstaande reeds gedrukt was, is, zooals onder de Berichten te vinden is, de beslissing der Regeering gevallen.

LEGESHEFFING

voor het gebruik van oude archieven, bijzonder van de oude kerkregisters.

Door den gemeenteraad van 's Hertogenbosch werd onlangs een reglement vastgesteld op de heffing van leges enz. ter secretarie. Daarbij is o.a. de heffing bepaald van een zeker bedrag (per deel enz.) voor de raadpleging van het oud-archief en van de oude registers van doopen, trouwen en begraven. Naar aanleiding hiervan drongen zich eenige vragen aan mij op. Ik heb deze trachten te beantwoorden en wensch door de mededeeling mijner slotsommen deze zoo mogelijk te toetsen aan het beter oordeel van hen, die er zich misschien thans ook over zullen willen uiten.

I. Is de heffing van leges op het gebruik van oude archieven in het algemeen niet af te keuren?

Naar mijne meening is het een privilegiëering en een belemmering bij hunne benutting. Wie onderzoekt al zoo in een oud-archief? Ten *eerste* de bezitter, in casu de gemeente, vertegenwoordigd door haar beheerenden ambtenaar. Ten *tweede* de belanghebbende bij zeker recht of zekere rechtsplicht. Ten *derde* de wetenschappelijke onderzoeker. Ten *vierde* de genealoog, 't zij die als beroep genealogieën van anderen, 't zij zijn eigen stamboom construeert of reconstrueert.

De *eerste*, hij die zelf op het archief zit, wordt natuurlijk door de leges niet belemmerd. Hij komt er zelfs door in betere conditie, kan er zelfs door worden geprivilegieerd. Maar dat maakt de zaak niet beter. De ingezetene, die tegen de gemeente procedeert, heeft evenveel recht om zijne bewijzen uit het oude archief der gemeenschap — ook *zijn* archief — te putten als de tegenwoordige gemeente zelve. Toch moet *hij* betalen. Wie b.v. de godsdiensttroebelen in den Bosch in de 16de eeuw wil on-

derzoeken in het archief der voormalige Stad & Vrijdom, moet voortaan zich een geldelijk offer getroosten. De gemeentelijke archivaris echter werkt onbelast. De wetenschap kan door dergelijk privilegie op den duur slechts schade lijden. En de genealoog loopt ernstig gevaar door de ongelijke concurrentie geschaad te worden, wijl de beheerende ambtenaar zijn werk goedkooper zal kunnen doen.

De *tweede* categorie van onderzoekers zal misschien in geen enkel geval geheel worden afgeschrikt, maar toch allicht ten deele. Hij die weet hoevele registers en bundels soms moeten worden doorgezien of nageslagen om zeker bewijs te vinden, zal de beteekenis der belemmering bevroeden. Het dure procedeeren wordt nog bezwaard en zelfs het opzoeken van een titel ter voorkoming van procedure belast.

De *derde* categorie wordt bijna zeker geheel afgeschrikt. Welk wetenschappelijk-historisch onderzoek houdt stand tegen dergelijke belasting?!

De *vierde* kan doorgaans de heffing gewis het beste dragen. Zal deze echter daarom haar niet schaden? Men kan misschien de vraag stellen of dit zoo'n groote ramp wel ware. Zeker wordt hier het algemeen belang niet geschaad in de mate als bij de 2de en 3de categorie. Maar evenzeer mag aangevoerd, dat in het gewone genealogische gespeur toch stellig geen kwaad steekt dat dient geweerd te worden of belemmerd. En dit zal in vele gevallen het effect dezer leges zijn.

II. Is dus de heffing zelve af te keuren, geldt dit dan niet vooral ook ten aanzien van de registers van den zoogenaamden ouden burgerlijken stand?

M. i. zeker niet het minst. Ook voor deze boeken komen dezelfde soorten van onderzoekers Hier is o.a. een groot aantal der onderzoekingen begonnen om het recht (meest van minvermogenden) te bewijzen op beurzen en beneficiën en erfenissen. Hier weegt dan ook het bezwaar der privilegieering van den beheerder het zwaarst. En hier worden de meesten afgeschrikt, zelfs van het onderzoek naar hun eigen afstamming. Ja, de predikant of pastoor, wiens voorgangers het register hielden, wordt belast bij het naslaan van historische notities, kerkelijke handelingen enz., als zoo veelvuldig in die oude zoogenaamde „kerkregisters" geboekt zijn.

III. Is de gemeente alzoo bij deze heffing op den verkeerden weg, heeft zij ook wel het recht er toe, bijzonder voor de oude kerkregisters?

De beantwoording dezer vraag, zooals ik die meen te moeten doen, zal misschien met bestaande vaste meeningen in botsing komen, ook als ik thans niet inga op een uiteenzetting, waarom m. i. de oude gemeentearchieven vallen onder het Kon. besl. van 26 juni 1856, no. 79, betreffende de openbaarheid onzer archieven, maar mij nu bepaal tot de resultaten van mijn onderzoek naar het recht omtrent de oude kerkregisters.

Wie is daarvan eigenlijk de bewaarder? En krachtens welk recht be-

waart deze? Ik meen de ambtenaar van den burgerlijken stand, voor het Rijk, krachtens een maatregel van het uitvoerend gezach. Zoover ik heb kunnen nagaan toch zijn in het Fransche departement der Monden van den Rijn ([1]) hoofdplaats 's Hertogenbosch, de door de „ministres des cultes" etc. tot 31 december 1810 gehouden registers op dien dag gesloten en overgenomen door de maires als ambtenaren van den „état civil"; en geschiedde dit *niet* krachtens wet of daarmêe gelijkstaand Keizerlijk decreet, maar enkel en alleen ingevolge een prefectorale aanschrijving. Hiermede veranderden zij natuurlijk niet van karakter. Het bleven *oude kerkregisters*, die in het gemis van vroeger niet gehouden burgerlijke stands-akten kunnen voorzien, en daarom zijn opgevorderd en overgenomen. Maar registers van den burgerlijken stand zijn het daarom *niet.* De bepalingen op de volgens Code Civil en B. W. sinds 1811 gehouden registers van *geboorte*, *huwelijk* en *overlijden* zijn er niet op van toepassing. Het uitvoerend gezach, de regeering, is alleen bevoegd bindende bepalingen vast te stellen over hunne bewaring, openbaarheid enz. Het kan de overbrenging bevelen in de Rijks-archiefdepôts bij eenvoudigen maatregel van bestuur — of ook de bepalingen van ons Burgerlijk Wetboek ten aanzien van extracten enz. ([2]) er op van toepassing maken, voorzoover zij er op passen. Zoolang niet de regeering het belet of anders voorschrijft, zijn de tegenwoordige bewaarders de uitsluitend bevoegden om dergelijke maatregelen te nemen als legesheffing. En deze bewaarders zijn de ambtenaren van den burgerlijken stand als opvolgers van de maires, die op 31 december 1810 of 1 januari 1811 er reçu voor afgaven, volgens order van hun chef.

Ook ten aanzien der kosten van extracten zijn zij in hun bevoegdheid niet gebonden. De wet van 23 april 1879 (*Stbl.* n°. 72) tot regeling der heffing van rechten wegens de verrichtingen van den ambtenaar van den B. S., geeft enkel voorschriften over eenige bepaald aangewezene dier „verrichtingen". Deze zijn de huwelijksvoltrekking en de levering van afschrift van of uittreksel uit de akten van den burgerlijken stand (dus niet van of uit oude kerkelijke akten). Deze wet over het door FORTUIN ([3]) en de commissie van 1849 onwettig geachte Kon. besluit van 24 mei 1827 (*Stbl.* n°. 27), maar vervangt uitdrukkelijk het Keiz. decreet van 12 juli 1807 (Bull. des lois n°. 152). Ook dit decreet was ongetwijfeld niet op de oude kerkelijke doop-, trouw- en sterfregisters

([1]) Naar hetgeen ik van eenige mijner collega's hooren mocht is het in andere departementen niet anders. Alleen binnen het tegenwoordige Limburg is verschil wegens de *vroegere* inlijving bij Frankrijk van de verdere linker- en de rechter-Rijnoevers, en invoering aldaar van de wet van 20 september 1792.

([2]) Art. 24 B. W. Iets anders is het met de bepalingen over verbetering, artt. 70 vlg. B. W. Hoewel er zeer zeker genoeg voorbeelden zijn van vonnissen, strekkende tot verbetering van oude doopakten, kan toch slechts een wet dergelijke voorschriften geven voor de oude kerkregisters. En die is er niet.

([3]) Wetten van Franschen oorsprong II, blz. 444.

toepasselijk. Zelfs zijn executoirverklaring bij decreet van 8 november 1810 is anterieur aan de inbeslagneming dier registers. Het noemt, bovendien, de soorten der akten op, waarvan het de afschriften tarifieert, en dat zijn enkel burgerlijke stands-akten, geene van kerkelijken doop enz. Gelijkerwijze deed trouwens het aangehaald Besluit van 1827. (¹)

Echter is er een Kon. besluit dat hen bindt. Zoolang toch bijzondere bepalingen over deze aldus *niet* „burgerlijke standsregisters" in eigenlijken, wettelijken zin te noemen boeken en papieren ontbreken, zal het Kon. besl. van 26 juni 1856, no. 79, er voor moeten gelden. En dit besluit verhindert naar woord en geest een belemmerende legesheffing. Integendeel moet volgens dat besluit de raadpleging in het algemeen belang worden toegelaten en gemakkelijk gemaakt en mag zij alleen (art. 10) onder verwijzing naar hoogere authoriteit, voor nadere beslissing, worden geweigerd, wanneer de inzage niet met het algemeen belang strookt, b.v. enkel om familieschandalen op te sporen begeerd wordt.

Ik wil thans op een behandeling van den „ouden burgerlijken stand" in zijn geheel niet ingaan. Misschien deel ik in een volgend nummer mijne bevindingen eens mede over de verhoudingen der verschillende daartoe behoorende of te brengen registers en papieren. Voorloopig was het mij er enkel om te doen om mijne meening mede te deelen, en zoo mogelijk die van anderen hierover uit te lokken, dat:

a. legesheffing op het gebruik van oude archieven in de meeste gevallen zeer is af te keuren;

b. dit ook geldt voor de registers van den zoogen. „ouden burgerlijken stand";

c. voor de oude kerkregisters die heffing slechts bepaald kan worden door de ambtenaren van den burgerlijken stand, behoudens goed- of afkeuring van de regeering;

d. deze registers vallen onder het Kon. besl. van 26 juni 1856, no. 79, regelende de openbaarheid van alle oude archieven van den Staat.

'S HERTOGENBOSCH, october 1894.

A. C. BONDAM.

Naschrift.

Aan de archivarissen van de gemeenten, waarmede den Bosch te vergelijken is, heb ik naar aanleiding van de besproken Bossche legesheffing wegens het inzien der zoogen. oude registers van den Burgerlijken Stand, de vraag gericht, hoe het ten hunnent daarmede stond. Ik geloof goed te doen van de mij hier nog vergunde ruimte gebruik te maken om in

(¹) Vg. over de wettigheid hiervan DIEPHUIS, Het Nederl. Burgerlijk Regt, I, bls. 388, noot 2.

het kort te vermelden wat de daarop uit die gemeenten welwillend verstrekte inlichtingen mij leerden kennen.

Te *Amersfoort* worden, volgens het bericht van den secretaris, voor het inzien „der registers van den burgerlijken stand" geen leges voor de gemeente geheven. In verband met de inkleeding mijner vraag moeten onder den aangehaalden term „registers van den B. S." de oude kerkregisters begrepen zijn.

Te *Amsterdam* berusten, luidens de zeer juist onderscheidende mededeeling van den archivaris, de registers van den burgerlijken stand niet ten archieve, maar aan het bureau van den B. S. Ten archieve worden alleen de oude doop-, trouw- en begrafenisboeken der verschillende kerken bewaard en kunnen daar 3 dagen 's weeks van 10—2 ure kosteloos worden ingezien door een ieder.

Te *Deventer* bestaat een verordening tot heffing van leges ter secretarie, aan het bureau van den B. S. en bij het archief, d.d. 27 december 1892. Daarbij worden o. a. belast, per jaargang, de „nasporingen in doop-, trouw- of begrafenisregisters, dagteekende van vóór de invoering van den B. S." en, per uur, die in het archief. Volgens den archivaris is het echter „de opvatting op de secretarie, dat, wanneer rijksarchiefambtenaren voor een w e t e n s c h a p p e l ij k doel de registers op de secretarie willen inzien, daarvoor geen kosten in rekening worden gebracht."

Ook te *Dordrecht* bestaat een dergelijke verordening. Het besluit tot heffing, ten behoeve van de gemeentekas, van leges en expeditiegelden ter secretarie en bij het archief, d.d. 28 januari 1890, bepaalt voor de nasporingen, te doen door de ambtenaren ter secretarie, in doop-, trouw- en doodregisters vóór de invoering van den B. S., per jaargang een vrij hoog, en in het archief, het verleenen van inzage daaronder begrepen, per uur een vrij laag bedrag. Volgens het bij dit besluit gevoegde bericht van den secretaris, wegens ongesteldheid van den archivaris namens dezen schrijvende, wordt niet dan bij uitzondering aan particulieren vergund om de nasporingen zelven te doen. Voor elk geval wordt dan de heffing afzonderlijk beoordeeld en bepaald, terwijl algeheele vrijstellingen slechts zelden worden verleend.

Te *'s Gravenhage* is „op het gebruik der doop-, trouw- en begrafenisregisters vóór 1811, door of ten behoeve van derden, door Burgemeester en Wethouders van toepassing gemaakt een verordening op het nemen van informaties op de bureelen van den burgerlijken stand na 1811" (een bedrag per register en per jaargang). Blijkens de verdere mededeeling van den archivaris worden alleen dan leges geëischt, wanneer het onderzoek n i e t door den belanghebbende p e r s o o n l ij k, te zijnen bureele, geschiedt, maar ambtenaren van de gemeente dat onderzoek verrichten. „Deze faciliteit," zoo schrijft hij hierbij, „heb ik eenige jaren geleden bewerkt. Vóór dien was dit anders."

Te *Haarlem* berusten sedert een tiental jaren al de oude kerkregisters onder den archivaris, „zoodat," naar de meening van mijn ambtgenoot aldaar, „het bezwaar, waarvan door (mij) gewag werd gemaakt, daar niet voorkomt." „Met oordeel wordt," zoo schrijft hij verder, „onderscheiden ten behoeve waarvan inlichtingen worden gevraagd en verlangd. Is dat voor geldelijke belangen of genealogische nasporingen, dan kan overeenkomstig de verordening tot heffing van leges, 50 cts. per uur nazoeken worden geëischt," — zooals ook nu en dan geschiedt.

Te *Leiden* wordt voor het raadplegen der doop-, trouw- en begrafenisregisters vóór 1811 geene betaling gevorderd.

Te *Maastricht* liggen „de registers van den burgerlijken stand" kosteloos ter inzage voor het publiek. In verband met mijn vraag moet de archivaris, de heer JOZEF DE RAS, onder deze aanduiding de oude kerkregisters begrijpen.

Ook te *Middelburg* wordt voor het inzien „der registers van den burgerlijken stand" ter gemeente-secretarie geen betaling gevorderd. Voor den archivaris, den heer M. H. VAN VISVLIET, geldt hetzelfde als voor den heer DE RAS.

Te *Nijmegen* is „het inzien der registers van den B. S. — na voorafgaande vergunning van den ambtenaar van dien Stand" -- kosteloos. Ook voor den heer archivaris mr. W. VAN DE POLL neem ik hetzelfde aan als voor de heeren DE RAS en VAN VISVLIET.

Omtrent *Utrecht* gaf mijn ambtgenoot aldaar mij uitvoerige inlichtingen, waaruit blijkt, dat de wet van 23 april 1879 steeds ook op de oude kerkregisters is toegepast en deze dus als burgerlijke standsregisters zijn aangemerkt, maar dat de inzage „in den regel aan allen, die daarin verlangden te studeeren, kosteloos (werd) toegestaan," terwijl zelfs onderzoekingen (mits niet omvangrijke) steeds op last van den archivaris kosteloos zijn verricht door de ambtenaren van het gemeentearchief. Sedert een jaar zijn de kerkregisters overgebracht naar het archiefgebouw en, onder beheer van mr. MULLER, thans behandeld evenals de overige stukken van het oud-archief (d. i., zoover mij bekend, zonder legesheffingen).

Te *Zutfen* kan, naar het bericht van den secretaris, het inzien „der registers van den B. S." ter gemeente-secretarie steeds kosteloos geschieden. Ook hier zullen de oude kerkregisters onder den gebruikten term begrepen zijn.

Ook te *Zwolle* wordt — werd althans onder den archivaris mr. MULDER — voor het inzien der doop-, trouw- en overlijdensregisters in het oud-archief geen betaling gevorderd.

Uit dit statistiekje blijkt bij recaputulatie dat in tien gemeenten, te Amersfoort, Amsterdam, 's Gravenhage, Leiden, Maastricht, Middelburg, Nijmegen, Utrecht, Zutfen en Zwolle het onderzoek in de oude registers

van doop, trouw en begraven algemeen kosteloos wordt toegelaten. Alleen te Dordrecht is de toestand zooals te 's Hertogenbosch, of nog erger, en te Deventer weinig minder erg. Omtrent Haarlem bestaat onzekerheid. Het schrijven, uit *Leeuwarden* ontvangen. spreekt alleen van afschriftlichting. Ook omtrent *Rotterdam* en *Kampen* ben ik niet in de gelegenheid mededeeling te doen en in andere onzer grootere gemeenten onderzocht ik niet, wijl aldaar geen afzonderlijk georganiseerd archiefbeheer onder een gemeentearchivaris bestond.

Ik wil deze mededeeling niet eindigen zonder een vriendelijke dankbetuiging aan hen, die er mij door hunne inlichtingen zoo welwillend toe in staat stelden.

'S HERTOGENBOSCH, februari 1895.

A. C. BONDAM.

OPGAVEN getrokken uit de staatsbegrooting voor 1895 en den daarbij behoorenden uitgewerkten en toelichtenden staat.

HOOFDSTUK V. — DEPARTEMENT VAN BINNENLANDSCHE ZAKEN.

VIde AFDEELING.

Kunsten en wetenschappen.

Art. 153. Jaarwedden en verdere belooningen der ambtenaren en bedienden bij 's Rijksarchieven te 's Gravenhage *f* 17050.

Volgens den genoemden staat valt onder dezen post:

a.	algemeene Rijks-archivaris	*f*	4000.—
b.	adjunct-archivarissen	„	6000.—
c.	commiezen	„	2000.—
d.	twee adjunct-commiezen	„	2200.—
e.	een klerk	„	700.—
f.	concierge en verdere bedienden . .	„	1300.—
g.	belooningen	„	850.—

Voor 1894 was op dezen post uitgetrokken *f* 16750; het verschil wordt aldus toegelicht: Tot verdere uitvoering van de bij Koninklijk besluit bepaalde organisatie van 's Rijksarchief, volgens welke drie adjunct-archivarissen aan dat archief moeten verbonden zijn, is thans op een derden adjunct-archivaris gerekend, waartoe het artikel met *f* 300 verhoogd is, en het aantal commiezen met één verminderd.

Art. 154. Kosten van onderhoud, huishoudelijke uitgaven, personeele hulp, schrijfloonen, reis- en verblijfkosten, inrichting van lokalen en aankoopen voor de Rijksarchieven *f* 7175.—

Voor 1894 was hetzelfde bedrag op dezen post uitgetrokken.

Art. 154*bis*. Kosten van den bouw en inrichting van archieflokalen aan het Bleijenburg te 's Gravenhage . . *f* 100000.—

Zie over dezen post beneden.

Art. 155. Jaarwedden, toelagen en verdere belooningen der ambtenaren en bedienden bij 's Rijksarchieven in de provinciën . . . . *f* 29450.—

Volgens genoemden staat valt onder dezen post:

a.	archivaris in Noord-Brabant	*f* 2000.—
b.	„ „ Gelderland	„ 2000.—
c.	„ „ Noord-Holland	„ 1600.—
d.	„ „ Zeeland	„ 2000.—
e.	„ „ Utrecht	„ 2500.—
f.	„ „ Friesland	„ 1500.—
g.	„ „ Overijssel	„ 2000.—
h.	„ „ Groningen	„ 2000.—
i.	„ „ Drenthe	„ 2000.—
j.	„ „ Limburg	„ 2000.—
k.	adjunct-archivarissen, commiezen-chartermeesters, klerken, concierges . .	*f* 9850.—

Voor 1894 was hetzelfde bedrag op dezen post uitgetrokken, de memoriepost voor den archivaris van het Overkwartier van Gelderland, vroeger onder *k* opgenoemd, is nu weggelaten.

Art. 156. Kosten van onderhoud, huishoudelijke uitgaven, personeele hulp, schrijfloonen, reis- en verblijfkosten, aankoopen, meubilair; aankoop, stichting en inrichting van lokalen en verdere uitgaven voor de archieven in de provinciën . . . . *f* 62500.—

Voor 1894 was op dezen post hetzelfde bedrag uitgetrokken.

Bij dezen post vinden wij de volgende toelichting:

Hierin zijn begrepen de laatste uitgaven voor de afwerking, de verwarming en waterleiding-toestellen in het archiefgebouw te Leeuwarden, ad *f* 15520, en de kosten der gedeeltelijke inrichting der archiefgebouwen te Zwolle en te Haarlem, waarvoor van de gemeenten respectievelijk de Sassepoort en de Vleeschhal zijn verkregen.

Voor elk dezer laatste werken zijn *f* 10000 bestemd, waarna in een volgend jaar nog voor Zwolle ongeveer *f* 9500 en voor Haarlem ongeveer *f* 14000 noodig zal zijn.

Recapitulatie:

	1894.	1895.
Personeel		
art. 153	*f* 16750.—	*f* 17050.—
art. 155	„ 29450.—	„ 29450.—
	f 46200.—	*f* 46500.—
Materieel [1])		
art. 154	*f* 7175.—	*f* 7175.—
art. 154*bis*		„ 100000.—
art. 156	„ 62500.—	„ 62500.—
	f 69675.—	*f* 169675.—
Geheel totaal	„ 115875.—	„ 216175.—

Bij den post van *f* 100.000.— voor archieflokalen aan het Bleijenburg te 's Gravenhage zal men zich herinneren, wat er ten vorige jare omtrent den bouw van het nieuw algemeen Rijksarchiefgebouw is voorgevallen, en waarvan wij in den vorigen jaargang (p. 100 vlg.) uitvoerig verslag gaven. De nu uitgetrokken post van even groot bedrag is de tweede termijn van de som, benoodigd voor den totalen bouw, die echter nog niet is aangevangen. Aanvankelijk was het bedrag even als ten vorigen jare uitgetrokken op Hoofdstuk IX der begrooting, onder art. 117 en dus ten behoeve van het Departement van Waterstaat, Handel en Nijverheid.

Naar aanleiding van het bedoelde art. wordt in het voorloopig verslag medegedeeld, dat „het voornemen om bij de verbouwing van het Departement van Binnenl. Zaken de bureaux tijdelijk in het Rijksarchief te huisvesten geene instemming vond bij sommige leden, die meenden, dat bij de behandeling der vorige begrooting beslist was, dat bedoeld archiefgebouw niet aan zijne bestemming zou worden onttrokken, maar alleen door bijbouw in den daarachter gelegen tuin zou worden uitgebreid."

Voorts wenschte men te weten, of de ontwerpen thans waren vastgesteld en of de Minister bereid was, daarvan inzage aan de Kamer te geven. Uit de vraag naar de bestemming van het terrein aan het Bezuidenhout, waarop volgens het voorstel der Regeering, in het vorige jaar gedaan, het algemeen Rijksarchiefgebouw zoude worden geplaatst, moet men opmaken, dat deze zaak alsnog in statu quo is.

[1]) Op deze wijze mag de splitsing worden gemaakt, zij het dan ook dat losse personeele hulp in de omschrijving voorkomt.

Het is niet onmogelijk, dat een enkele onzer lezers zich de vraag heeft gesteld, waarom de post op Hoofdstuk IX (Waterstaat) oorspronkelijk was uitgetrokken. Een afdoend antwoord zullen wij hem ook niet kunnen geven. Het blijkt echter, dat ook de hoofden der twee betrokken Departementen hierin iets vreemds vonden, althans dat zij het natuurlijker achtten, dat de post overgebracht werd naar Binnenl. Zaken. Bij een nota van wijziging werd dan ook de post van Hoofdstuk IX afgenomen en gevoegd bij art. 154 van Hoofdstuk V (Binnenlandsche Zaken), zoodat dit, nu aangevuld met de woorden „bouw van archiefgebouwen op het Bleijenburg enz." werd gesteld op een bedrag van *f* 107.175.—. Uit de memorie van toelichting blijkt, dat dit geschiede na een overlegd van de twee betrokken Departementen, hetwelk leidde „tot de overtuiging, dat de bouw van het nieuwe archiefgebouw behoorde gebracht te worden op de begrooting voor Binnenlandsche Zaken." Tevens vinden wij in dezelfde memorie medegedeeld, dat de ontwerpen voor den bouw gereed zijn en aan de Kamer overgelegd. „Blijkens deze wordt aan het Bleijenburg het gebouw voor de bureaux, dienst- en administratielokalen geplaatst, door een gang verbonden met een depôtgebouw, hetwelk 23000 M. planklengte aanbiedt en voor eventueele uitbreiding vatbaar is." Het „Huis van Amsterdam", het tegenwoordige Rijksarchiefgebouw zal dus nu beschikbaar komen, omdat het voor het personeel aan het Rijksarchief veel te groot is, en, zooals wij verder vernemen, dienen „om er tijdelijk het Departement van Binnenlandsche Zaken te huisvesten," later definitief, hetzij den Raad van State, hetzij het Departement van Buitenlandsche Zaken.

De raming van het geheel vroeger *f* 545000.—, wordt teruggebracht op *f* 487000— à *f* 490000.—.

De commissie van rapporteurs vond blijkens haar verslag de plotselinge overbrenging op de begrooting van Binnenlandsche Zaken wel eenigszins vreemd, immers nadere inlichtingen werden daaromtrent gevraagd; ook wenschte zij daarbij de kosten van den bouw als afzonderlijken post gehandhaafd te zien. Aan het laatste werd door den Minister bereidwillig tegemoet gekomen, door een art. 154 bis voor te dragen. Over het eerste echter vinden wij een uitvoerige mededeeling, die de overbrenging verklaart, echter niet opheldert, waarom de post aanvankelijk op de begrooting van Waterstaat enz. was gebracht Immers daaruit blijkt, dat als regel geldt, dat ieder Departement zorgt voor de gebouwen, „welke benoodigd zijn voor de diensten onder het Departement ressorteerende. Op dezen regel is alleen uitzondering gemaakt ten opzichte van de landsgebouwen in de residentie, waarvan het onderhoud gemakkelijker en voordeeliger kan geschieden, wanneer het alle gebouwen omvat, en waarbij ook aan- en verbouw doeltreffend in ééne hand worden vereenigd, wanneer zij een bestaande complex van gebouwen betreffen." Dit alles geldt — mar gold ook — niet voor het ontworpen archiefgebouw. Immers van wege het Depar-

tement van Binnenl. Zaken zijn reeds onderscheidene archiefgebouwen elders gemaakt of ingericht. Voor dergelijke gebouwen bestaan bijzondere technische eischen, van welke de ambtenaren van B. Z. beter op de hoogte zijn. Moest de bouw dus van wege het Departement van Waterstaat geschieden, dan zou herhaald overleg tusschen de beide ministeries noodig en onvermijdelijk worden en vertraging daarvan het gevolg zijn. Bovendien zoude de eene minister de verantwoordelijkheid dragen, terwijl door den andere inderdaad de eischen voor den bouw worden gesteld en bepaald. De toenmalige Minister van B. Z. heeft dan ook in 1893 den post weder verdedigd. En evenals het bij de Kamer geen bedenking ontmoet heeft, dat de bouw eener nieuwe arrondissements-rechtbank te 's Gravenhage van wege het Departement van Justitie geschiedt, evenzeer zal zij dezelfde wijze van handelen voor het nieuwe Rijksarchiefgebouw moeten goedvinden.

Wien de zaak nu helder moge zijn, voor ons, die buiten de hooge politiek staan, is zij het niet. En evenmin scheen zij dit den grootsten (?) bestrijder van een nieuw Rijksarchiefgebouw, den heer VAN ALPHEN, die in aansluiting aan het in het voorloopig verslag gezegde volhield, dat wat nu voorgesteld werd wel degelijk meer inhield, dan een overbrenging van een post van het eene hoofdstuk op het andere. Vooral nu uit de toelichting bleek, dat het „oude huis van Amsterdam" wel degelijk een andere bestemming zou verkrijgen, daar het aan den dienst der rijksarchieven zoude worden onttrokken. Door den Minister van Binnenl. Zaken werd deze opvatting bestreden, en, zooals dan ook niet moeilijk was, de voordeelen van het vrijkomen van het bedoelde gebouw in het licht gesteld, waarbij Z. E. er nogmaals op wees, dat de nieuwe bergplaats der archieven een geheel zelfstandig, vrijstaand gebouw zoude worden, met een daaraan door gangen verbonden, maar overigens afgescheiden locaal voor de administratie bestemd. Bij dit plan was het tegenwoordige gebouw volmaakt onnoodig. Dit moeilijk te bestrijden betoog toont echter nog geenszins aan, dat in het vorige jaar bij de aanneming van den post van *f* 100000.— de algemeene opvatting in de Kamer omtrent het „oude huis van Amsterdam" niet een andere was. In zijne derde rede wees de heer VAN ALPHEN dan ook o. i. zeer te recht hierop.

Toch verheugen wij ons, dat de tweede termijn voor den bouw van het Nieuwe Rijksarchief is aangenomen met 49 tegen 7 stemmen, nu ten vorige jare was uitgemaakt, dat hij in den tuin bij het tegenwoordige en aan het Bleijenburg zoude plaats hebben. De financieele nadeelen, waarop door ons toen werd gewezen (p. 127 vorige jaargang), zijn natuurlijk zooveel minder geworden, nu het tegenwoordige gebouw voor andere doeleinden zal vrijkomen. De overige daar gemaakte bedenkingen zijn echter niet opgeheven.

Evenmin, behalve het meerdere brandgevaar, het groote bezwaar van gebrek aan ruimte in de toekomst, hoewel dit zeker vrij wat minder is

geworden nu is gebleken, dat de planklengte bij den bouw, zooals die nu is ontworpen, door uitbreiding kan worden gebracht op 31400 M. Een ruimte, die zeer zeker in de eerste toekomst voldoende is te achten, maar toch niet is gelijk te stellen met die van 55000 M., welke aan het Bezuidenhout was te bereiken.

Nog een ander punt werd bij de behandeling dezer begrooting ter sprake gebracht. Naar aanleiding toch van art. 155 werd door den heer EVERTS, afgevaardigde voor Roermond, de bekende archieven-quaestie daar ter plaatse besproken. Echter op een wijze, die al weder het bewijs levert, dat tegenover een archivaris, zelfs na zijn overlijden, de grofste beschuldigingen, de meest schandelijke aantijgingen zonder eenig nader bewijs geoorloofd schijnen te zijn. Na de geschiedenis der zaak nogmaals te hebben nagegaan, van Roermondsch standpunt natuurlijk, ontkende zelfs deze vertegenwoordiger van het geheele Nederlandsche volk niet de rechten van het Rijk op het archief van het Over-kwartier van Gelderland, maar beweerde, dat daarin vele stukken aanwezig waren, die aan de gemeente Roermond toekwamen, en dat een splitsing, maar een juiste, en niet zooals er vroeger eene ontworpen was, vooraf diende te gaan. Hierop ontzag deze hooggeplaatste geestelijke zich niet het volgende daaraan toe te voegen:

„Zeker is het ook dat, toen de beide archivarissen uit Maastricht, de rijksarchivaris HABETS en de chartermeester FLAMENT, werkzaam waren aan de schifting, bespeurd werd, dat zij elken avond bij hun terugkeer naar Maastricht, een zak stukken met zich namen, waarvan niemand wist wat zij inhielden. Werden misschien zeldzame en kostbare archiefstukken toen meegenomen? Ik weet het niet, maar het meevoeren van die zakken opent de deur aan alle vermoedens en is door getuigen te bewijzen. Ik zou nog een ander getuigenis kunnen aanvoeren. Er was namelijk iemand, die te Maastricht een van de intiemste vrienden van den archivaris HABETS daarover aansprak en dezen, een man van geweten, vroeg of het geen diefstal is zulke stukken mede te nemen, waarop deze antwoordde: „ik weet wel, dat hij zulke stukken heeft medegebracht, maar dat moet gij geen diefstal noemen, dat zijn archeologische handigheden en liefhebberijen." Het is dus heel waarschijnlijk, althans zeer mogelijk, dat er stukken, toebehoorende aan de gemeente Roermond, zich in het archief te Maastricht bevinden, en dat daarom schifting noodig is." Spr. eindigde met ten slotte er op te wijzen, dat de bergplaats te Roermond niet minder was dan die te Maastricht, terwijl hij er aan toevoegde, dat de „toestand te Maastricht niet zóó is, dat men er nog meer zou moeten brengen."

Uit het antwoord van den Minister, waarin deze heengleed over de „praatjes, waarvan de geachte afgevaardigde zich onvoorzichtiglijk tot

tolk gemaakt heeft", blijkt, dat de Commissaris der Koningin in de provincie Limburg van geheel andere meening was, dan de heer EVERTS. Immers volgens diens oordeel was „dringend voorziening in den toestand noodig", en moest „òf het archief uit Roermond worden overgebracht naar Maastricht, òf te Roermond een ambtenaar ad hoc worden aangesteld en een lokaal gebouwd." De Minister zette daarop kortelijk uiteen, waarop de geschillen met de gemeente Roermond eigenlijk neerkwamen. De aanspraak der gemeente om over het geheele ter plaatse bewaarde archief, ingesloten dus dat van Opper-Gelder, het beheer te voeren, erkende hij niet. Integendeel, rechtens en feitelijk heeft de Regeering het uitgeoefend en zal zich dat niet laten ontnemen. Daarentegen, evenmin als op het Roermondsch archief zelve, wenscht de Regeering zich eenig recht aan te matigen op de stukken, waarop de gemeente „aantoont titulo particulari recht te hebben." Zoodra zij dus afziet van aanspraken op het geheel als zoodanig, is het geschil opgeheven, en voorzoover er bij de schifting verschil van inzicht zich openbaart, kan dit door arbiters worden uitgemaakt. De heer EVERTS verklaarde daarop, dat het z. i. het beste was om zoo spoedig mogelijk experts te benoemen. Een verklaring, die den Minister eenigszins ironisch deed opmerken, dat het debat zeer vruchtbaar had kunnen zijn, als de geachte afgevaardigde maar kon beschouwd worden als gemachtigde in deze zaak.

Na er nog op te hebben gewezen, dat de concierge bij het rijksarchief in den Bosch zich heeft kunnen verheugen in het feit, dat een lid der volksvertegenwoordiging zich tot tolk heeft gemaakt van zijne achterstelling in bezoldiging bij één zijner collega's — als alle ambtenaren in denzelfden toestand verkeerende zulke advocaten vonden, mocht de nationale tijd wel worden verdubbeld — eindigen wij onze beschouwingen over de staatsbegrooting voor 1895.

Met het oog echter op het door den afgevaardigde van Roermond over wijlen den rijksarchivaris te Maastricht, J. J. HABETS, gesprokene, vermelden wij nog dat daartegen door den tegenwoordigen titularis A. J. FLAMENT, in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* eenvoudig en waardig is geprotesteerd, met de bijvoeging „dat de immuniteit, waarmede de leden der Kamer bevoorrecht zijn" hem verhinderde verder te gaan. Wij kunnen niet nalaten tevens in zijn geheel op te nemen het volgende van rechtmatige verontwaardiging gloeiende stuk van de hand van jhr. mr. VICTOR DE STUERS, in hetzelfde Dagblad van 21 Dec. 1894 voorkomende:

„'s **Rijks Archieven te Roermond.**

EEN PROTEST.

Geprest door zijne Roermondsche kiezers heeft mgr. EVERTS in de zitting der Tweede Kamer van 15 December de Roermondsche archiefzaak

besproken. De talrijke onjuiste voorstellingen, welke zijne rede kenmerken, laat ik thans onbesproken; doch ten aanzien van één punt moet ik een protest doen hooren, dat aan duidelijkheid niets te wenschen overlaat.

Mgr. EVERTS zeide het volgende: (Zie het boven p. 113 tusschen aanhalingsteekens medegedeelde.)

„Mgr. EVERTS, die niet aarzelt de menschen te klassificeeren in „mannen van geweten" en anderen, heeft blijkens het bovenstaande, schoon hij verklaarde de feiten niet te „weten", niet geschroomd op te treden als de colporteur van ellendige oudewijvenpraatjes en perfide insinuaties tegen den overleden rijksarchivaris HABETS. Hij weet het niet, maar hij heeft gehoord van iemand die gehoord had van iemand die een der intiemste vrienden van HABETS was..... En het geheele schandelijke lasterverhaal moet strekken om, onder verklaring dat men zelf niets weet, te doen gelooven, dat de rijksarchivaris HABETS, misbruik makende van zijn ambt, archiefstukken toebehoorende aan de gemeente Roermond zou hebben gestolen en heimelijk overgebracht naar 's Rijks archiefdepôt te Maastricht! Om die lasterlijke aantijging aannemelijk te maken wordt er vergoelijkend bijgevoegd dat — niet HABETS — maar zijn intieme vriend van oordeel zou geweest zijn, dat zulke ontvreemdingen maar „archaeologische handigheden en liefhebberijen" zijn.

Het is een ware schande.

Ik aarzel niet openlijk te verklaren dat het geheele verhaal louter laster en leugen is. Dom en zot in de eerste plaats, want het grenst aan het krankzinnige de mogelijkheid te veronderstellen, dat een archivaris er op uit zou zijn een paar zakken met documenten te kapen, waar er kwestie is van een zaal vol archieven. Maar in de tweede plaats — ik herhaal het — lasterlijk en leugenachtig! Ik was ook een van de intiemste vrienden van HABETS; ik kende hem als een rechtschapen, eerlijk man, niet in staat te stelen, zelfs niet onder den dekmantel van „archaeologische handigheid." Zijn instructies verboden hem eenig stuk uit 's Rijks archief te Roermond te verplaatsen; zijn eerlijkheid verbood hem documenten aan de gemeente behoorende te ontvreemden. Ik heb het niet van iemand die het van iemand had. Ik weet het van HABETS zelf, dat hij geen enkel stuk heeft overgebracht naar Maastricht, en ook niet voornemens was er een over te brengen: hij had er trouwens geenerlei opdracht toe. Integendeel; tijdens zijn leven had de regeering omtrent een overbrenging van 's Rijks archieven naar Maastricht zich niet uitgelaten, en persoonlijk was HABETS er niet tegen alles te Roermond te laten.

Dat belet niet, dat de rijks-archivaris als hij te Roermond ging werken, een zak bij zich had, en dat in dien zak papier geborgen was. Doch om uit dat feit af te leiden, dat die zak gestolen papieren inhield, en om zulk een verdachtmaking openlijk in het parlement te durven

uitspreken, daartoe moet men in mgr. EVERTS een lichtvaardigheid onderstellen, welke mijn begrip te boven gaat."

Opgaven betrekkelijk enkele Gemeenten.

De volgende opgaven zijn voor het meerendeel getrokken uit de enkele antwoorden, die op de desbetreffende herhaalde aanvrage in dit Tijdschrift, en de aanmaning van den Voorzitter in de laatste jaarvergadering werden ontvangen. In verband met de onderstaande of vroeger (1e jaarg. p. 73 vlg.) medegedeelde cijfers, volgen hier nog eenige opgaven uit de instructies en verordeningen voor verschillende gemeente-archivarissen en archieven.

De archivaris van Amsterdam is, behalve op Zon- en feestdagen, in den regel dagelijks van 10 tot 4 uur „op het hem door B. en W. aangewezen bureau" aanwezig. Ieder, die stukken uit het archief wil raadplegen, moet zich daartoe vervoegen op werkdagen tusschen 10 uren des voor- en 3 uren des namiddags aan het bureau van den archivaris ten stadhuize. Het archiefgebouw op de Nieuwmarkt wordt ten minste drie dagen in de week voor het publiek opengesteld.

Het archief te Gouda is voor ieder toegankelijk op twee dagen in de week gedurende twee uren, door B. en W. nader aan te wijzen. De archivaris is dan verplicht aanwezig te zijn

Het oud-archief te Haarlem is voor ieder toegankelijk. Den tijd, wanneer belangstellenden kunnen worden toegelaten, bepaalt de „archivaris of de adjunct-archivaris."

De archivaris te Kampen is dagelijks bezig „met de rangschikking en catalogisatie" van het archief. Over de toegankelijkheid voor het publiek wordt niet gesproken.

De archivaris te Leiden moet in den regel dagelijks op de gewone werkuren in het archief aanwezig zijn. Hoewel het niet met zooveel woorden wordt gezegd, schijnt dan ook de toegang voor het publiek open te staan.

Het oud-archief te Rotterdam, loopende tot 1852, is „voor allen, die daarvan wenschen gebruik te maken, dagelijks, uitgezonderd op Zon- en feestdagen, toegankelijk" van voormiddags 10 tot namiddags 3 uren. De archief-ambtenaren zijn dan van half tien tot half vier aanwezig en de helft van het personeel daarenboven nog des avonds van zes tot acht uren, behalve des Zaterdags. Zoo noodig, zijn zij verplicht „ook langer en op andere tijden tegenwoordig te zijn."

Gemeenten.	Archivaris.	Beambten, klerken, enz.	Bureaubehoeften, instandhouding-archief, bindwerk.	Gebouwen, enz.	Totaal.	Toelichtende opmerkingen.
Breda.	f 200.—				f 200.—	[1]) Gegevens in 1894 ontvangen. [2]) Voor een klerk f 150.—, voor een concierge f 300.—. [3]) Bureaubehoeften en groot bindwerk op rekening der secretarie, voor buitengewone uitgaven moet extra-crediet worden aangevraagd. [4]) Gegevens in 1893 ontvangen. [5]) Voor den adjunct-archivaris f 1100.— en voor een klerk f 1000.—, voor een tijdelijk ambtenaar f 1000.—. [6]) Aankoop van boeken f 400.—, onderhoud en bindwerk f 1000.—, vuur, licht, schoonhouden van localen enz. f 650.—, publiceeren van bescheiden betrekkelijk de stedelijke geschiedenis f 600.— en onvoorziene uitgaven f 50.—. Bureaubehoeften enz. worden uit den post voor de secretarie gekweten. [7]) Men houde in het oog, dat onder deze bedragen de kosten der gemeentelijke bibliotheek tevens zijn begrepen; zoo is ook de tijdelijke ambtenaar uitsluitend met arbeid ten behoeve der bibliotheek belast. [8]) Gegevens in 1894 ontvangen. [9]) Voor een rechtskundig ambtenaar f 1000.— en voor een klerk f 700.—. [10]) Hieronder zullen tevens de kosten van het nieuw archief zijn begrepen; afzonderlijk is het loon van den binder op f 390.—uitgetrokken. [11]) Deze post wordt als „huur van het archiefgebouw" omschreven.
Dordrecht.[1])	- 1000.—	f 450.—[2])	f 50.—[3])		- 1500.—	
Kampen.	- 1200.—				- 1200.—	
Rotterdam.[4])	- 2200.—	- 3100.—[5])	- 2700.—[6])		- 8000.—[7])	
Utrecht.[8])	- 1500.—	- 1700.—[9])	- 2390.—[10])	f 1050.—[11])	- 6640.—	

Openbare verzamelingen der gemeente Utrecht. Catalogus van het archief, eerste afdeeling, 1122—1577, door Mr. S. Muller Fz., gemeente-archivaris. Utrecht. J. L. Beijers. 1893.

In 1884 verscheen de beschrijving van de 3e afdeeling, in 1890 die van de 2e, en in 1893 die van de 1e, waarmee het stadsarchief tot het jaar 1813 is behandeld. Van het archief na dien tijd verscheen reeds in 1890 de beschrijving, die niet in den handel is. Tot het nieuwe archief zijn ook gebracht de kerkelijke registers van doop enz. Waarom, wordt niet vermeld, en het schijnt ook niet rationeel. In Den Haag en elders zijn zij m. i. te recht onder het oude, door den archivaris beheerde, archief gebracht.

Wanneer men ziet, welk een arbeid aan het thans voltooide werk is besteed, is men weinig geneigd, den samensteller toe te geven, dat „de inventarisatie van het oude stadsarchief langzaam doch voortdurend voortgezet" werd.

Het laatst verschenen deel bestaat uit een geschiedenis van het archief (88 blz.) en den inventaris over de 4½ eerste eeuwen (98 blz.) Het heeft dus nog al eenigen omvang, waarmee de stevigheid niet in overeenstemming is, zoodat het boekje blijkbaar alleen is beschouwd als een aflevering, bestemd om met de andere stukken te worden vereenigd. Ik zou mij anders kunnen voorstellen dat er personen waren die zich dit belangrijke eerste gedeelte alleen zouden willen aanschaffen. Bij de geschiedenis van het archief is gevoegd een uiteenzetting van de beginselen waardoor de schrijver zich bij de ordening en inventarisatie heeft laten leiden.

In 1122 ontving Utrecht twee keizerlijke brieven, waarvan de eene de plaats van den stadsbrief inneemt. Als eerste bewaarplaats van de langzamerhand toenemende „brieve onser stadt rechten aengaende" wordt de sterke Catharijnepoort vermeld. Al in 1472 werd het noodig geoordeeld, een raadscommissie te benoemen om de brieven door te zien en te registreeren. Het resultaat van den dientengevolge verrichten arbeid is nog in het archief aanwezig. Ter gelegenheid van de stichting van het kasteel Vredenburg werd de Catharijnepoort in 1528 afgebroken. Nadat de stad in 1537 het huis Lichtenberg voor een nieuw raadhuis had aangekocht, vinden wij eenige jaren later de charters daar geborgen.

Naast deze verzameling begonnen zich reeds lang te voren een kanselarij-archief van den raad en een schepen-archief te vormen. De oudste stedelijke registers dagteekenen van 1342 en de oudste schepenregisters van het midden van de 14e eeuw. Deze archieven berustten eerst in het schepenhuis Hazenberg, maar nadat de raad het daarnaast gelegen Lichtenberg had betrokken, werd zijn archief ook daarheen overgebracht

Een ander archief was dat van de oudermannen, die met de schepenen deel uitmaakten van den meenen raad. Toen dit kollege in 1550 zijn

laatstovergebleven bevoegdheid verloor, werd het archief onder den laatsten klerk gelaten en ging daardoor verloren. Behalve hun eigenlijk archief bezaten de oudermannen ook een kist in de Buurkerk met belangrijke stukken, zooals het oudste rechtsboek en een eksemplaar van het oudste register van besluiten van den raad. Alleen het laatste is van den heelen inhoud bewaard gebleven.

De laatste afdeeling van het oude stadsarchief vormen de stukken die in de landskist werden geborgen. Zij zijn een deel van het bisschoppelijk archief en hooren dus niet in het stedelijk archief thuis. Dat zij daarin gevonden worden, vindt hierin de verklaring, dat de kist op de Catharijnepoort stond en bij de slechting van deze het lot van de daar ook geborgen stedelijke charters zal gevolgd hebben.

Nadat Mr. Muller den oorsprong van het stadsarchief heeft meegedeeld, worden zijn lotgevallen en ontwikkeling uitvoerig beschreven. Merkwaardig is het verhaal van de ontvoering van de charterverzameling, die de hertog van Alva gelastte omdat de privileges van de stad in 1570 wegens haar akkoord met de beeldstormers waren verbeurd verklaard. Gelukkig werden de kostbare stukken spoedig teruggegeven. Zij waren daarna het voorwerp van de zorgen en de studie van mannen als het oudheidminnende lid van de vroedschap Dr. C. Booth, die tot stadsbibliothekaris werd aangesteld, den kalligraaf Johan van Attevelt, die vele oorkonden afschreef, den eersten stadsarchivaris Mr. P. van Musschenbroek, den burgemeester en verdienstelijken beoefenaar van de geschiedenis van Utrecht Jhr. Mr. H. M. A. J. van Asch van Wijck en anderen.

Verband tusschen het kongres van den Utrechtschen vrede en de archieven van de stad zou men niet licht onderstellen. Toch was het eerste oorzaak dat eenige kamers op het stadhuis werden ontruimd en de daar geborgen „chartres en papieren" verplaatst, bij welke gelegenheid zij waarschijnlijk geen betere berging kregen.

De ontwikkeling van de administratie in de 17e eeuw deed als nieuwe archieven ontstaan die van de Financie-, Momber-, Aalmoezeniers- en Ambachtskamers. De laatstgenoemde kamer ontving in 1656 met het beheer van de goederen ook het archief van het Melatenhuis, een uit de middeleeuwen dagteekenende stichting, welker goederen in dat jaar werden gemortificeerd tot verval van de kosten van de Aalmoezeniers- en Ambachtskamers. Al deze verzamelingen berusten in het stedelijk archief. Die van de Momberkamer was echter in deze eeuw buiten het stadhuis geraakt, en die van de Aalmoezeniers- en Ambachtskamers bevonden zich al sinds de 17e eeuw daarbuiten. Eerst in de laatste 40 jaren had de vereeniging van deze archieven met de andere plaats.

De ordonnantie van de staten van Utrecht van 1606 tot overbrenging van de protokollen van overleden notarissen naar de sekretarieën van de gerechten in de onderscheiden steden gaf ook aanleiding tot het ontstaan

van een nieuwe verzameling, die bij verloop van tijd zeer in omvang toenam. Zooals bekend is, zijn de notarieele archieven volgens de wet van 1842 in afzonderlijke bewaarplaatsen opgenomen, waar zij zich nog steeds, bijna ontoegankelijk, dikwijls gebrekkig bewaard, en onder niet altijd deskundig beheer bevinden.

De omwentelingen op het einde van de 16e en de 18e eeuw waren eveneens oorzaak van de vermeerdering der archieven. Toen de goederen van de kloosters, broederschappen en begijnenhuizen werden genaast, kwam ook een groot deel van hun archieven in de stadsverzameling. Honderden charters van de begijnenhuizen gingen evenwel met andere stukken weer voor de stad te loor, toen ze na den dood van professor Bondam, die ze in zijn huis ten gebruike had, met zijn eigen stukken werden verkocht. Mr. Van Musschenbroek kocht de meeste, maar een ander deel kwam in het archief van de Oud-Roomsch-Katholieke Klerezie, die het nog bezit, maar aan het rijksarchief in Utrecht in bruikleen afstond. Nog beter liep het af met de door Van Musschenbroek gekochte stukken. Op de auktie van zijn bibliotheek kwamen zij aan Sir Thomas Phillips te Middlehill. Toen diens verzameling, eenige jaren geleden, onder den hamer kwam, kocht de stad de in haar archief behoorende stukken, door bemiddeling van het Rijk, terug.

De omwenteling op het einde van de 18e eeuw gaf aanleiding tot de overneming van de gilde-archieven.

De archieven van de geestelijke gestichten en de gilden zijn niet in den inventaris van het stadsarchief opgenomen. Het voornemen bestaat, ze afzonderlijk in een inventaris van de met het stadsarchief vereenigde verzamelingen te beschrijven. Hierin had Mr. Muller aanvankelijk ook de in 1851 verkregen archieven van de buurten willen opnemen. Daar het hier evenwel korporaties betreft wier funkties de stad zelf heeft overgenomen, kwam hem dit bij nader inzien minder doelmatig voor, weshalve zij nu met de latere aanwinsten van het stadsarchief in een supplement zullen worden vermeld.

In de laatste jaren kreeg het Utrechtsche oude archief door de ijverige bemoeiïngen van zijn beheerder nog vele vermeerderingen. Zoo werden de archieven van stichtingen, die van ouds onder zeker toezicht hadden gestaan en thans door den burgemeester en den gemeente-sekretaris worden beheerd, met het stedelijk archief vereenigd. Ook de regenten van de vereenigde Gods- en gasthuizen, de studenten-senaat, de akademische senaat en andere zelfstandige lichamen gaven hun archieven aan de stad in bruikleen.

Een andere gunstige omstandigheid was, dat het oude archief, en wat daaraan werd toegevoegd, in 1883 een brandvrije bewaarplaats kreeg in een nieuw, naast het rijksarchief gesticht gebouw.

Tegenover de vermeerderingen van het stadsarchief staat de afstand van

een deel van de rechterlijke stukken aan het Rijk. Zij werden echter in 1881 weer aan de stad in bruikleen gegeven en zijn in den katalogus met een kruisje aangeduid. De andere stukken van rechterlijken aard, zoowel in het archief van den raad als in dat van schepenen, schijnen nog niet door het Rijk opgevraagd en dus evenmin aan de gemeente in bruikleen afgestaan te zijn. De laatstgenoemde heeft ze dan zonder titel onder zich. De reden van dezen onregelmatigen toestand wordt niet meegedeeld.

Ten slotte ontvangen wij, zooals ik al vermeldde, een hoofdstuk *Regelen voor de ordening en beschrijving van het archief.* Een archief wordt omschreven als *het geheel der geschrevene, geteekende en gedrukte bescheiden, ingekomen bij en uitgegaan van het bestuur eener gemeenschap of een harer beambten ex officio, voor zoover deze bescheiden bestemd zijn om onder haar te blijven berusten.*

Het is aan de lezers van dit blad bekend, dat deze stelling op de in 1893 gehouden vergadering van de Archivarissenvereeniging werd aangenomen, nadat de woorden *ingekomen bij en uitgegaan van* waren vervangen door *ingezonden bij of opgemaakt door*, en *haar* door *die gemeenschap.*

Het woord archief wordt nog door velen, doch ten onrechte, afgeleid van ἀρχεῖος, oud. Het is gevormd van ἀρχεῖον, een afleidsel van ἀρχή, overheid. De eigenlijke beteekenis is het gebouw van de overheid, het regeeringsgebouw, waarin tevens de staatsstukken bewaard worden. Archiefgebouw is dus een pleonasme, hetgeen echter verdedigd kan worden omdat bij overdracht archief de benaming werd van de verzameling zelf van die stukken. De stukken van handelsvereenigingen, rederijkerskamers, weeshuizen, schietgezelschappen en andere bijzondere vereenigingen en instellingen zijn dus eigenlijk geen archieven. De meeste vallen echter wel onder de bovenstaande definitie. Want onder gemeenschappen, hoewel in art. 575 B.W. gesteld eenerzijds tegenover den Staat en anderzijds tegenover bijzondere personen, zijn volgens art. 582 j° 1690 B.W. zoowel de Staat, provincies, kerkgenootschappen enz., als vereenigingen tot beoefening van kunsten en wetenschappen, tot vermaak enz. te verstaan. De stukken van bijzondere personen en van vennootschappen vallen echter niet onder de definitie.

Uit deze definitie leidt de schrijver af, dat uit een archief moeten verwijderd worden de stukken die jure privato aan een gemeenschap behooren, terwijl voor de ordening van de overblijvende als beginsel wordt aangenomen, wat Dr. Vermeulen eenmaal verlangde: *In een catalogus van een archief kan en moet een schets van het samenstel der vroegere besturen zichtbaar wezen.* De chronologische ordening en de rangschikking volgens willekeurig aangenomen rubrieken worden hierdoor uitgesloten. Het bezwaar dat het publiek bij het ter hand nemen van een volgens dat beginsel samengestelden inventaris verlegen kan zijn, hoe daarin den weg te vinden, wordt door Mr. Muller zooveel mogelijk opgelost door den eisch, dat aan

het hoofd van de afdeelingen van den inventaris inlichting worde gegeven over het ontstaan en de geschiedenis van de gemeenschap, en de inrichting en bevoegdheden van haar bestuur.

De inleiding is voorzien van een groot getal noten, waarin bewijsplaatsen worden aangewezen of afgeschreven, en ophelderingen gegeven, welke van veel studie getuigen. Een vraag die meermalen, en ook bij de lezing van deze inleiding bij mij opkwam, is, of de lektuur niet gemakkelijker zou gemaakt zijn, wanneer de ophelderende aanteekeningen in den tekst zelf waren ingelascht.

P. VAN MEURS.

INVENTARIS VAN HET ARCHIEF DER STAD ENKHUIZEN, DOOR C. J. GONNET.

Bijzondere omstandigheden hebben de bespreking van dezen inventaris doen uitstellen, schier langer dan de beleefdheid tegenover den vervaardiger en de belangstelling, waarop iedere arbeid van dezen aard bij ons recht heeft, toeliet. Het aantal archief-inventarissen telken jare ten onzent verschijnende, is evenwel helaas niet zoo groot, dat deze er door op den achtergrond geschoven zou zijn.

Wie ooit in vroeger jaren het Raadhuis van Enkhuizen bezocht en zich de kast vol door elkander gesmeten registers herinnert, allen beroofd van hun band, die immers wel beter gebruikt kon worden en daarnaast de groote ton vol papier, daarin gestampt alsof het zuurkool was, verheugt zich over het redderen van dezen Augiasstal en zegt den Rijksarchivaris in Noord-Holland dank voor zijn werk, dat het Enkhuizer archief voor historisch onderzoek opent. Die dank blijft oprecht gemeend, ook al mocht blijken, dat wij ons met de wijze van indeeling der stukken niet altoos kunnen vereenigen.

Kleinere archieven zijn over het algemeen veel lastiger te regelen dan grootere. Zooals ook mr. GRATAMA in dit blad (II blz. 46) opmerkte, was het bestuur van kleinere plaatsen uittenaard der zaak niet of weinig verdeeld tusschen van elkander onafhankelijke organen en is het archief er dus ook moeielijk te splitsen in afdeelingen, -- de Duitsche uitdrukking *Archiv-Körper* is eigenlijk juister —, die ieder op zich zelf een archief vormen.

Toch kunnen in archieven van kleinere steden althans, enkele zulke Archiv-Körper worden afgescheiden, voorts vindt men er in den regel en kan men afzonderen gedeelten van archieven van kerkelijke of liefdadige instellingen, die buiten het eigenlijk gezegd stadsarchief liggen en voor het overige kan men moeilijk anders doen dan de stukken, die aan de protokollen der algemeene bestuurshandelingen aansluiten, indeelen, naarmate zij het gevolg zijn van de zorg voor dit of voor dat onderwerp van gemeente-

belang. Het finantiëel beheer slokt dan een groot gedeelte op, zoo het al niet als archief van den thesaurier geheel op zich zelf staat.

Erken ik dus volkomen het bezwaar, verbonden aan het inventariseeren van een archief als dat van Enkhuizen, ik heb tot mijn leedwezen in dezen inventaris zelfs geen streven kunnen vinden naar eene organische indeeling, in den geest, zooals die op onze jaarvergaderingen is besproken. Eenige voorbeelden mogen dit duidelijk maken. Wel prijkt de naam van den *thesaurier* boven een zestal nummers, maar daarop volgt eene afdeeling *Finantiën*, die toch wel door den thesaurier bestuurd zal zijn. In deze afdeeling, waarvan de 38 nummers zonder eenig blijkbaar verband wild door elkander staan, komen tal van belastingstukken voor, ik noem één uit velen nr. 150: *Stedelijke inkomsten belasting van* 7 *Augustus*—2 *December* 1748. Een paar bladzijden verder komt eene afzonderlijke afdeeling *Belastingen-accijnsen en heffingen* voor. Men zou ten onrechte meenen, dat dit alleen de kohieren zijn.

In de genoemde afdeeling *Finantiën* vindt men allerlei omtrent de stedelijke eigendommen, terwijl een voorafgaande rubriek uit stukken betreffende de *Eigendommen en rechten* der stad bestaat. Onder deze komt evenwel ook allerlei voor omtrent den bouw en het onderhoud van het nieuwe stadhuis, terwijl toch later eene afzonderlijke afdeeling tot opschrift heeft: *Openbare werken.*

Hierin zijn ook opgenomen de registers van de directie der wegen en vaarten tusschen de zes Noordhollandsche steden, een op zich zelf staande commissie, daarentegen niet allerlei over dijken en waterschappen, die een afzonderlijke rubriek vormen. In deze is veel, dat een vreemd figuur maakt in dezen inventaris. De aanstelling door den landsheer van een dijkgraaf van Cloeskindere in Zeeland (in 1495) heeft toch wel niets met Enkhuizen te maken en brengt in herinnering de opname op de eerste bladzijde van den inventaris van een, zij 't ook eerbiedwaardig oud privilege aan Medemblik geschonken. Van vele andere stukken is het hier niet thuis behooren minder zeker, al is slechts een vraagteeken gewettigd. Onafhankelijk van de inrichting van den inventaris mag als grief daartegen worden genoemd, dat waar vele nummers uitvoerig zijn omschreven, bij tal van anderen niets blijkt omtrent den inhoud van het stuk of pak, waarop het geplaatst is, ik geef als voorbeeld 310: *Rijnland* 15 *Augustus* 1803; 314: *Drechterland van* 13 *Februari* 1401 *tot* 7 *April* 1804. Bij een archief, dat niet onder beheer van een archivaris staat en in eene afgelegen plaats berust is de onzekerheid, wat men van een nummer te verwachten heeft dubbel lastig.

Twee latere afdeelingen heeten *Markten* en *Handel en Scheepvaart.* Speciaal de laatste zou in eene verzameling aanteekeningen zeer zeker groot nut hebben; hier zou zij, dunkt mij, bij vroegere afdeelingen moeten zijn ingedeeld (veel bij finantiën) of wilde men ze in haar geheel behouden,

vooraan zijn geplaatst als afzonderlijk dossier bij bestuurshandelingen van algemeenen aard. Dat dit niet geschied is, wordt duidelijk, waar wij de *Oost- en West-Indische Compagnie*, de *Walvischvaarders* en de *Gilden en neringen* zien volgen. Bij de laatsten zijn voor ieder gild alleen de jaartallen van het eerst en van het laatst aanwezige stuk opgegeven of zelfs alleen de eeuw, waartoe beiden behooren; eenvoudig, maar niet doeltreffend

De volgende afdeeling is bijzonder leerrijk ter kennisneming van de grondgedachte van dezen inventaris. Zij handelt over *kerkelijke zaken*. Zulk eene afdeeling is in een archief zeker zeer nuttig, altijd als onderafdeeling, als dossier, want eene aparte commissie of ambtenaren werden er wel niet voor aangesteld. Maar hier zijn daarin ook opgenomen de archieven der kerken, d. i. der kerkmeesteren zelven, die geheel buiten het eigenlijk gezegd gemeentearchief liggen. Van de afdeelingen over onderwijs en armwezen geldt hetzelfde; no. 512 *tractaet over het practicq Matheseos* maakt er een zonderlingen indruk.

Dat de titels *Volksgezondheid* en *Veestapel* boven afzonderlijke afdeelingen in een wetenschappelijken inventaris even weinig thuis behooren als de vroegeren over Handel en Scheepvaart en dgl. behoeft wel geen betoog. Niet minder dan 188 nrs. of $^1/_4$ van die van het geheele archief zijn bijeengevoegd onder den titel *Familiepapieren van Enkhuizer-regeeringsgeslachten*. Zulk een alfabetische verzameling als toevoegsel aan den inventaris heeft zijn recht van bestaan, mits er geen elders beter geplaatste archiefstukken in voorkomen. Of dit nu het geval is met nummers als 728: *Brieven aan L. W. schepen van Enkhuizen*, dergelijken zijn er meer, weet ik niet, maar no. 666 o. a. is dan toch uit het archief van St. Anthoniegasthuis afkomstig.

Achteraan, bij de genealogie dus, zijn de *doop-*, *trouw en begrafenisregisters* geplaatst. Men was het op onze vergaderingen niet eens over de juiste plaatsing daarvan; ik beschouw ze, hetzij als ingekomen stukken van 1811 en dan kan men ze aan het dossier kerkelijke zaken toevoegen of wel als bestanddeelen der kerkelijke archieven. Tot deze laatsten behooren zeker de leggers der grafsteden en tot de belastingen nr. 744 *registers van den ontvang wegens het middel op het trouwen en begraven.*

Het bevreemdde mij, geen archief der *Weeskamer* vermeld te vinden. Blijkens het jaarverslag aan den Minister werd het geordend en beschreven. Ik weet wel dat deze en gene het beginsel voorstaat, dat het even als het oud-rechterlijke of als deel daarvan aan het Rijk toebehoort. Maar de kwestie is in geenen deele beslist of zelfs nog sub judice en het komt mij vreemd voor, dat de Rijksarchivaris het, alsof het van zelf sprak, uit het hem door Enkhuizen ter inventarisatie toevertrouwde stadsarchief achtergehouden en eigenmachtig in 's Rijks archief geplaatst zou hebben. Wellicht is het in 1879 niet opgevraagd. Van correspondentie hierover met Enkhuizen blijkt

uit het rapport niets. Om willekeur te voorkomen, is ten deze een officieele interpretatie en desnoods eene rechterlijke beslissing zeer gewenscht.

Maar in allen gevalle zou ik het archief der weeskamer, evenals het rechterlijk archief, in den inventaris willen opgenomen zien. Beschouwt men den inventaris als de omschrijving van het tegenwoordig bezit der Gemeente, dan behoort hij er zeker niet in thuis. Maar zal de inventaris een getrouw en volledig beeld geven van de inrichting van het stadsbestuur in vroeger tijden, dan kan het er niet in gemist worden. En de titel van dezen luidt nog wel: Archief der *stad* E.

Dit is hetgeen ik over dezen inventaris te zeggen heb. Het doet mij leed, dat mijn oordeel niet gunstiger kon zijn, maar ik heb het zoo duidelijk mogelijk trachten te staven. De door mij aangewezen feiten waren voorbeelden; het was dus mijne bedoeling niet daarmede de m i. verkeerde plaatsing van dit of dat nummer te gispen. Al is men nog zoozeer doordrongen van de juistheid en logica der in onze jaarvergaderingen en ons tijdschrift herhaaldelijk besproken beginselen van archiefregeling, in de praktijk stuit men voortdurend op moeielijkheden, die men zelf allicht de eene maal zus, een andermaal zoo zal oplossen. Maar wat ik in dezen inventaris betreur, is het geheel veronachtzamen dier beginselen, zonder dat tegenover ons systeem een ander gesteld wordt. Zeer zeker zijn die beginselen niet voor ons bindend en had de ontwerper in een toelichting het standpunt, waarop hij zich stelt, het beginsel, waarvan hij is uitgegaan, ontwikkeld, mijn oordeel was er wellicht door gewijzigd. Thans moet de inventaris voor zich zelf spreken en kon dat oordeel, dat ik sine ira et studio heb neêrgeschreven, niet anders luiden.

CH. M. DOZY.

OORKONDENBOEK VAN GRONINGEN EN DRENTHE, BEWERKT DOOR PROF. DR. P. J. BLOK, MR. J. A. FEITH, MR. S. GRATAMA, PROF. DR. J. REITSMA EN MR. C. P. L. RUTGERS. EERSTE AFLEVERING.

Door de uitgave van het werk, welks titel ik hierboven afschreef, wordt inderdaad in eene behoefte voorzien. Tot voor korten tijd toch waren de provinciën Groningen en Drente op het stuk van oorkondenboeken het slechtst onder de noordelijke zusters bedeeld. Gelderland heeft BONDAM, NIJHOFF, SLOET, Holland en Zeeland VAN MIERIS, gedeeltelijk vervangen door VAN DEN BERGH, aangevuld door MULLER en VAN LIMBURG BROUWER, Friesland SCHWARTZENBERG en COLMJON, zelfs voor het sticht Utrecht zijn reeds bijdragen voor een oorkondenboek verschenen. Voor Groningen moest men zich behelpen met DRIESSEN, die verre van volledig en niet altijd betrouwbaar is, ter-

wijl dikwerf de belangrijkste akten in noten worden medegedeeld, en wat verder RENGERS van Ten Post en IDSINGA toevallig opleveren; voor Drente had men niet veel anders dan de geheel onvolledige en verouderde werken van MAGNIN. Thans gaat dat anders worden: wanneer de uitgave van het aangekondigde werk zal zijn voltooid, zullen beide provinciën in het bezit zijn van een oorkondenboek, dat op de hoogte is van de tegenwoordige wetenschap.

Het is niet meer dan billijk, dat aan deze uitgave in de eerste plaats de naam van prof. BLOK verbonden is. Hij, die reeds zooveel voor het archiefwezen in Nederland heeft gedaan, die aan zoo vele leerlingen liefde voor de archiefstudie heeft weten in te boezemen, heeft ook tot deze onderneming den stoot gegeven. Aan hem in de eerste plaats is het te danken, dat een werk is tot stand gekomen, dat tot de belangrijkste vruchten der door hem opgewekte archiefstudie kan worden gerekend.

De bewerkers van het Oorkondenboek hebben het den verslaggever, althans den verslaggever der eerste aflevering, niet gemakkelijk gemaakt. De inleiding, „waarin rekenschap zal worden gegeven van de gevolgde methode van uitgeven, in het algemeen van de wijze, waarop bij de bewerking van het Oorkondenboek gehandeld is", zal eerst bij de laatste aflevering verschijnen, en wie er vóór dien tijd iets van zeggen wil — en dat is toch de plicht van den verslaggever — dient uit de stukken zelf de methode der bewerkers af te leiden, op gevaar af van het plan niet in allen deele juist weer te geven.

Over één punt kan geen twijfel bestaan: de titel van het werk drukt onomwonden uit, dat wij hier te doen hebben met eene verzameling oorkonden betreffende twee provincies, niet betreffende eene of meer dynastenfamilies of corporaties, gelijk de oorkondenboeken der graven van Holland of der familie VON YSENBURG. Trouwens er was hier geene keuze; had men een ander systeem willen volgen, waar zou dan de eenheid, waarrond de oorkonden zich groepeerden, te vinden zijn geweest? Bij de heeren van Ruinen of van Koevorden? Bij Hunsingoo-Halfambt of Fivelgoo-Westerambacht? De stad Groningen, die er alleen voor in aanmerking had kunnen komen, verloor juist haar invloed in Drente, toen zij het middelpunt der Ommelanden was geworden. Zoo bleef geene andere eenheid dan de geographische over.

Ook hier mag echter eigenlijk niet van eene eenheid gesproken worden. Het zijn de oorkonden van twee Nederlandsche provinciën, die ons hier worden aangeboden, van twee provinciën, die, geloof ik, nooit — behalve in 1559 als bisdom Groningen — een geheel hebben uitgemaakt. Men bemerkt dat gebrek aan eenheid reeds, als men in het prospectus leest, hoe het werk zal eindigen met 1405, „een jaartal, dat in de geschiedenis dezer streken een geschikt rustpunt aanwijst: dan toch heeft bisschop FREDERIK VAN BLANKENHEIM *Drente* weder aan zijn gezag onderworpen,

terwijl *Groningen* van dat jaar af zich feitelijk als vrije stad verder ontwikkelt, dan ongeveer begint in de *Ommelanden* een binnenlandsche krijg zich te verheffen, die deze streek jaren lang in onrust zou houden". Zoo zou het misschien logischer zijn geweest twee oorkondenboeken, een voor Groningen en een voor Drente te bewerken. Praktisch was het voorzeker niet geweest. Want tal van stukken zouden in beide verzamelingen eene plaats hebben moeten vinden, en de eenheid der hedendaagsche provincie is toch geene natuurlijke eenheid voor een middeleeuwsch charterboek. Een oorkondenboek van de tegenwoordige provincie Zeeland met inbegrip van Staats-Vlaanderen zou zeker minder homogeen zijn, dan dit van Groningen en Drente.

Toch komt het mij voor, dat de bewerkers niet geheel getrouw gebleven zijn aan die geographische grens; zij hebben tevens, zoo ik wel zie, hun werk tot een oorkondenboek van de dynastengeslachten van Ruinen en Borkuloo—Koevorden en van de familie der Groningsche burggraven willen maken en daarom de akten, waarin een lid van eene dier families voorkomt, ook al hebben zij op Groningen of Drente geene betrekking, hetzij in uittreksel opgenomen, hetzij in eene noot vermeld. Dit schijnt mij geen gelukkig denkbeeld toe, want de akten, waarin diergelijke personen als getuigen voorkomen, zijn uit den aard der zaak vrij wat minder volledig opgegeven, dan die, welke de provinciën zelven raken. Zonder twijfel hebben de bewerkers alle archieven, waarin zij konden vermoeden, dat oorkonden betreffende de beide provinciën berustten, nauwkeurig doorzocht; maar hebben zij in diezelfde archieven ook nagegaan, of er geene akten voorhanden zijn, waarin praefecti van Groningen of heeren van Ruinen als getuigen voorkomen? Natuurlijk niet. Hij dus, die zich omtrent de geschiedenis of de genealogie dier geslachten wil inlichten, zal bij het doorzien van het Oorkondenboek meenen al het materiaal, dat hij behoeft, bijeen te hebben, terwijl er toch inderdaad veel aan ontbreekt. In het bijzonder echter schijnt mij de opneming van nr. 107 niet gerechtvaardigd. In dat stuk wordt melding gemaakt van THIDERICUS DE GRONINGE, magister domus Theutonicorum in Lyvonia. Legt men dien maatstaf aan, dan moeten ook in in een oorkondenboek van Holland de akten der Utrechtsche bisschoppen BOUDEWIJN, DIRK en OTTO VAN HOLLAND worden opgenomen.

Aan het begrip oorkonde hebben de bewerkers eene ruime beteekenis gegeven, zij hebben er niet slechts „Heberegister", maar zelfs wilkeuren onder opgenomen. Het woord is blijkbaar opgevat als tegenstelling tot „kronieken". Dit schijnt mij volkomen juist. Bij de uitgave van een oorkondenboek is het te doen om al de documenten, die door de schrijvers zelf niet met het doel om geschiedenis te schrijven zijn samengesteld. De tegenstelling tusschen narratieve geschiedbronnen en oorkonden is intusschen niet zoo ver gedreven, dat oorkonden, die in kro-

nieken opgenomen en zoo alleen bewaard gebleven zijn, zijn uitgesloten. Toch ware het, dunkt mij, wenschelijk geweest, zoo bij diergelijke oorkonden duidelijker, dan geschied is, ware aangegeven, dat zij aan eene narratieve bron zijn ontleend. Het valt niet zoo dadelijk op, dat met „het ms. in de universiteitsbibliotheek te Groningen (V q. 1)" de kroniek van EMO en MENCO bedoeld is. Het staat wel bij nr. 50 aangeteekend, maar bij de volgende nrs., die aan die kroniek ontleend zijn, is niet naar nr. 50 verwezen. Als men een oorkondenboek doorlas als een roman, zou de verwijzing overbodig zijn, maar in een boek, dat bestemd is bij een onderzoek opgeslagen te worden, is de mededeeling bij slechts één nr. onvoldoende. Zelfs zijn de bewerkers nog verder gegaan; daar, waar in een geschiedwerk eene oorkonde niet in extenso werd medegedeeld, maar alleen het bestaan er van bleek, werd dit stuk toch in het Oorkondenboek vermeld (zie b.v. nr. 162). In één woord, de bewerkers zijn zoo volledig mogelijk geweest.

Waar zij konden, hebben zij evenwel de diplomata naar het origineel uitgegeven, waar zij daartoe niet of moeilijk in de gelegenheid waren, hebben zij de beste uitgaven er van gevolgd. Overal, hetzij zij een stuk naar het origineel publiceeren of het naar eene vroegere uitgave overdrukken, hebben zij de andere plaatsen, waar het gedrukt is, vermeld. Toch zou ik juist in dit opzicht gaarne wat meer volledigheid hebben gewenscht. Bij nr. 5 (een der weinige nummers, waar ik het controleeren kan) is alleen FRIEDLÄNDER aangehaald; hadden ook LACOMBLET en CRECELUIS niet geciteerd moeten worden?

Worden de oorkonden naar het origineel afgedrukt, dan worden de hoogte en de breedte van het stuk nauwkeurig opgegeven, terwijl ook de lengte der beide eerste regels wordt aangewezen. Aan de beschrijving der zegels is veel zorg besteed; zelfs daar, waar de akte alleen uit een vidimus bekend is, is de beschrijving van het zegel uit het vidimus overgenomen (zie b.v. de nrs. 15, 131 en 135); bovendien worden aan het werk enkele afbeeldingen van zegels toegevoegd, die de waarde er van niet weinig verhoogen. Twee der Drentsche zegels zijn in verkleinden vorm ook afgedrukt in den jongsten Drentschen Volksalmanak met een bijschrift, waarin mr. GRATAMA de trago-comische geschiedenis van het Drentsche wapen vertelt.

Ook overigens hebben de bewerkers deze uitgave met allerlei aanteekeningen, die de beteekenis der stukken ophelderen, verrijkt. Belangrijke afwijkingen van den tekst in andere handschriften zijn opgeteekend, enkele schrijffouten van het origineel zijn verbeterd, de plaatsnamen zijn zooveel mogelijk verklaard, en, waar het noodig was, is de datum, aan het stuk toegekend, toegelicht. Omtrent den in Groningen en Drente gebruikelijken stijl zal zeker de inleiding ons nader inlichten. Zooveel blijkt uit de verschenen aflevering reeds, dat het jaar te Groningen in 1257 noch met

Paschen noch met Maria Boodschap begon, terwijl 6 jaren later een dier beide stijlen gevolgd schijnt te zijn, en in 1278 van die stijlen geen sprake meer is (zie de nrs. 123, 132 en 154). Of beteekent 1262/3 in het voorlaatste nr. 1262 of 1263, en durven de uitgevers niet beslissen, of hier de Kerststijl of die van Maria Boodschap gebruikt is? (Zie FEITH en ACKER STRATINGH p 221). Maar waarom hebben zij dat dan in 1257 en 1278 wel durven beslissen? Nog eene enkele opmerking naar aanleiding van het aangeteekende op nr. 53. Dit stuk, uitgaande van „VOLKERUS, MILES DE KOVORDE", is gesteld op 1212 of 1213. In de noot, die dat moet rechtvaardigen — het stuk zelf heeft alleen 1212 — wordt verwezen naar nr. 49, een stuk, dat uitgaat van bisschop DIRK II van Utrecht, gedateerd is uit 1210 of zijn 10e jaar, en door de bewerkers gesteld wordt of 1210 of 1211 met deze opheldering: „Deze jaren zijn hier aangewezen in verband met de verschillende opgaven omtrent den datum en den Paaschstijl te Utrecht in gebruik". Ik zie niet in, hoe deze aanteekening verband houdt met nr. 53, waar geen bisschopsjaar vermeld is, en dat niet uit de bisschoppelijke kanselarij afkomstig is, al wil ik geenszins beweren, dat het op zich zelf verkeerd is nr. 53 in 1212 of 1213 te plaatsen.

De bewerkers hebben als eindpunt hunner uitgave het jaar 1405 aangenomen; dit oorkondenboek loopt dus verder dan de meeste, die na 1300 niet meer alle stukken mededeelen. Hier geldt echter het beginsel, dat, zoo ik mij wel herinner, reeds FRIEDLÄNDER heeft uitgesproken. De vraag, tot hoever men alle oorkonden moet uitgeven, hangt van de omstandigheden af. Zoolang het getal oorkonden zoo beperkt is, dat bijna elke van belang is voor de geschiedenis, behoort men het oorkondenboek voort te zetten, en dit is voor de eene streek een veel grooter tijdvak dan voor de andere. De bewerkers kunnen beter dan iemand anders de grens voor hun oorkondenboek trekken, wij vertrouwen gaarne op de juistheid van hun oordeel.

Het is na al het bovenstaande niet noodig nog eens opzettelijk te wijzen op het belang, de beteekenis of de vele verdiensten dezer uitgave. Ik kan slechts den wensch uitspreken, dat de afleveringen elkander spoedig mogen opvolgen.

R. FRUIN TH. A.ZN.

Litteratuurkroniek

door

MR. J. E. HEERES.

(Schrijvers en uitgevers, die werken in dit tijdschrift wenschen besproken te zien, gelieven ze te zenden aan de redactie.)

J. JASTROW. Jahresberichte der Geschichtswissenschaft im Auftrage der Historischen Gesellschaft zu Berlin herausgegeben von ——— XIV (1891) — XVI (1893) — Berlin, Gaertner. 1893—1895. (8°).

Ik wijs op de referaten over Paläographie van de hand van W. WATTENBACH en over Diplomatik door H. BRESSLAU.

F. DE BAS. De schatkamers onzer Krijgsgeschiedenis. [*Verslagen der Vereeniging ter beoefening van de Krijgswetenschap*. 1894—1895, bldz. 67—177].

Overste De Bas geeft hier zijne lezing, in *Krijgswetenschap* den 30 Nov. 1894 gehouden, verrijkt met aanteekeningen en veel vermeerderd. In de eerste plaats wordt medegedeeld in korte trekken, wat is gevonden in de Nederlandsche archieven aan stukken, belangrijk voor de Nederlandsche krijgsgeschiedenis. Het onderzoek strekte zich uit over de volgende „schatkamers van 's lands historie, waarin tevens de Nederlandsche krijgsgeschiedenis is vervat": „*Het Algemeen Rijksarchief* te 's Gravenhage, de *oud-Archieven* en de *Provinciale Griffiën* in de hoofdplaatsen der gewesten, de *Gemeentearchieven*, de *Verzameling van handschriften in de Koninklijke Bibliotheek* te 's Gravenhage en in andere grootere boekerijen, de *Archieven der Departementen van Oorlog*, *van Marine* en *van Koloniën*. Het *Koninklijke Huis-Archief*, de collectiën van genootschappen en van familiën (bv. op Twickel bij Delden) dragen geheel het karakter van persoonlijk eigendom." Deze verzamelingen worden na elkander besproken, vooral uit een krijgsgeschiedkundig oogpunt.

Zooals men weet, is de heer De Bas de onvermoeide strijder voor eene wetenschappelijke beoefening der krijgshistorie ten onzent. Natuurlijk wil hij hierbij uitgaan van een regelmatig onderzoek der archieven en hij heeft dan ook reeds verkregen, dat geregeld jaarlijks sedert 1891 door het Departement van Oorlog gelden zijn beschikbaar gesteld voor dat onderzoek, en dat in verschillende archieven officieren tot dat doel werkzaam zijn. Hij dringt nu aan op het vormen van een Nederlandsch krijgsarchief in het Algemeen Rijksarchiefgebouw, waar de algemeen Nederlandsche oorlogsarchieven zullen worden samengebracht in aansluiting aan de zich daar reeds bevindende archieven. Tevens zouden daarin worden opgenomen de resultaten der onderzoekingen in de Rijksarchieven in de provinciale hoofdsteden, enz. Ook in Batavia zou een dergelijke weg dienen bewandeld. (Men zie een uitvoerige bespreking dezer rede in de *Nieuwe Rotterdammer Courant* van 13 Maart 1895, Tweede blad).

P. L. MULLER en P. J. BLOK. Rapport omtrent de wenschelijkheid der oprichting eener geschiedkundige afdeeling bij den Generalen Staf. [*Verslagen en Mededeelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen, Afdeeling* Letterkunde, 3e Reeks, XI (1894), bladz. 39—45].

In een buitengewone vergadering der letterkundige afdeeling

van de Akademie d.d. 9 April, werd den heeren Muller en Blok opgedragen te onderzoeken „de vraag, of het al dan niet wenschelijk is, dat deze Afdeeling zich wendt tot den Minister van Oorlog, met het verzoek, de oprichting eener geschiedkundige afdeeling bij den Generalen Staf te willen bevorderen." Reeds in 1858 heeft de Akademie aangedrongen op een dergelijke instelling, maar, ofschoon de toenmalige Minister daartoe niet ongenegen was, het plan is niet volvoerd. Genoemde rapporteurs, overtuigd van het groote belang der zaak, stellen voor, ook nu weder een dergelijk verzoek tot den Minister te richten. (Zooals bekend is, is deze niet in het voorstel, zooals dat was gedaan, getreden; vgl. den brief van P. J. Blok in *De Militaire Spectator*, 1890, bldz. 60). Het was den heeren Muller en Blok vooral te doen, om op die wijze de *wetenschappelijke* beoefening der krijgsgeschiedenis te bevorderen. Officieren, „wier aanleg voor historische studie door een methodische voorbereiding voor geschiedkundig onderzoek is ontwikkeld", zouden dan daaraan moeten worden geplaatst onder leiding van een hoofdofficier, „wiens antecedenten hem daarvoor geschikt doen achten", en onder toezicht van den Chef van den Generalen Staf. Het onderzoek, thans in de verschillende archieven gedaan, is toch ook niet meer dan „een begin van het goede." De waarborg ontbreekt: 1o. dat de nu daarmede belast zijnde officieren „de *wetenschappelijke vorming* bezitten, *zonder* welke een vruchtbaar historisch onderzoek ondenkbaar is of ten minste zulk onderzoek niet hooger staat dan dilettantische arbeid"; 2o. „dat de aangestelde officieren *geregeld* werkzaam zullen blijven, nu hun arbeidstijd, zij het dan ook, volgens de *Instructie* (*voor de officieren, belast met de krijgsgeschiedkundige werkzaamheden op de archieven* d.d. 28 Sept. 1892), „met vrijstelling van alle andere diensten", tot de vijf wintermaanden beperkt wordt en de overige maanden voor een op zich zelf ongetwijfeld nuttigen maar afmattenden praktischen arbeid als troepenofficier moeten bestemd worden." [Vgl. de mededeeling van A. J. Morks in *De Militaire Spectator* 1894, blz. 429—431, over „Eene nieuwe afdeeling bij den Generalen Staf."]

G. Nypels. De krijgsgeschiedenis van Indië en het onderzoek der archieven. [*De Militaire Spectator*, 1894, bldz. 650—656].

De heer Nypels meent, dat naast het oprichten eener krijgshistorische afdeeling aan Oorlog, zooals de heeren Muller en Blok willen, ook de bronnen der *Nederlandsch-Indische* krijgsgeschiedenis aan een stelselmatig onderzoek op last der Regeering moeten worden onderworpen. Volgens hem is het nut van een dergelijk onderzoek voor de laatste van nog meer praktisch belang dan

voor de eerste, hetgeen wordt gestaafd b.v. door te wijzen op de omstandigheid, dat „de vijand, die in Indië tegen ons optreedt, evenals zijne wijze van krijgvoeren, in den loop der tijden veel minder gedaanteverwisselingen heeft ondergaan dan de Europeesche legerscharen en hare wijze van handelen", zoodat „de lessen, welke de Indische krijgsgeschiedenis vroeger gegeven heeft, dus van meer gangbaar gehalte gebleven" zijn. (Men zie ook de discussie tusschen de heeren Nypels en De Bas op 30 November 1894, te vinden achter de rede van laatstgenoemde, bldz. 151 v.v.) en den brief van P. J. Blok in *De Militaire Spectator*, 1895, bldz. 60.

Handelingen van het XXIIe Nederlandsch Taal- en Letterkundig Congres, gehouden te Arnhem, den 29, 30 en 31 Augustus 1893. — Arnhem, P. Gouda Quint. 1894.

Bldz. 186—200 bevat de op dat Congres uitgesproken rede van J. E. Heeres over „Een nieuw algemeen Rijksarchief" met de daarop gevolgde discussie en de toen behandelde en aangenomen motie.

R. Fruin. Afscheidsrede bij het nederleggen van het hoogleeraarsambt aan de Rijksuniversiteit te Leiden den 1sten Juni uitgesproken. — 's Gravenhage, Nijhoff. 1894. (8o). 32 bldzz.

Waar de hoogleeraar sprak over „den voortgang der (historische) wetenschap gedurende het tijdvak, dat (hij) geroepen (was) haar mede te dienen", vergeleek hij ook „den stand van het archiefwezen hier te lande omstreeks het jaar '60 bij dien van heden ten dage." Wij „hebben ons over een in het oog vallende verbetering te verblijden", aldus de met redenen omkleede conclusie van den spreker.

Verslagen omtrent 's Rijks oude Archieven, XV. 1892. — 's Gravenhage, Nijhoff, 1894. (8o). 4, 568 bldzz. (*f* 2.—.)

A. Het Rijksarchief te 's Gravenhage (bldz. 1—69). [„I. Archiefwezen." („Bijeenkomst der Rijksarchivarissen" op 21 October 1892, waarvan de „Notulen" achter het verslag van den Algemeenen Rijksarchivaris zijn gevoegd. (Zijn de archieven der weeskamers als rechterlijke archieven te beschouwen? enz.) — Deze „bezocht dit jaar alle archieven in de provinciën." — Atlas van Jacobus Van Deventer. Het reproduceeren der kaarten liep af, zoodat de atlas kon worden teruggezonden. — Ordening door Mr. J. E. Heeres der familiepapieren van het geslacht Van Slingelandt, thans bij den Hoogen Raad van Adel in bruikleen gegeven door de familie Van Tets. — „Regeling van de bij gemeentebesturen in Zuidholland achter gebleven rechterlijke archieven" door Mr. P. A. N. S. Van Meurs: Leerdam, Hof van Delft, Berkel- en Ro-

denrijs, Pijnakker overgenomen en ingelijfd. Geervliet „besloot de afgifte der gevraagde stukken aan te houden tot na een onderzoek van het archief"; „van Gouda werd niets naders vernomen"; „Woerden zond de kisten, welke ter verzending der over te nemen stukken waren gestuurd, ledig terug.") — „II. Rijksarchief. 2. Ordening der archiefverzamelingen." (Inventariseering der vele aanwinsten door J. H. Hingman. — Oost-Indische Compagnie. — Mr. A. Telting bracht de voorloopige inventariseering der West-Indische archieven ten einde: 3200 nummers. — „De nieuwe catalogus onzer bibliotheek is nu ook voltooid") — „4. Aanwinsten en verliezen. (Geschenk van de Oostenrijksche regeering: „Charters, in vroegeren tijd uit de Zuidelijke Nederlanden naar Weenen vervoerd", bestaande uit „Charters van de Graaflijkheid van Holland en Zeeland", enz. enz. — Geschenk der erfgenamen van Mr. W. J. d'Ablaing van Giessenburg: een aantal stukken, afkomstig van het door brand geteisterde Marine-archief. — Geschenk van Mr. A. J. F. Verheijen van Estvelt: bijna alles „officieële staatsdocumenten, die niet alleen de regeeringsbescheiden van Koning Lodewijk, maar ook het zeer onvolledige archief van den hertog van Plaisance aanvullen." — „Handschriftelijke nalatenschap van Joan Melchior Kemper": „de briefwisseling van commissarissen-generaal van het Algemeen bestuur te Amsterdam gedurende de Staatsomwenteling van 1813"; „de bescheiden der verschillende commissiën, aan wie het ontwerpen van burgerlijk en strafrecht en rechtsvordering werd opgedragen"; enz. enz. enz. Alle aanwinsten worden in eene bijlage gespecificeerd.) — „6. Gebruik van het Rijksarchief gemaakt en daaruit verstrekte inlichtingen." („Als naar gewoonte moesten er voor autoriteiten en particulieren weder talrijke onderzoekingen worden ingesteld." — „Het archief mocht zich ook weder in een druk bezoek van belangstellenden verheugen, die in persoon hunne nasporingen kwamen doen. Meermalen werden er bescheiden naar andere archieven opgezonden, opdat zij in de lokalen dier instellingen zouden kunnen worden ingezien"). — „7. In druk uitgegeven bescheiden. (Van wege het Rijksarchief werden er geene stukken in het licht gegeven.)" — „III. Voorstellen. (In den loop van het jaar is niets voorgekomen, dat mij thans aanleiding geeft daaromtrent een voorstel aan Uwe Excellentie te doen".)]

B. „Het Oud en Nieuw Provinciaal Archief in Noordbrabant", (bldz. 70—151). [„1. Gebouw." („De depôts bleven aan alle mogelijke eischen en wenschen voldoen." „Gemis aan voldoende bergruimte.") „3. Toestand der verzamelingen." („De toestand van de geheele verzameling onder mijn beheer geeft thans stof tot tevredenheid"). — „4. De ordening en inventarisatie." (Nieuwe

collecties nemen te veel tijd weg, o.a. „de provinciale archieven van 1814—1850.” — „Plan eener globale inventariseering van het geheele archief” weder opgezet en voortgezet. — „Het grootste deel van de werkzaamheid van den commies-chartermeester (Dr. W. Zuidema) moest wederom gericht zijn op de talrijke onderzoekingen in de archieven en daarmeê verband houdende correspondentie en levering van afschriften.” Verder „inventarisatie van de aanwinsten van archief en boekerij” door hem verricht, enz. — Ordening van enkele gemeente-archieven) — „5. Uitgaaf van bescheiden uit het archief.” (Onmogelijk „bij het bekende gebrek aan voldoende werkkrachten bij dit archief.”) — „6. Aanwinsten en verliezen.” (Een „staat der aanwinsten” is aan het verslag toegevoegd. Ik wijs op „oude rechterlijke archiefstukken”; „oude oorkonden”, afgestaan door de Oostenrijksche regeering, enz.; collectie-Verheijen van Estvelt, enz. — „Archief eener middeleeuwsche hoeve.” — „Auctie-Slagregen.” — De rijksarchivaris in Noordbrabant heeft hier gelegenheid, te waarschuwen tegen overijlde vernietiging van archiefstukken.) — 8. Toegestane gelden. („Te nauwernood voldoende.”) — „9. De raadpleging der verzamelingen.” (Wordt niet grooter en dat is maar gelukkig, daar het personeel te klein is, om de noodige hulp te verleenen. — Onderzoek — De Bas krijgsarchieven. Hierbij geeft Mr. Bondam een „Inhoudsoverzicht” van zijn archief.) „10. Bemoeiingen met gemeente-archieven” (Verwijzing naar het verslag, door den rijksarchivaris uitgebracht aan Gedep. Staten.) — Verder geeft de heer Bondam eenen „Inventaris van oorkonden, afkomstig van het kasteel van de heeren van Helmond” [„I. Stukken betreffende de heeren in het algemeen. II. Stukken betreffende goederen en rechten in 's Hertogenbosch. III. Stukken betreffende goederen en rechten te Helmond. IV. Stukken betreffende rechten en goederen te Stiphorst. V. Stukken betreffende goederen en uitgangen, enz. op verschillende plaatsen in de Meijerij van den Bosch. VI. Rechten te Heusden.”], welke collectie is gekocht op bovengemelde auctie-Slagregen; en een „lijst van de in het verslag besproken stukken uit het archief van 's Hertogenbosch, door (hem) voorloopig onder dak gehouden.”]

C. „Het oud provinciaal archief in Gelderland.” (bladz. 152—164). [„I. Toestand der bewaarplaats van het archief, lokalen, ameublement, enz.” („Voortdurend in goeden staat”). — IV. Werkzaamheden en voortgang der ordening en inventarisatie van het archief” („Met uitzondering van de processen van de stad Zaltbommel, zijn alle processen, afkomstig van de verschillende gerichten van het voormalig kwartier van Nijmegen, thans gein-

ventariseerd.") — „VIII. Gebruik van het archief door, en inlichtingen verstrekt aan autoriteiten" (Onderzoek — De Bas.).]

D. „Het oud provinciaal archief in Noordholland." (bldz. 165—261.) [„I. Toestand der bewaarplaats van het archief. Lokalen en ameublement" (Vocht). — „III. Toestand der archiefverzamelingen." (Zeer veel heeft verbetering noodig). — „IV. Werkzaamheden en voortgang der ordening en inventarisatie van het archief." (Rechterlijke archieven van Hoorn, Alkmaar en Weesp, de archieven der gemeente Opmeer, der heerlijkheid Spanbroek, der weeskamer van Enkhuizen en van de gemeente Enkhuizen. — „Eene systematische beschrijving van het archief is nog niet kunnen ter hand genomen worden, vooreerst omdat ik altijd door bezig ben met het in orde brengen van archieven van gemeenten en ook dewijl tot nu toe eene behoorlijke ruimte ontbreekt, om de tot 's Rijks archiefdepôt behoorende registers en stukken, eenigszins naar behooren te plaatsen en uit te zetten".) — Als bijlage geeft de heer Gonnet den „Inventaris van het archief der stad Enkhuizen", indertijd aan dit blad ter bespreking gezonden, zoodat daarover hier ter plaatse kan worden gezwegen.]

E. „Het oud provinciaal archief in Zeeland. (Uittreksel uit het verslag van den Rijks-archivaris)", (bldz. 262—269). [„I. Toestand der bewaarplaats van het archief." (Niet te best tevreden over „de werkzaamheden tot inrichting van eenige lokalen van de Abdijgebouwen tot bewaarplaats der Rijks-archieven"). — „III. Werkzaamheden en voortgang der ordening en inventarisatie van het archief." („De ontredderde toestand waarin een groot gedeelte van het archief, ten gevolge van de verbouwing van de meeste lokalen, in het afgeloopen jaar is geraakt, heeft de voortgang der ordening en inventarisatie zeer belemmerd.") — „IV. In druk uitgegeven bescheiden, behoorende tot het archief" (Geene.) — „V. Aanwinsten" (Geschenk Oostenrijksche regeering, enz.) — „VII. Het gebruik van het archief gemaakt door, en inlichtingen verstrekt aan autoriteiten en particulieren" (Onderzoek-De Bas, enz.) — „VIII. Uitkomst der bemoeiingen met gemeente-, veen-, waterschaps- en andere archieven." (Onderhandelingen met de gemeente Middelburg over haar aanvraag, „om officieel in het bezit te worden gesteld van de feitelijk reeds bij hen berustende oude rechterlijke archieven"; de oude archieven van Sas-van-Gent, Terneuzen en Schore, enz.) — „IX. Maatregelen in het belang van het oud-archief te nemen." (Vraagt aanstelling van vast personeel)].

F. „Het oud provinciaal bestuur in Utrecht" (bldz. 270—317). [„I. Toestand der bewaarplaats van het archief." (Zeer goed). — „IV Toestand van de archiefverzamelingen." (Door het aanstellen

van een vasten binder kan worden overgegaan tot het brengen van verbetering „in den zeer treurigen toestand der archiefstukken"). — „V. Werkzaamheden en voortgang der inventarisatie en der ordening van het archief." (Verschenen is een 2de supplement op Vermeulens inventaris van het Provinciaal archief. „Hoewel het bestaan van twee supplementen van bijna denzelfden omvang als de inventaris zelf alleszins onwenschelijk moet heeten, meende ik toch, dit supplement niet aan het publiek te mogen onthouden, daar de publicatie van een definitieven inventaris, die het geheele (zorgvuldiger en meer logisch geordende) Provinciale archief zal beschrijven, nog in verscheidene jaren niet te verwachten is." — Overzicht van „de werkzaamhededen, die nog aan het Provinciaal archief verricht moeten worden." — Ordening en beschrijving van „de resolutiën der Staten en Gedeputeerde Staten, die de kern vormen van het geheele (Provinciale) archief." — „Regeling van de inkomende en uitgaande stukken van de Staten en Gedeputeerde Staten." — Regeling van de „notulen der colleges, die na de resolutie de Staten van Utrecht vervangen hebben tot aan het optreden van den Landdrost (1795—1807)." — Idem van de „resolutiën van de twee eerste leden der Staten (de Geëligeerden en de Ridderschap)." -- „De regeling van een ander onderdeel van het Provinciaal archief, dat de overblijfselen bevat van het archief der bisschoppen van Utrecht, is dit jaar voltooid door de verschijning van den inventaris." — „Ook de ordening en beschrijving van het hoogst belangrijke archief van het Domkapittel is dit jaar weder een goed eind gevorderd." — „Ook de derde hoofdafdeeling van mijn archief, die de Rechterlijke archieven omvat, gaf dit jaar nog aanleiding tot velerlei bemoeiingen", b.v. „de afdeeling der dorpsarchieven", de leenregisters, enz maar de „inventaris der rechterlijke archieven" kwam geheel gereed en was reeds bijna afgedrukt.) — „VI. In druk uitgegeven bescheiden, behoorende tot het archief" (Mullers „Oudste cartularium van het sticht Utrecht"; Fruins rechtsbronnen der kleine Utrechtsche steden; Broms „Bullarium Traiectense"; De Hullu's dissertatie over het Utrechtsche schisma, enz.) — „VII. Opgave der aanwinsten, door geschenk, aankoop; ruil of in bruikleen verkregen, en opgave der verliezen." (Geschenk-Royaards; geschenk-De Pesters; aanwinsten van rechterlijke archieven, enz.) — „IX. Gebruik van het archief gemaakt en inlichtingen verstrekt aan autoriteiten en particulieren." („De gelegenheid daartoe werd door Uwe Exellentie nog op wenschelijke wijze vergemakkelijkt door de uitvaardiging eener circulaire, waarbij aan de beheerders der rijksdepôts vergund wordt, zonder speciale machtiging van Uwe Excellentie stukken uit hunne depôts

ter raadpleging door belangstellenden naar andere rijksdepôts in Nederland te verzenden.") — X. „Uitkomsten van de bemoeiingen met gemeente-, waterschaps- en andere archieven." (Gemeente Polsbroek, gemeente Benschop, gemeente Veenendaal). — Als bijlage geeft Mr. Muller een „Lijst van de in het depôt der Utrechtsche Rijksarchieven aanwezige archieven en verzamelingen", uitvloeisel van een besluit op de bijeenkomst van Rijksarchivarissen, tot „het opstellen van lijsten der in elk rijksdepôt opgenomene archieven." („I. Archief van de Bisschoppen van Utrecht. II. Archief van de Staten van Utrecht. III. Archief van het Domkapittel van Utrecht. IV. Archief van het Kapittel van Oudmunster te Utrecht. V. Archief van het Kapittel van St Pieter te Utrecht. VI. Archief van het Kapittel van St. Jan te Utrecht. VII. Archief van het Kapittel van St. Marie te Utrecht. VIII. Archieven van de geestelijke gestichten in de Provincie. IX. Archief van de heerlijkheid Montfoort. X. Rechterlijke archieven. XI. Familie-archieven en handschriften-verzamelingen, bij het provinciaal archief bewaard. XII. Archief van de Oud Roomsch-Catholieke Clerezy.")]

G. „Het oud provinciaal archief in Friesland," (bldz. 318—333). [„1. Toestand der bewaarplaats van het archief." „(De archiefbewaarplaats onderging geene verandering." — Vocht). — „4. Toestand der archiefverzamelingen." („Over het algemeen in vrij goeden staat.") — „5. Werkzaamheden en voortgang der ordening en der inventarisatie van het archief." („Allerlei collecties losse stukken," enz. — „Een groot gedeelte van het jaar besteed aan gemeente- en andere archieven.") — „6. De in druk uitgegeven bescheiden, behoorende tot het archief." (Geene). — „8. Uitslag der pogingen om afschriften te verkrijgen van belangrijke onuitgegeven bescheiden, voor het archief in de provincie van gewicht en berustende in andere binnen- en buitenlandsche archieven." („Uit het Hauptstaatsarchiv te Dresden ontving ik weder een groot aantal afschriften. In het geheel zijn thans afschriften ontvangen van 300 stukken, vermeld in mijn rapport over ons archief," opgemaakt na Berns' bekende archiefreis). — „10. Uitkomst der bemoeiïngen met gemeente-, veen- en waterschaps- en andere archieven." (Gemeenten Het Bildt, Dokkum, Ferwerderadeel, Franeker, Franekeradeel, Hennaarderadeel, Schoterland, Stavoren)].

H. „Het oud provinciaal archief in Overijssel" (bldz 334—344). [„I. Toestand der bewaarplaats van het archief." („De toestand wordt steeds slechter." Water, lekkage, gebrek aan ruimte.) — „III. Toestand van de archiefverzamelingen." („Voor zooveel de verzamelingen niet met water in aanraking kwamen, mag de toestand gunstig heeten"). — „IV. Verslag van de werkzaamheden

en van den voortgang der inventarisatie en der ordening van het archief." („De regeling der losse stukken werd voortgezet"). — „IX. Uitkomst van de bemoeiïngen met gemeente-, waterschaps- en andere archieven." (O a. Ommen, Dalfsen, Staphorst).]

I. „Het oud provinciaal archief in Groningen." (bldz. 345—473.) [„I. Toestand der bewaarplaats van het archief." („Het gebouw bleef bij voortduring aan de eischen van eene goede bewaarplaats van archiefstukken voldoen"). — „IV. Werkzaamheden en voortgang der inventarisatie en der ordening van het archief." (De in 't vorige jaar geheel gereed gekomen „inventaris der rechterlijke archieven" wordt als bijlage aan dit verslag toegevoegd. Is reeds in dit blad besproken. — „Het buitengewoon groot aantal inlichtingen, aan autoriteiten en particulieren verstrekt, veroorzaakte dat aan de inventarisatie en ordening niet zooveel tijd kon worden besteed als in andere jaren.")

J. „Het oud provinciaal archief in Drenthe." (bldz. 474—481.) [„Toestand der bewaarplaats van het archief." („Geen verandering"; „dezelfde bezwaren als vroeger"; „niet te ontkennen en steeds dreigend brandgevaar"). — „Aanwinsten door geschenk, aankoop enz. verkregen; verliezen." (Het resteerende der „oude stukken en papieren de vroegere marke" Roswinkel; kerkarchief van Nijeveen). — „Uitslag der pogingen om afschriften te verkrijgen enz." („Door Uwe Excellentie werd ik op mijn verzoek gemachtigd om, ter opsporing van voor de geschiedenis van dit gewest belangrijke stukken en het nemen van afschriften daarvan, bij particulieren in deze provincie, en in Overijsel ook in enkele gemeenten, persoonlijk een onderzoek in te stellen." Het „leverde belangrijke resultaten" in sommige archieven). — „Uitkomsten der bemoeiïngen met gemeente-, waterschaps- en andere archieven." („Het Provinciaal kerkbestuur van Drenthe wendde zich tot mij met het verzoek om de tot zijn archief behoorende boeken en papieren in het depôt van het Rijksarchief alhier in bewaring te nemen," wat is gebeurd). — „Maatregelen in het belang van het archief te nemen." („Onder deze rubriek zoude ik, voor zoover algeheele verplaatsing van de archieven naar betere en meer geschikte localen voorloopig tot de onmogelijkheden blijft behooren; en overbrenging der rechterlijke archieven tot overvulling van de tegenwoordige zoude leiden, niets bepaalds weten aan te geven.")]

K. „Het oud provinciaal archief in Limburg," (bldz. 482—506.) [„IV. Werkzaamheden en voortgang der inventarisatie en ordening van het archief." (Zeer vele inlichtingen verstrekt. — Archief voormalig kapittel te Thorn. — Archieven van het bisdom Roermond, enz. — Aanwinsten.) — „V. Opgave der in druk ver-

schenen werken, behoorende tot het archief." („Geschiedenis van het tegenwoordig bisdom Roermond" door Jos. Habets, deel III; enz.) — „VI. Aanwinsten door geschenken, aankoop, enz. — Verliezen." (Geschenk Oostenrijksche regeering. — Aankoop van „stukken, afkomstig van de familie Corten en Gadee en deze betreffende, uitgegaan van het leenhof van Spaansch-Oostenrijksch Valkenburg," enz.) — „VIII. Gebruik van het archief gemaakt door en inlichtingen verstrekt aan autoriteiten en particulieren." (Onderzoek — De Bas).]

L. Verslagen van Bondam, Hingman en Fruin, over hunne verrichtingen in de gemeente- of rechterlijke archieven van Noord-Brabant, Zuidholland en Utrecht (bldz. 507—568). [Reeds opgenomen in dit blad.]

A. C. Bondam. Verslag omtrent de oude Gemeente-Archieven in Noord-Brabant, uitgebracht aan Heeren Gedeputeerde Staten dier provincie. — 's Hertogenbosch. Lutkie & Cranenburg. 1894. (8°) 34 bladzz.

Boxtel, Schijndel, Beek en Donk, Deurne en Liessel, Liempde, Willemstad, Grave, Esch, Vechel, Tilburg & Goirle, Vucht en Cromvoirt („I. Privilegieboek van Vucht en Cromvoirt; II. Losse stukken"), Prinsenhage, Waalre („Oorkonden betrekkelijk de gemeente en den heer van Waalre."), St. Michielsgestel, enz.

J. v. d. Hammen Nz. en Aug. Sassen. Telling der huizen en haardsteden in de stad en meierij van 's-Hertogenbosch. Gedaan in het jaar 1526. [*Handelingen van het Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen in Noord-Brabant.* 1891—1893, (1894), bldz. 221—263].

Naar een handschrift in het „kerkarchief" van Besoijen.

W. Hoevenaars. Heusdensia of Bijdragen tot de geschiedenis van de stad en het land van Heusden. [*Handelingen van het Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen in Noord-Brabant.* 1891—1893 (1894), bldz. 56—105]

Met archivalia, (1570—1671), voornamelijk uit het archief van Berne, het oud-archief der stad Heusden en uit het archief van het voormalig kasteel van Oudheusden, thans in bezit van den heer A. J. Verhoeven te Heusden.

C. C. N. Krom en M. S. Pols. Stadrechten van Nijmegen. Tweede stuk. (*Werken der Vereeniging tot uitgave der bronnen van het oude vaderlandsche recht, gevestigd te Utrecht.* Eerste reeks, no. 11.) — 's Gravenhage, Nijhoff. 1894. (8°). LVII, 136—532 bladz. (*f* 10,50.)

In een „Voorrede" deelt de heer Pols de redenen mede van de vertraging door deze uitgave ondervonden en van de onmogelijkheid, (gevolg van onbekendheid met de motieven, welke de vroegere bewerkers dezer uitgave hebben geleid) om tot „eene gestrenge systematische indeeling" der „bouwstoffen van zoo verschillenden

aard" te geraken. Hij heeft zich „mitsdien vergenoegd de verschillende stukken die niet langer noch naar de chronologische volgorde noch naar den aard van den inhoud konden worden ingedeeld, onder enkele rubrieken te vereenigen, die zooveel mogelijk den onderscheiden inhoud aangeven." Het eerste stuk, bewerkt door Mr. Krom en uitgegeven (1890) door Mr. A. C. Bondam, bevat de drie keurboeken naar den officieelen tekst: „getrokken uit handschriften van het oud-archief van Nijmegen, blijkbaar bij het vaststellen zelve dier keurboeken ter opteekening gebruikt, en als de officieele keurboeken bewaard."

„Het vervolg daarentegen" (waarvan in dit deel sprake is) „is slechts ten deele uit zulke handschriften getrokken, ten deele uit handschriften van onbekenden oorsprong en verschillende waarde, komt ten deele in meerdere handschriften voor, zoodat eene keuze van den tekst noodig was. Zeer dikwijls was de keuze moeilijk en gewaagd. Niet alleen zijn de handschriften verschillend van waarde, maar dikwijls ook de deelen van een handschrift of de teksten der verschillende in hetzelfde handschrift voorkomende stukken." Dikwijls zijn het zeer slordige handschriften. Door dit alles is „het onmogelijk, maar ook van geen belang, deze soort van varianten mede te deelen..... Alleen zakelijke varianten zijn mitsdien steeds medegedeeld, woordelijk slechts nu en dan, waar ze tot verklaring dienstig voorkwamen."

„Het aantal bewaard gebleven handschriften is zeer aanzienlijk." In de Kon. Bibl. te 's Gravenhage zijn er b.v. een tiental. Overigens zijn zij zeer verspreid en vermoedelijk bestaan er nog meer, dan den heer Pols bekend zijn. Maar onder die hem bekend waren zijn er zeer vele „zonder eigen waarde, als zijnde blijkbaar slechts afschriften van oudere bekende handschriften of van stukken in beteren meer betrouwbaren tekst aanwezig. (Hij) kon ze dus ongebruikt laten. Onder de door (hem) gebruikte hebben vele eene eigenaardige waarde, als blijkbaar van de kanselarij zelve afkomstig en van de hand der secretarissen van de stad." Van de voor deze uitgave meest belangwekkende secretarissen wordt nu verder in deze voorrede gesproken.

Uitvoerig worden verder de verschillende handschriften behandeld (aanwezig in het oud-archief te Nijmegen, particulier eigendom, in de Kon. Bibl. te 's Gravenhage, in het Staatsarchiv te Dusseldorf) en het gebruik daarvan gemaakt beschreven.

De indeeling der gepubliceerde stukken is de volgende: „De oude en nieuwe brieven" (24 Maart 1447, 26 Januari 1471, 28 December 1579, 30 December 1582) met bijlagen; stukken betreffende het „Sint Claes gilde" (1425–1572); „Verspreide keuren"

(1389—1590) en eenige „Ongedagteekende keuren"; stukken betreffende „Ambten, neringen, beroepen en bedieningen" („A. Van den beckeren", 1531—1558; „B. Van den brouweren", 1530—1586; „C. Van den weveren", 1557; „D. Vleeschhouwers", 1549—1578; „E. Schoenmakers", 1523—1586; „F. Diversa", (15de en 16e eeuw); „Verpachting van stedelijke inkomsten"; „Rechtspleging" („A. Burggraaf", 1450—1561; „B. Dingtalen van erfhuisrecht"; „C. Gerichtsformulieren"; „D. Hofvaart op Aken", 1314—midden 16e eeuw). — Een met zorg bewerkte „Bladwijzer" besluit dit werk.

James De Fremery. Oorkonden tot aanvulling van het Oorkondenboek van Holland en Zeeland. [*Bijdragen voor vaderlandsche geschiedenis en oudheidkunde.* 3e reeks, VIII (1894), bldz. 321—338.]

„Een tiental oorkonden (1230—1299), nog niet in druk verschenen," benevens een tweetal, die wel zijn opgenomen in Van den Bergh's oorkondenboek, maar „zeer verminkt." Deze stukken bevinden zich in 's Rijks Algemeen Archief, in het gemeentearchief van 's-Gravenhage, op het museum Meermanno-Westhreenianum en in het gemeente-archief van Naaldwijk.

J. H. Hingman. Verslag aangaande de oude gemeente- en waterschapsarchieven in Zuidholland, over 1893—1894, uitgebracht aan de Gedeputeerde Staten dier provincie. [Afdruk van bijlage II[a] van het *Provinciaal Verslag.*] (8°). 18 blzz.

Gemeente Geervliet (en de daarmede in 1855 vereenigde gemeenten Simonshaven en Biert), hoogheemraadschap van Putten, Naaldwijk, enz.

A. J. Servaas van Rooijen. Het burgemeestersampt van 's-Gravenhage. (*Werken van de vereeniging „Die Haghe"*, I). 's-Gravenhage, Mouton, 1895 (8°). 28 blzz.

Den 16 November 1559 werd Den Haag door Filips II met het burgemeestersambt begiftigd. Twee facsimilé's van charters van 21 Jan 1591 en 16 Nov. 1559 zijn aan deze studie toegevoegd.

Jaarverslag van de Commissie voor het archief der gemeente Rotterdam over het jaar 1893 aan Heeren Burgemeester en Wethouders in Maart 1894 ingediend. Rotterdam, Van Waesberge, 1894. (8°). 2,77 bldzz.

„Verslag van den toestand van het Archief in 1893." [1°. „Toestand der Archieflokalen". (Goed, in een enkele kamer vochtig, gebrek aan ruimte.) 2°. „Reddings- en brandbluschmiddelen." 3°. „Toestand der archiefverzamelingen." (Grootendeels goed.) 4°. „Werkzaamheden en ordening " (Zijn in bewerking een oorkondenboek, een uitgave van de kronieken van Rotterdam en Schieland. Gereed kwam „de inventaris van het archief der Schepenbank en van het Zeegerecht [zie beneden], enz. De archi-

varis vindt een omwerking der bestaande inventarissen noodig met het oog op de veranderde opvatting van den laatsten tijd omtrent de inrichting en inventariseering der archieven. „Zoodra de algemeene regelen, die voor het beschrijven van archieven door de archivarissen hier te lande in voorbereiding zijn, eenmaal vasten vorm hebben gekregen, zal het ook voor ons archief noodzakelijk zijn over te gaan tot een geheel nieuwe op wetenschappelijken grondslag steunende beschrijving." [1]) 5°. „In druk uitgegeven archiefstukken." (Deel I der *Bronnen voor de geschiedenis van Rotterdam*, enz.). 6°. „Aanwinsten door geschenk, aankoop en bruikleen verkregen." (Geschenk-Obreen van prenten en teekeningen, enz.). 7°. „Gebruik van het archief." (Een opsomming van (de) personen (die van het Archief gebruik maakten) en van de door hen gestelde vragen achten wij onnoodig." [2])]

Inventarissen van het archief van het voormalig College van Schepenen en van het voormalig Zeegerecht te Rotterdam. — Rotterdam, Van Waesberge, 1894. (8°), 239 bldzz.

Deze inventarissen zijn afzonderlijk in druk verschenen, maar ook als onderdeel van bovengenoemd „Jaarverslag." — *A.* „Inventaris van het Archief van het voormalig College van Schepenen te Rotterdam", „opgemaakt volgens de voorschriften door Z. E. den Minister van Binnenlandsche Zaken verstrekt en door dezen goedgekeurd bij missive van 4 Juli 1893, no. 1393, afd. K. en W." [I. „Bescheiden van verschillenden aard" (Resolutieboeken, requestboeken, missiveboeken, losse stukken). — II. „Strafproces." („Stukken van algemeenen aard"; „stukken betreffende bijzondere misdrijven"; „stukken betreffende de Politie.") — III. „Burgerlijk proces". („Stukken van algemeenen aard"; „stukken de partijen betreffende"; „uitspraken"; „preferentiën"; „losse stukken van onderscheiden aard"). — IV. „Civiele niet contentieuse zaken." — V. „Gemeenelandsmiddelen." („Stukken van algemeenen aard"; „crimineele zaken"; „civiele zaken")]. — *B.* „Inventaris van het Archief van het voormalig Zeegerecht te Rotterdam."

M. H. Van Visvliet. De origineele Keure van Zeeland van het jaar 1495. [*Eigen Haard*, 1894, bldz. 492—493.]

Bij het inventariseeren van het archief der stad Middelburg werd dit fraaie charter, dat men reeds verloren waande, teruggevonden in „den zoogenaamden rommel." Van Visvliet geeft er een beschrijving van, opgehelderd door photographiën, o. a. van het

---

[1]) *Open brief aan den heer* Unger.
Amice! Wat kunt ge dan nog lang van uwe tegenwoordige inventarissen gebruik maken! Na avondgroete, t.t. J. E. H. Den Haag, 15 Maart 1895.

[2]) *Vervolg van den open brief.* „Waarom onnoodig?" H.

portret van Philips den Schoone in de aanvangletter P der keur.

M. H. VAN VISVLIET. Verslag van het oud-archief van Middelburg. 1893. Uitgebracht aan Burgemeester en Wethouders. — Z. j. o. p. (1894). (8°), 14 bldzz.

„§ 1. Van den toestand der archieflokalen en de daarin berustende verzamelingen." („Over het algemeen in goeden toestand.") — „§ 2. Van den voortgang der werkzaamheden ten opzichte der rangschikking en beschrijving." („1o. De boeken en rekeningen betreffende het stadsuniegeld", „2o. De rekeningen en verdere bescheiden betreffende de invordering van het recht van exue of issue", „3o. De stukken betreffende de invordering van het stadslast- of havengeld, dokgeld, baakgeld en kanongeld." — „§ 3. Van de door aankoop of op andere wijze verkregen aanwinsten, en de geleden verliezen." („Bij de overgifte der oude rechterlijke archieven [van Middelburg] heeft de Minister van Binnenlandsche Zaken goed gevonden, eenige stukken, welke zich vroeger in die archiefverzamelingen bevonden, doch daarin naar hunnen aard niet tehuis behoorden, aan de gemeente ter plaatsing in het oud-archief af te staan." Deze stukken hebben alle betrekking „op stadsambachten") — „§ 4. Van het gebruik dat van het archief is gemaakt." — „§ 5. Van de verstrekte inlichtingen aan autoriteiten en particulieren."

R. FRUIN TH. AZN. Verslag omtrent oude gemeente- en waterschapsarchieven in de provincie Utrecht over 1893. (Uitgebracht en gedrukt op last van Gedeputeerde Staten.) Utrecht, Kemink, 1894. (8°.) 27 blzz.

IJselstein, Soest, Wijk-Bij-Duurstede, het waterschap Breukeleren-Tienhoven, de veenderijen Breukelerveen en Tienhoven, enz. Als bijlage is aan het verslag toegevoegd een „Tabel, houdende de indeeling der provincie Utrecht in gemeenten sinds 1811."

A. J. FLAMENT. Levensbericht van Joannes Josephus Habets. [*Levensberichten der afgestorven medeleden der Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde. Bijlage tot de Handelingen van* 1893—1894 (1894), blz. 26—44.]

Overgenomen uit het *Nederlandsch Archievenblad,* vermeerderd met een „Lijst van de voornaamste werken en verhandelingen," geschreven door den Limburgschen archivaris (geboren 1829—†1893).

TH. VAN RIEMSDIJK. Levensbericht van Joannes Josephus Habets. [*Jaarboek der Koninklijke Akademie van Wetenschappen*, 1894.]

Het Hingman-Jubilé.

Het deftige oude gebouw wist niet, hoe het het had. 't Was al zoo lang geleden, dat bloemen en planten het hadden getooid, dat de sierlijke marmeren trap met tapijten was bekleed, dat de knal van Cham-